

CIHANNÜMA

SOSYAL

www.cihannumaakademi.org

ISSN 2822-2350 | 2025 EKİM CİLT 4 | SAYI 2

BİLİMLER

AKADEMİ DERGİSİ

JOURNAL OF CIHANNUMA SOCIAL
SCIENCES ACADEMY

مجلة جهان نوما الأكاديمية للعلوم الاجتماعية

Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi
Journal of Cihannuma Social Sciences Academy

ISSN:2822-2350
E-ISSN:2822-3578

Yılda iki sayı yayımlanır.
This journal is published biannually.

Cilt: 4 - Sayı: 2 - E k i m 2025
Volume: 4- Issue: 2- October 2025

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/csbad>
www.cihannumaakademi.org/csbad
www.cihannumaacademy.org

Ankara- TÜRKİYE
Ekim 2025

CIHANSOBAD
Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi

JOC S O S A
Journal of Cihannuma Social Sciences Academy

ISSN:2822-2350
E-ISSN:2822-3578

Cilt: 4- Sayı: 2 – E k i m 2025
Volume: 4- Issue: 2- October 2025

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/csbad>
www.cihannumaakademi.org/csbad
www.cihannumaacademy.org

Ankara- TÜRKİYE
October 2025

Baş Editör

Doç. Dr. Kamuran GÖKDAĞ
Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Kamuran GÖKDAĞ
Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye

kamurangokdag@gmail.com

Yardımcı Editörler / Associate Editors

Doç. Dr. Bekir GÜNDOĞMUŞ
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Bekir GÜNDOĞMUŞ
Bandırma Onyedi Eylül University, Türkiye

gundogmusbkr@gmail.com

Dr. Ahmet KÖROĞLU
İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Dr. Ahmet KÖROĞLU
İstanbul University, Türkiye

ahmet.koroglu@istanbul.edu.tr

Dr. Metin KOÇHAN
Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye

Dr. Metin KOÇHAN
Mardin Artuklu University, Türkiye

metinkochan@artuklu.edu.tr

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL
İnönü Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL
İnönü University, Türkiye

gokhan.tuncel@inonu.edu.tr

Prof. Kadir SANCAK
Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye

Prof. Kadir SANCAK
Gümüşhane University, Türkiye

kadirsancak@gmail.com

Doç. Dr. Ali Osman KARAOĞLU
Yalova Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ali Osman KARAOĞLU
Yalova University, Türkiye

ali.karaoglu@yalova.edu.tr

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Ercan ŞEN
Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Ercan ŞEN
Afyon Kocatepe University, Türkiye

ercansen@aku.edu.tr

Doç. Dr. Süleyman GÜDER
İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Süleyman GÜDER
İstanbul University, Türkiye

sguder@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Ebubekir CEYLAN
İstanbul Teknik Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Ebubekir CEYLAN
İstanbul Teknik University, Türkiye

ceylaneb@itu.edu.tr

Doç. Dr. Mervan SELÇUK
Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Mervan SELÇUK
Sakarya University, Türkiye

mervanselcuk@sakarya.edu.tr

Doç. Dr. Emrah ATAR
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Emrah ATAR
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye

ataremrah1223@gmail.com

Dr. İbrahim OLGUN
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye

Dr. İbrahim OLGUN
Recep Tayyip Erdoğan University, Türkiye

ibrahim.olgun@erdogan.edu.tr

Dr. Tahsin HAZIRBULAN
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye

Dr. Tahsin HAZIRBULAN
Kırşehir Ahi Evran University, Türkiye

tahsin.hazirbulan@ahievran.edu.tr

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Mehmet Ali YUKSEL
Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Türkiye

Dr. Mehmet Ali YUKSEL
Manisa Celâl Bayar University, Türkiye

mehmetali.yuksel@cbu.edu.tr

Dr. Sevba ABDULA
Türkiye

Dr. Sevba ABDULA
Türkiye

sevbaa@gmail.com

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Salih KESGİN
Samsun Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Salih KESGİN
Samsun University, Türkiye

Prof. Dr. Ahmet AKIN
Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ahmet AKIN
Sakarya University, Türkiye

Prof. Dr. Murat ERTEKİN
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Murat ERTEKİN
Necmettin Erbakan University, Türkiye

Prof. Dr. Yakup CİVELEK
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yakup CİVELEK
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Türkiye

Prof. Dr. İdris SARISOY
Marmara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İdris SARISOY
Marmara University, Türkiye

Prof. Dr. Mahmut BİLEN
Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mahmut BİLEN
Sakarya University, Türkiye

Prof. Dr. Ahmet KESGİN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ahmet KESGİN
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Türkiye

Doç. Dr. Kemal ŞAMLIOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

Doç. Dr. Kemal ŞAMLIOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Aytaç AYDIN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Aytaç AYDIN
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Türkiye

Dr. Mehmet Ali BOLAT
İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye

Dr. Mehmet Ali BOLAT
Istanbul Sebahattin Zaim University, Türkiye

Dış Temsilciler Koordinatörü General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Yakup CİVELEK
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yakup CİVELEK
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Türkiye

Dış Temsilciler / Representative of Foreign Country

Levent Ali Yıldız
ABD

Levent Ali Yıldız
USA

Doç. Dr. Necati ANAZ
Kanada

Assoc. Prof. Necati ANAZ
Canada

Doç. Dr. Süleyman ELİK
Güney Kore

Assoc. Prof. Süleyman ELİK
South Korea

Dr. Recep YÜRÜMEZ
Kırgızistan

Dr. Recep YÜRÜMEZ
Kyrgyzstan

Dr. Abdullah TIRABZON
Bulgaristan

Dr. Abdullah TIRABZON
Bulgaria

Amaç ve Kapsam

Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi (CİHANSOBAD) Türk ve İslam coğrafyasının kültürel değerleri ve sorunlarını bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, özgün ve akademik çalışmalarla uluslararası bilim dünyasına taşımak ve katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.

CİHANSOBAD, Sosyal Bilimlerin Edebiyat, Tarih, Sosyoloji, Siyaset Bilimi, Ekonomi, İlahiyat, Sanat ve Sanat Tarihi gibi çeşitli alanlarında yapılan bilimsel faaliyetler sonucunda hazırlanmış Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde yazılmış araştırma makalelerine, kitap/ sempozyum tanıtan değerlendirme yazılarına yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Aim&Scope

The Journal of Cihannuma Social Academy (JOCSOSA) is published with the aim of bringing the cultural values and issues of Turkish and Islamic geography to international scientific world with authentic and academic studies in accordance with scientific research methods. It aims to promote academic researches to the attention of world scholarship.

JOCSOSA is an international peer-reviewed journal that includes research articles written in Turkish, English and Arabic languages prepared in the light of scientific activities in such various fields of Social Sciences as Literature, History, Sociology, Political Science, Economy and Religious Studies.

Dizinler / Indexing and Abstracting

Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi aşağıdaki indeksler tarafından taranmaktadır:

Google Scholar

A S O S
indeks

Makale İşleme Ücreti / Article Processing Charge

Makaleler için makale işleme ücreti talep edilmez.

The journal does not charge an Article Processing Fee (APC).

Hakemlik / Peer-review

Dergi çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanır. Hakem listesi her yılın sonunda dergi web sayfasında yayımlanır.

The journal uses a double-sided blind review system. The referee list is published on the web page at the end of each year.

Açık Erişim / Open Access

Dergi açık erişimlidir (CC BY-NC).

The journal is an Open Access (CC BY-NC).

Adres / Executive Office

Hacı Bayram Mah. Haşimi (Kutlu) Sok. No: 12 Altındağ, Ankara, Türkiye
cihansobad@gmail.com

Web Siteleri / Websites

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/csbad> <https://www.cihannumaakademi.org/csbad> www.cihannumaacademy.org

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- İsmail Şahin** **13-39**
Türk Basınında Kıbrıs Meselesinin Temsili (1955–1974):
Medya ve Kamuoyu İnşası
*The Representation of the Cyprus Issue in the Turkish
Press (1955–1974): Media and Public Opinion For-
mation*
- Turgut Akyüz** **41-58**
Modern Batı Felsefesinin Temel Karakteristik Özellikleri
ve Klasik Felsefe Açısından Değerlendirilmesi
*Fundamental Characteristics of Modern Western Philoso-
phy and Its Evaluation from the Perspective of Classical
Philosophy*
- Zekeriya Yerlikaya** **59-96**
Türkiye’de Yükseköğretimin Gelişimi ve Yeni Nesil Üni-
versiteler: Olumlu Gelişmeler, Sorunlar ve Öneriler
*Development of Higher Education in Türkiye and New
Generation Universities: Positive Developments, Prob-
lems and Suggestions*
- Asude Erdoğan** **97-121**
Nuri Pakdil’in *Edebiyat* Dergisinde Savunduğu Görüşler
ve *Edebiyat*’ın Arka Planı
*Nuri Pakdil’s Views Advocated in Edebiyat Magazine and
the Background of Edebiyat*
- Ziya Polat** **123-146**
İbnü’l Esîr’in Selâhaddîn Eyyûbî’nin Kudüs Fethi Anlatı-
sına Metodolojik Bir Yaklaşım
*A Methodological Approach to Ibn al- Athîr’s Narrative of
Saladin’s Conquest of Jerusalem*

Araştırma Makalesi

Ekim 2025

Cilt: 4

Sayı: 2

Sayfa Aralığı: 13-39

Türk Basınında Kıbrıs Meselesinin Temsili (1955–1974): Medya ve Kamuoyu İnşası¹

The Representation of the Cyprus Issue in the Turkish Press (1955–1974): Media and Public Opinion Formation

İsmail ŞAHİN¹

¹ Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Balıkesir, Türkiye
ORCID: 0000-0003-3144-7844 | isahin@bandirma.edu.tr

Geliş Tarihi 13/11/2025 – **Kabul Tarihi** 08/12/2025

DOI: 10.55205/jocsosa.4220251822807

Atıf: Şahin, İ. (2025). Türk Basınında Kıbrıs Meselesinin Temsili (1955–1974): Medya ve Kamuoyu İnşası. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 4(2), 13-39.

ÖZ

Bu çalışma, 1955–1974 yılları arasında Türk basınında Kıbrıs meselesinin nasıl ele alındığını, hangi söylemsel çerçeveler içinde temsil edildiğini ve bu temsilin kamuoyu üzerindeki etkilerini incelemektedir. Dönemin önde gelen ulusal gazeteleri temel alınarak yürütülen analiz, Kıbrıs sorununa ilişkin haber metinleri, köşe yazıları, yorumlar ve başyazıların dilini ve anlatı yapısını çözümlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, basının yalnızca olayları aktaran tarafsız bir mecra olmadığını; aksine kamuoyu inşasında, ulusal kimlik ve “milli dava” algısının şekillenmesinde ve Türkiye’nin dış politika tercihlerinin meşrulaştırılmasında aktif bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Özellikle 1955 sonrası gelişmeler, 1960 Cumhuriyeti’nin dağılması ve Kıbrıslı Türklere yönelik şiddet olaylarının artması, basın söyleminde güvenlik, tehdit ve millî sorumluluk vurgularını güçlendirmiştir. Ay-

¹ Bu çalışma, 2017 yılında hazırlanan *Türk Tarihine Dair Yazılar II* adlı kitapta yer alan, “Türk Basınında Kıbrıs Meselesi” adlı kitap bölümünün yeni yorumlar ve kaynaklar ışığında makaleye çevrilmiş halidir. Kitap künyesi için bkz: Demir, Alpaslan vd. (2017). *Türk Tarihine Dair Yazılar II*. Gece Kitaplığı.

rıca basın organları, Kıbrıs meselesini tarihsel haklar ve garantörlük söylemi üzerinden çerçeveleyerek müdahale fikrini kamuoyunda olağan ve kaçınılmaz bir seçenek olarak sunmuştur. Bu süreçte farklı gazeteler arasında üslup ve ton farkları bulunsa da temel anlatının büyük ölçüde ortaklaştığı görülmektedir. Bulgular, 1950’lerin sonlarından 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı’na uzanan süreçte Türk basınında giderek daha belirgin hâle gelen milliyetçi, devlet merkezli ve müdahaleyi meşrulaştırıcı bir söylemin benimsendiğini; bu söylemin kamuoyunu büyük ölçüde resmî devlet politikalarıyla uyumlu biçimde yönlendirdiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Medya, Kamuoyu, Dış Politika.

THE REPRESENTATION OF THE CYPRUS ISSUE IN THE TURKISH PRESS (1955–1974): MEDIA AND PUBLIC OPINION FORMATION

ABSTRACT

This study examines how the Cyprus issue was addressed, framed, and represented in the Turkish press between 1955 and 1974, as well as the impact of this representation on public opinion. Drawing on leading national newspapers of the period, the analysis focuses on the discursive structures of news reports, opinion columns, commentaries, and editorials related to the Cyprus problem. The study argues that the press functioned not merely as a neutral transmitter of information, but as an active agent in the construction of public opinion, the formation of national identity, and the legitimization of Turkey’s foreign policy preferences. In particular, developments after 1955, the collapse of the 1960 Republic of Cyprus, and the escalation of violence against Turkish Cypriots reinforced themes of security, threat perception, and national responsibility within media discourse. Moreover, newspapers framed the Cyprus issue through narratives of historical rights and guarantor responsibilities, presenting intervention as a natural and inevitable option for the public. Despite differences in tone and style among newspapers, the core narrative remained largely consistent. The findings demonstrate that from the late 1950s to the 1974 Cyprus Peace Operation, Turkish press discourse increasingly adopted a nationalist, state-centered, and intervention-legitimizing tone, closely aligned with official state policies and playing a significant role in shaping public opinion accordingly.

Keywords: Cyprus, Media, Public Opinion, Foreign Policy.

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, 1955-1974 döneminde Kıbrıs meselesi ile Türk kamuoyu ve basın arasındaki etkileşimi inceleyerek, basının Kıbrıs sorununa ilişkin söylem biçimlerini, kamuoyu oluşturmadaki rolünü ve Türkiye'nin dış politikasına yansımalarını analiz etmektir. Öncelikle konuya bütünlük kazandırmak amacıyla Kıbrıs meselesinin tarihsel derinliği dönüm noktaları üzerinden genel hatlarıyla aktarılmaya çalışılmıştır. Ardından yine meselenin kamuoyunda yoğunluk kazandığı dönemlerde gazete manşetleri, etkili köşe yazıları ve resmî açıklamalara yer verilmiştir. Çalışmanın asıl kaygısı, konunun özünü ve mahiyetini aktarmak olduğundan okuyucunun ilgisini dağıtmamak ve konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla çok fazla alıntıya yer verilmemiştir. Ayrıca çalışmanın sayfa sayısının sınırlı olması bir diğer faktördür. Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin araştırmacılara henüz tam olarak açılmamış olması ve bu nedenle konunun basın ve ikincil kaynaklardan takibi, çalışmanın en eksik yanını oluşturmaktadır. Bu eksikliği en aza indirebilmek düşüncesiyle konuyla ilgili farklı görüş açısına sahip kaynaklar da bu bağlamda taranmıştır. Bununla birlikte, çalışma basın ve kamuoyu ile sınırlı tutulmuş; resmî tutum ve uygulamalara olabildiğince yer verilmemiştir. Kamuoyunun ve basının genel eğilimlerini tespit edebilmek amacıyla ulusal gazetelerden derlenen metinler analiz edilmiştir. Araştırma süresince incelenen kaynaklar ve elde edilen bulgular, Kıbrıs meselesinde kamuoyunun şekillenmesinde kitle iletişim araçlarının yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının ve özellikle üniversite öğrencilerinin belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Türk kamuoyunda gözlemlenen tutum ve davranışların, Lefkoşa ve Atina'da gerçekleşen Enosis yanlısı eylemlere verilen bir tepki olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

TARİHSEL DÖNÜM NOKTALARI

Kıbrıs, tarihsel derinliği olan bir meseledir. Bu sorun, Kıbrıslı Rumların Enosis (Yunanistan'la birleşme) ülküsünden doğmuş ve günümüzde çok boyutlu ve çok taraflı bir hal almıştır. Kıbrıslı Rumların temel iddiası, Kıbrıs'ın tarihsel olarak bir Yunan adası olduğu ve bu sebeple Yunanistan'a katılması gerektiğidir. Kıbrıslı Türkler bu iddiaya hiçbir zaman sempati göstermemiştir. Onlar, adanın Yunan kimliğini asla kabul etmedikleri gibi, adanın hukuken Türk toprağı olduğu tezini ısrarla savunmuşlardır.

Kıbrıslı Rumlar, adanın Helen dünyasının bir parçası olduğu yolundaki görüşlerine Megali İdea çerçevesinde bir dayanak bulmaya çalışmışlardır.

Bu nedenle Enosis, Megali İdea'nın gerçekleşmesi için önemli bir araç olarak görülmüştür. Kıbrıs'ın Helen dünyasının bir parçası olarak sunulmasının bir de politik yönü bulunmaktadır. O da Kıbrıs'ı Antik Yunan ile ilişkilendirme çabasıdır. Bu yaklaşım, Kıbrıs'ın Antik Yunan ile ilişkilendirilerek Batı dünyasının entelektüel çevrelerinden ve kamuoyundan destek sağlanmasını hedefleyen ve Yunan Krallığı'nın kuruluş sürecinde başarıya ulaştığı görülen bir stratejidir. Buna ek olarak, Batı dünyasından destek temin etmek ve kendi siyasal iddialarına tarihsel bir meşruiyet kazandırmak amacıyla, Kıbrıslı Türkler Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nu yıkan 'barbarların' torunları olarak sunulmuştur.

İki toplum arasındaki tarihsel tartışma, adanın 1878 yılında geçici surette İngiltere'nin idaresine bırakılmasıyla artmaya başlamıştır. Toplumlar arasında yaygın ve sistematik şiddet olayları yaşanmamış olmakla birlikte, yönetici elitler arasında Enosis ekseninde yürütülen mücadelenin ada genelinde giderek daha belirgin hâle geldiği görülmektedir; bu nedenle Kıbrıs sorununun yalnızca 1960 sonrasında ortaya çıktığı yönündeki iddiaları kabul etmek mümkün değildir.

Kıbrıslı Rumların adada İngiliz idaresinin başlamasıyla yükselen Enosis talepleri, İngiltere tarafından, "Kıbrıs'ın hukukken bir Osmanlı toprağı olduğu" gerekçesiyle her defasında geri çevrilmiştir. Buna rağmen Kıbrıslı Rumların temsilcileri Enosis hareketini ve beklentisini sürekli canlı tutmayı başarmışlardır. Bu bağlamda Kıbrıslı Rumlar, İngiltere'nin adadan çekilmesi durumunda Yunanistan'dan başka hiçbir devletin adada hâkimiyet kurmasına müsaade etmeyecekleri görüşünü sıklıkla dile getirmişlerdir. Bu görüş karşısında Kıbrıslı Türkler ise, adanın eski sahibine geri verilmesi gerekliliğinden asla taviz vermeyeceklerini ısrarla ifade etmişlerdir. Bu sürecin taraflarca yönetilmesinde Girit İsyanı önemli bir örnek olarak kullanılmıştır. Girit'in Yunanistan'a katılma yolundaki emin ilerleyişinin Kıbrıslı Rumlar açısından cesaretlendirici bir yönü olmuştur. Buna karşın Girit'in kaybedilmesi, Kıbrıslı Türkler üzerinde derin bir tesir yaratmıştır. Bu nedenle Giritli Türklerle benzer kaderi paylaşmamak amacıyla Enosis karşıtı mücadelelerini artırmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni konjonktürde, İngiltere 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilan etmiştir. Bu durum, 4 Haziran 1878 tarihli Kıbrıs Konvansiyonu'na açıkça aykırı nitelik taşımaktaydı; ayrıca İngiltere'nin 1878'den itibaren Enosis'e karşı ileri sürdüğü, Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti'ne ait olduğu ve bu nedenle devredilemeyeceği yönündeki tezini de fiilen hükümsüz kılmaktaydı (Hill, 2016, s. 446).

Adanın ilhakının ardından baş gösteren bir diğer önemli hadise, Ekim 1915 tarihinde ortaya çıkmıştır. Bu tarihe kadar Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılacağına ilişkin çeşitli söylentiler ada genelinde yaygınlık kazanmışken, 18 Ekim 1915'te İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Sir Francis Elliot, Yunanistan'ın Sırp-Yunan Antlaşması'ndan doğan yükümlülüklerini yerine getirerek derhâl Sırbistan'a yardım etmesi şartıyla, İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a devredebileceğini teklif etmiştir (Hill, 2016, s. 447).

İngiltere'nin bu teklifteki amacı, Yunanistan'ı müttefikler safında bir an önce savaşa katmak ve Balkan cephesini güçlendirmektir. Fakat Yunanistan tüm uğraşlara rağmen tarafsızlıktan vazgeçmeyerek bu teklifi reddetmiştir. Bu teklifi önemli kılan husus, İngiltere'nin Kıbrıs'ı elinden çıkarabileceğini ve bu konuda tek karar vericinin ya da muhatabın kendisi olduğunu duyurmuş olmasıydı. Başka bir ifadeyle, İngiltere bu teklifle Kıbrıs'ı resmi olarak pazarlık konusu hâline getirmiştir. Gerek ilhak hadisesi gerekse de teklif konusu, Kıbrıs Rumlarını Enosis ülküsünde cesaretlendirici bir etki meydana getirmiştir. Böylece er ya da geç Enosis'in gerçekleşeceği düşüncesi, Rum toplumunda yaygın bir inanç haline gelmiştir. Bu durum karşısında, Enosis'e karşı bir mücadele başlatan Kıbrıslı Türkler başa çıkılması gereken en büyük potansiyel tehdit olarak tanımlanmıştır; çünkü 1915 teklifi İngiltere'nin konuya sıcak baktığını ve ileride de bakabileceğini gösterirken, Kıbrıslı Türkler açısından böyle bir olasılık söz konusu değildi.

15 Mayıs 1919 İzmir'in İşgali Rum ve Yunan dünyasını heyecanlandıran Megali İdea'da önemli bir dönüm noktasıdır. Doğal olarak Enosis ve Megali İdea taraftarları, beklentilerinin kısa zaman içerisinde gerçekleşeceği hayaline kapılmışlardır. Ancak Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması, bu hayalleri kısa sürede boşa çıkarmıştır. Lozan Antlaşması, Kıbrıs'ın statüsüne ilişkin tartışmalara son noktayı koyarak hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu resmi olarak kabul etmesini sağlamıştır. İngiltere bu doğrultuda Kıbrıs'ı 10 Mart 1925 tarihinde Kraliyet Kolonisi yaptığını ilan etmiş ve buradaki yüksek komiserliği valiliğe dönüştürmüştür. Böylece Kıbrıs'ın geleceğine dair 1878 yılından beri yapılan tartışmalar resmi düzeyde bitmişti fakat Enosis konusu hala adada tüm canlılığını muhafaza ediyordu. Enosis taraftarlarının kitlesel bir arzuya dönüştürdüğü bu düşüncenin, Lozan Antlaşması ile herhangi bir sapmaya veya yumuşamaya uğradığını söylemek oldukça güçtür. Zira Kıbrıs Başpiskoposu Kyrillos'un, adanın resmen kraliyet sömürgesi ilan

edilmesi üzerine İngiliz hükümetine göndermiş olduğu resmi protesto, yukarıdaki tespiti doğrular niteliktedir. Kyrillos, protesto metninde şu ifadelere yer vermiştir:

Din adamlarının ve halkın duyduğu derin üzüntüyü onlar adına ifade ediyoruz. Adanın Helen halkı, liberal İngiliz ulusunun yakın bir tarihte milli iadesini kendisine bahşedeceğini beklerken, bu veçhile sahip olduğu feshedilmesi mümkün olmayan tarihî ve millî hakların siyasi bir hamleyle bir kez daha görmezden gelinmesini şiddetle protesto ediyoruz. İlan ediyoruz ki, adanın Helen halkının ateşli ve mutlak arzusu her zaman için anavatan Hellas ile birleşmektir, şimdi de birleşmektir ve ileride de birleşmek olacaktır (Hill, 2016, s. 462).

Başpiskopos Kyrillos'un protestosuna benzeyen içerikte dilekçelere bu dönemde rastlamak oldukça mümkündür. Enosis'in tüm dinamizmiyle devam ettiğini Ekim 1931 tarihinde Kıbrıs'ta cereyan eden olaylar bir kez daha göstermiştir (Öztoprak, 1998). Kavanin Meclisi'nde vergi meselesi yüzünden başlayan bir tartışmanın kısa zaman zarfında tüm adayı etkisi altına alacak bir Enosis başkaldırısına tahvil olması, adadaki Enosis direncini yansıtmaları bakımından oldukça dikkat çekiciydi. Her ne kadar İngiliz hükümeti her defasında Enosis tartışmasının artık kapandığını resmi olarak ilan etmiş olsa da baş gösteren olaylar bu durumun Kıbrıslı Rumlar tarafından geçerli olmadığına işaret ediyordu. Kavanin Meclisi'nin Rum üyeleri, Kıbrıs için tek çözümün Enosis olduğuna tam bir inançla bağlıydı. Bu ruh hali, 1931 olaylarında kendini göstermiş ve 'Yaşasın Enosis' sloganı isyanın yayılmasında etkin bir rol oynamıştı.

Larnaka Piskoposu Nicedemos Mylonas'ın Limasol'da yaptığı ateşli konuşmasında, "milli hassasiyetleri olan eğitimli bir halk olduğumuzu ve Helen bayrağı altında özgürce yaşamaya mecbur olduğumuzu yabancı hükümdarlara göstermenin vakti gelmiştir. Kahrolsun adi ve rezil rejim! Yaşasın Enosis!" çağrısını yapması, Enosis taraftarı kitlenin harekete geçmesini tetiklemişti (Hill, 2016, s. 467). Nitekim Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs'un da belirttiği üzere, kent ve kasabaların dışında, Kıbrıslı Rumların meskûn olduğu 598 köyden 209'u olaylara dahil olmuştu (Storrs, 1937, s. 542). Olaylar sırasında hükümet konağı yakılmış, kent ve kasabalarda pek çok kamu binası ciddi tahribata uğramıştı. Ayrıca yetmiş civarında köyde maddi hasar meydana gelmiş, altı kişi ölmüş, otuzu sivil, otuz sekizi polis olmak üzere toplamda altmış sekiz kişi yaralanmıştı (Storrs, 1937, s. 541). Mısır ve Malta'dan getirilen kuvvetler sayesinde kontrol altına alınan olaylar, İngiliz yönetimini sert tedbirler almaya sevk etmiştir. Zira 10 Şubat

1932 tarihli İngiliz Parlamento kayıtlarına göre, 1931 isyanı nedeniyle yargılanan kişi sayısı 2.952, suçlu bulunan kişi sayısı 2.679, tutuklanan kişi sayısı ise 304'tür (HC Deb., 10 February 1932).

Bunlara ek olarak idari açıdan da bazı tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler şöyle sıralanabilir: Enosis illegal ilan edilmiş, Kavanin Meclisi ve Belediye Meclisleri lağvedilmiş, siyasi partiler yasaklanmış, her türlü yürüyüş, gösteri, toplantı yasaklanmış ve beşten fazla kişinin bir araya gelmesi kaza komiserinin iznine bağlanmış, basına sansür getirilmiş, Türk ve Yunan tarihinin okullarda okutulmasına son verilmiş, konsolosluklar dışında yabancı bayrakların izinsiz kullanımı ve sergilenmesi men edilmiş, muhtarların seçim usulü kaldırılmış ve valiye muhtarları atama yetkisi verilmiş, kiliselerin kendi amaçları dışında çan çalması yasaklanmış ve son olarak Yunan Konsolosu sınır dışı edilmiştir (Storrs, 1937, s. 546). Kıbrıs'ta bu hadiseler cereyan ederken Türkiye resmi düzeyde olaylara müdahil olmamıştır. Türk devletinin bu sessizliği, büyük ölçüde hadiseleri İngiltere'nin bir iç meselesi olarak görmesinden kaynaklanıyordu. Ancak aynı durum Türk basını için geçerli değildir. Basın, kendisine ulaşan haberleri kamuoyuna düzenli olarak aktarmış, ancak genellikle haber ajanslarından edinilen bilgiler yorumlanmadan, olduğu gibi gazetelerde yer bulmuştur. Bu bağlamda genellikle Kıbrıs ya da Kıbrıs Türkleri ile herhangi bir bağ kurulmaksızın, yabancı bir ülkede meydana gelen bir olay soğukluğuyla hareket edilmiştir. Kıbrıs'tan gönderilen telgraflar yoluyla daha detaylı haberlere yer verilmişse de yine de Kıbrıs Türklerini tatmin edecek yazılar basında yer almamıştır.

Bu süreçte Kıbrıslı Türklerin en büyük beklentisi, Türkiye'nin resmi ve sivil çevrelerinde Kıbrıslı Türklerin haklarını konu edinen, onların Enosis karşıtı mücadelesini destekleyen açıklamaların, beyanatların ve yazıların gündeme taşınmasıydı. Bu hususta Kıbrıs Türklerinin memnuniyetsizliğini 19 Ağustos 1933 tarihli Masum Millet gazetesinde Con Rifat şöyle aktarmıştır: "İçtimai dertlerimizi senelerden beri devamlı neşredip çareler tahrir eylediğimizi Türkiye matbuatı bildiği halde alaka göstermemeleri bizleri çok mahzun ediyor ve şikâyet etmek artık hakkımız oluyor." (Fedai, 1986, s.175-177). 1931 İsyanı'nda Kıbrıslı Türklerin doğrudan bir dahli olmamasına rağmen, onlar da isyancılar gibi cezalandırılmıştır. Hükümetin getirdiği yasaklar, Kıbrıslı Türklerin zaten ağır olan yükünü daha da artırmış ve özellikle örgütlenme kapasitelerine ciddi darbe vurmuştur. Bu süreçte meslek ve tahsil sahibi birçok Türk adadan göç etmek zorunda kalırken tahsil için yurtdışına ve Türkiye'ye gidenler geri dönmeyi

tercih etmiştir. Bu konuyla ilgili İsmet Konur'un tespitleri oldukça dikkate değerdir:

Kıbrıslı talebe Türkiye okullarında tahsillerini bitirdikten sonra Anavatana karşı taahhüt ettikleri mecburî hizmetlerini ve askerliklerini yapıyorlar ve ondan sonra da Türkiye'de yerleşiyorlar, aile sahibi oluyorlar ve pek azı müstesna bir daha Kıbrıs'a dönmüyorlar. Bu suretle Kıbrıs Türkleri; her köşesinde üç asırdan, fazla bir müddet devam eden Türk idaresinin şanlı ve mukaddes hatıralarını taşıyan yeşiladayı kendiliklerinden boşaltmış oluyorlar (Konur, 1938, s. 27).

Ancak tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye'ye yapılan bu beyin göçleri, ileriki yıllarda Kıbrıslı Türklerin hasretle bekledikleri Türkiye'nin bir meselesi olma yolundaki taşları döşemede önemli roller oynayacaklardır. 1930'lu yılların başlarından itibaren uluslararası konjonktürün değişmesi, Akdeniz'de artan İtalyan ve Alman tehlikesi gibi dünya ve bölgesel barışı tehdit eden siyasi gelişmeler, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında küçük meselelerin ötelenmesine yol açmıştır. Bir de buna Kıbrıs'taki yasaklar eklenince, Enosis faaliyetleri bir müddet sessizliğe bürünmüştür (Gürel, 1984, s. 119). Ancak bu sessizlik, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni koşullarla birlikte yeniden bozulmuş; 'Enosis sadece Enosis' ülküsü, kaldığı yerden çok daha güçlü bir şekilde devam etmiştir.

Yükselen Enosis talepleri karşısında Kıbrıslı Türkler, adanın geleceğine ilişkin iki temel seçeneği savunmaktaydı: Bunlardan ilki, adadaki İngiliz idaresinin devam etmesi; ikincisi ise, İngiltere'nin adadan çekilmesi hâlinde Kıbrıs'ın eski sahibi olan Türkiye'ye bırakılmasıydı. Kıbrıslı Türkler, bu bakış açıları doğrultusunda İngilizlerle Enosis yanlılarına karşı zorunlu bir iş birliğine yönelmek durumunda kalmıştı. Bunun hem hukuki hem de fiili mecburiyetten doğduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki, 6 Şubat 1925 tarihli bir düzenlemeyle Kıbrıs Anayasası'nda bir değişikliğe gidilerek, 18 üyeden oluşan Kavanin Meclisi'nin üye sayısı 24'e yükseltilmişti. Böylece, Meclisteki Rum üye sayısı 9'dan 12'ye ve hükümetin atama yoluyla belirlediği resmi üyelerin sayısı da 6'dan 9'a çıkarılmıştı. İngiliz Vali Meclis Başkanlığı görevini sürdürürken, Türk üye sayısında herhangi bir değişikliğe gidilmemiş ve böylece 1882 Anayasası'nda olduğu gibi üç üyelik sistem muhafaza edilmişti.

Görüldüğü üzere, 1882'de oluşturulan cemaatler arası siyasal denge korunmuş; Rum üye sayısı, İngiliz memur üyeler ile Türk üyelerin toplamına eşitlenmiştir. Bu nedenle oylamada eşitlik oluşması hâlinde son karar yetkisi yine İngiliz Valisine bırakılmıştır. Bu siyasal denklem içinde Kıbrıslı

Türkler, Enosis'e engel olabilmek için İngilizlerle uzlaşmak zorunda kalırken, İngilizler de Kıbrıslı Rumları Kıbrıslı Türklerle dengeleme imkânı bulmaktaydı. 10 Şubat 1947 tarihli Paris Antlaşması ile Oniki Ada'nın Yunanistan'a bırakılması ve İngiltere'nin Hindistan ve Filistin'den çekilmesi gibi önemli uluslararası gelişmeler, Kıbrıs'ta Enosis hareketinin yeniden alevlenmesine neden olmuştu. Zira bu gelişmeler ışığında, İngiltere'nin Kıbrıs'ı da terk edebileceği yönündeki olasılık adada büyük bir heyecan yaratmıştı. Böylece Enosis tartışmaları etrafında şekillenen hadiseler kısa zamanda Kıbrıs, Yunanistan ve Türkiye kamuoyunu meşgul etmeye başlamıştı. 1948 yılından itibaren Türkiye'de basın ve kamuoyunun Kıbrıs'a yönelik ilgisi artarken, hükümetlerin resmi tutum almaları ve konuya doğrudan müdahil olmaları 1954 yılına kadar gecikmiştir. Nitekim Fahir Armaoğlu'nun ifadesiyle, 'bu safhada mesele daha ziyade iki memleket basını ve kamuoyları arasında bir polemik konusu' hâline gelmiştir (Armaoğlu, 1959, s. 57).

KAMUOYUNUN ÖNEMİ

Kamuoyu, toplumun belli bir konuyla ilgili düşüncesini ve yargısını yansıtan kanaatlerin toplamı olarak tanımlanabilir. Bu kanaatin toplumun tüm bireylerinde olduğunu varsaymak elbette mümkün değildir. Kamuoyu çoğunluğun kanaati şeklinde yansıtılsa da gözden kaçırılmaması gereken husus; tartışmalı bir konu karşısında, bu sorunla ilgilenen, zihinsel meşgulliyeti olan ve neticede konu üzerinde bir yargıya sahip kişiler grubuna veya gruplarına hâkim olan kanaattir (Kapani, 1998, s.147). Kamuoyunun siyasal karar alma sürecini etkileyebilmesi için siyasal etki gücünün yüksek olması gerekmektedir.

Bu açıdan konu ele alındığında kamuoyunun belirlenmesinde örgütlenme kapasitesi önemli bir faktördür. Nitelik ve nicelik yönünden örgütlenmenin kuvvetli tutulmasının kamuoyunu daha etkin kılacağı muhtemeldir. Geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımları dış politika analizlerinde kamuoyunun etkisini büyük ölçüde dikkate almamıştır. Bu yaklaşımlarda devletler, analizin en önemli konusu olmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygın olarak uluslararası ilişkilerin analizinde farklı aktörler ve birimler devletin yanı sıra ele alınmaya başlanmıştır. Bunların başında kamuoyu gelmektedir.

Dünya genelinde yaşanan köklü değişimler, devletleri kitlelerin isteklerini hesaba katmak zorunda bırakmıştır (Waltz ve Quester, 1982, s.126). Bunun nedeni, sanayileşme, şehirleşme, demokratikleşme, kitle iletişim

araçlarının yaygınlaşması ve okuryazarlık oranındaki artış şeklindeki gelişmelerin kamuoyu olgusunu beraberinde getirmesiydi (Atabek, 2002, s.224). Bu bağlamda kamuoyunun dış politikayı nasıl etkilediği ya da dış politikadan nasıl etkilendiği bu yönde yapılan çalışmaların temel omurgasını oluşturmuştur. Yapılan araştırmalarda kamuoyunun, dış politika yapımında ve kararların belirlenmesinde önemli bir araç olduğu ortaya konmuştur. Öyle ki Michael A. Milburn 'kamuoyu baskısını göz ardı eden yönetim ve siyasetçiler uzun süre iktidarda kalamazlar' tespitiyle bu konuya açıklık getirmeye çalışmıştır (Milburn, 1998, s. 39).

Kamuoyunun yönlendirmeleri ve iç siyasal dinamiklerin etkisi altında şekillenen dış politika ise Goldstein ve Pevehouse'un açık bir şekilde vurguladığı üzere, 'karmaşık bir sürecin karmaşık bir sonucudur' (Goldstein ve Pevehouse, 2015, s. 208.). Nitekim ulusal ve uluslararası sahada değişen sosyoekonomik ve sosyopolitik koşullar devletlerin ulusal çıkarlarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyerek, devletleri yeni bir dış politika gündemine yönlendirebilir. Bununla birlikte devletlerin ulusal çıkarlarını oluşturan öğelerin sıralamasında yeni koşullara bağlı olarak değişimler meydana gelebilir. Böylece devletler, dış politika stratejilerini güncelleyebilir, değiştirebilir hatta dış politikalarını köklü bir değişikliğe tabi tutabilirler. Bu nedenle uluslararası ilişkilerin karmaşık doğasında ortaya çıkan bu esneklik, kuşbakışı bir yöntemle elde edilen genel bilgilerle değerlendirilemez. Kaldı ki böylesine bir yaklaşım, dış politikanın tutarsızlıklar dünyası olduğu yönünde bir algıya yol açabilir. Hâlbuki dış politika, belirli bir genel tutarlılığa erişmiş bir sürecin toplamıdır. Bu bağlamda Türk dış politikasını uzun yıllar meşgul eden Kıbrıs meselesinde bu genel tutarlılığı izlemek mümkündür.

Yukarıda da genel hatlarıyla belirtildiği üzere dış politika kararlarının alınmasında ve yürütülmesinde kamuoyu kritik bir role sahiptir. Hükümetler kendi dış politik kararlarına meşruiyet kazandırmak ve önemli kararlarda riski paylaşmak adına kamuoyunun desteğine ihtiyaç duyarlar (Pınar, 2017, s. 270). Böyle bir süreçte baskı grupları, medya, siyasetçiler, ordu ve bürokrasi gibi önemli kurum veya aktörler kamuoyu oluşturma çabası içine girerler. İşte bu noktada kamuoyunun dış politika üzerindeki en belirgin etkilerinden birisi olan ve uluslararası krizler sırasında ortaya çıkan, 'bayrak etrafında toplanma' eğilimi öne çıkar (Milburn, 1998, s. 114). Bu noktada söz konusu grupların kitleyi kendi fikirleriyle donatma çabası önemlidir. Dolayısıyla böyle bir süreçte medya, kamuoyu oluşturmada hayati bir kaldırıcı vazifesi üstlenir. Bunun temel

nedeni, insanların ağırlıklı olarak yazılı ve sözlü medya aracılığıyla gündemden haberdar edilmesidir. Medya bu süreçte ayrıca ciddi bir süzgeç görevi de ifa etmektedir. Bu doğrultuda medya organları, hangi olayın ve meselenin önemli olduğuna, hangi konunun tartışılıp hangilerinin tartışılmayacağına da büyük ölçüde karar vermektedir. Yine bilgiyi ya da haberi ham haliyle kamuoyunun bilgisine sunmak yerine onu yeniden biçimlendirerek kamuoyuna aktarır. İşte burada medyanın tarafsızlığı kayda değer bir faktördür.

Kamuoyu konusunda asıl mesele; belirli bir zamanda, belirli bir konuyla meşgul olan insanların o konu hakkında bilinçli ve rasyonel bir şekilde kamuoyu oluşturup oluşturmadığı sorusudur. Başka bir ifadeyle, toplumun gündemini meşgul eden sorunlar karşısında ortaya çıkan kanaatlerin önceden tasarlanıp tasarlanmadığı konusu kamuoyuna yönelik tartışmaların özünü oluşturmaktadır. İnşa edilmiş, kurgulanmış ve biçimlenmiş bir kamuoyunun oluşumunda şüphesiz en önemli role medya sahiptir. Özellikle çalışmanın seçildiği tarih aralığında, Türkiye’de faaliyet gösteren medyada devletin etkisi ve tesiri yüksektir. Bu nedenle ulusal medyanın bu tarihlerde siyasal bakımdan devlet ve halk merkezli bir yayın anlayışı benimsediği görülmüştür.

Kıbrıs sorununun kamuoyuna taşınmasında 1 Mayıs 1948’de yayın hayatına başlayan Hürriyet gazetesi etkili olmuştur (Topuz, 1973, s. 175.). Kısa zaman zarfında Türkiye’nin en çok okunan gazetesine dönüşen Hürriyet, Kıbrıs meselesini yoğun bir şekilde kamuoyuna aktaran gazetelerin başında geliyordu. Gazetenin sahibi ve başyazarı Sedat Simavi’nin bu hususta etkin bir rolü söz konusuydu (Barutçu, 2004). Sedat Simavi idealist bir vatanperver olarak daima Oniki ada ve Kıbrıs’ın Türkiye’ye bırakılması gerektiği yönünde yayınlar ve haberler yapıyordu. Aynı yıllarda benzer biçimde radyo, sinema, televizyon gibi izleyicide tesir uyandıran iletişim araçlarıyla Kıbrıs meselesine kitlesel bir boyut kazandırılıyordu. Ayrıca Kıbrıs meselesinin Türk kamuoyuna tanıtılmasında Türkiye’de yaşayan Kıbrıs Türkleri de etkin bir rol oynamaya başlamıştı. Bu kişilerin öncülüğünde, 1932 yılında “Kıbrıs Türk Talebi Birliği”, 1946 yılında “Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti”, 1948 yılında “Kıbrıs Türk Kültür Derneği” ve 1950 yılında “Kıbrıs’ı Koruma Cemiyeti” şeklinde sivil toplum örgütleri Ankara ve İstanbul merkezli olarak kurulmuştu (Aykoç vd., 2008). Bu cemiyetlerin genel amacı, ada Türklerinin iktisadi, siyasi ve toplumsal durumları hakkında kamuoyuna bilgi sunmak ve Enosis’e karşı mücadelede Türkiye’den destek sağlamaktı. Bu bağlamda Ankara, İstanbul

ve İzmir gibi büyükşehirlerde tertiplenen Kıbrıs mitinglerinde bu cemiyetlerin payı büyük olmuştur. Tüm bunlar hesaba katıldığında Kıbrıs konusunda Türkiye’de oluşan kamuoyunda kitle iletişim araçlarının, kanaat önderlerinin ve cemiyetlerin tayin edici bir vazife görmüş olduğu söylenebilir.

YUNANİSTAN’IN TAHRİK EDİCİ ÜSLUBU VE TÜRK KAMUOYU

Yunanistan, Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını elde ettiği zamandan başlayarak doğrudan ve dolaylı olarak yönettiği Helenleri, “Yunan Düşü”, “Megali İdea” ya da “Büyük Yunanistan” ülküsüyle idare etmeye çalışmıştır. Bu yaklaşımın büyük ölçüde başarılı olduğu söylenebilir. Nitekim Yunanistan, bu ülkü üzerinden bir taraftan topraklarını genişletmeyi diğer taraftan da ulus ruhunu canlı ve dinamik tutmayı başarmıştır. Bunlar arasında belki daha önemlisi, tüm iç ve dış sorunlarını bu canlılık sayesinde aşabilmiş olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, “Yunan Ülküsü” toplumun sorunlarını maskeleyerek ve toplumu bir arada tutmada bir çatı ya da çimento vazifesi görmüştür.

Resmi ve gayri resmi söylemlere yansıyan “Büyük Yunanistan” idealinin sınırları, Yunan kolonilerinin izinden başlayıp Doğu Roma İmparatorluğu’nun yani Bizans’ın sınırlarının en geniş haline dayanıyordu. İçerideki ve dışarıdaki Helenleri birleştirmek arzusuna dayanan bu ülkü, doğal olarak irredantist bir dış politikanın kurgulanmasına yol açmıştır. Böylece Yunanistan’ın yeniden doğuşu ya da dirilişiyle, asırlar boyunca kesintiye uğramış Yunan milli gururu onurlu bir şekilde yeniden tamir edilecekti. Bu sayede, ayrıca, uluslararası bir saygınlık da sağlanmış olacaktı. Dahası, Megali İdea etrafında nakşedilen yoğun milliyetçi duygular zamanla bir tutku ve saplantıya dönüşerek Yunanlıları, tartışılmaz bir ülkünün bir neferi haline getirmiştir. Vatansever duygularla donatılmış Yunanlılara, milli duygular uğruna saldırganlık, şiddet, yayılma ve savaş meşru kılınmıştır. Bu yoğun vatanseverlik, “bütünleyici milliyetçilik” olarak Yunanlıların fikirlerini, insanın ötesinde bir varlığı ve anlamı olan tek kudret sahibi milletin içinde eriterek kaybettirmiştir. Bu anlayış çerçevesinde; Yedi Adalar’ı almak, Tesalya, Epir, Makedonya ve Trakya’yı ele geçirmek; Girit, Oniki Ada, Kıbrıs ve Anadolu’yu topraklarına katmak önemli bir dış politika hedefine dönüştürülmüştür. Tarihe bakıldığında, askeri başarılar üzerine bina edilen milli büyüklüğü, yeniden inşa etmek üzere yola çıkan Yunan emperyalizminin, genişlemeci ve yayılmacı bir irredantizmle Anadolu ve Kıbrıs dışında başarılı olduğu görülmektedir.

Yunanlılar, Kıbrıs'a mitolojiden tarihe, edebiyattan inanca kadar çok geniş ve derin anlamlar yüklemişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın yıkımından ve iç savaştan sonra, Kıbrıs maddi ve manevi tahribata uğrayan Yunanistan'ın rehabilitasyonunda kilit bir rol oynamıştır. İlginç olan, yayılmacı Yunan milliyetçiliğinin anti-sömürgecilikle başlayan milli özgürlük hareketlerini kendi ulusal çıkarlarına bir perde olarak kullanarak anti-sömürgeci bir milliyetçilik yaklaşımıyla Kıbrıs'ı ilhak etmeye çalışmasıdır. Daha anlaşılır bir ifadeyle söylenecek olursa, Yunanistan; Enosis'i gerçekleştirmek için Kıbrıs'ta anti-sömürgeci milliyetçiliğin ulusal ve uluslararası arenada gelişip güçlenmesi adına yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüştür. Böylece Yunanistan'da yerleşik yayılmacı milliyetçilik ile Kıbrıs'ta yükselen anti-sömürgeci milliyetçilik hareketlerinin Enosis'te buluşturulması hesaplanmıştır. Bu durumu Yunan siyasetçilerin söylemlerinde takip etmek mümkündür. Mesela 16 Şubat 1951 tarihinde Yunan Parlamentosunda konuşan Başbakan Sophoklis Venizelos'un Kıbrıs hakkındaki sözleri bu bağlamda iyi bir örnektir. Venizelos şöyle diyordu:

Biz, Kıbrıs adasının ilhakını bugün değil, 1915 senesinden beri müteaddit defalar istedik. O zamandan bugüne kadar iş başına gelen bütün Yunan hükümetleri de bu talebi tekrarladılar. Biz yeni bir müracaatta bulunmadıysak, bundan, bu işten vazgeçtiğimiz mânası çıkarılmamalıdır. Sükûtumuz siyasi iz'anımızın zarurî bir tecellisinden ibarettir. Hakikatte, Kıbrıs'ı istemekten hiçbir zaman vazgeçecek değiliz (Simavi, 1951).

TÜRK BASINININ ETKİN ROLÜ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan'da Kasım 1952'de yapılan seçimleri kazanan Aleksandros Papagos'un birinci amacı ekonomik darboğazda debelenen Yunanistan'ı yeniden düzlüğe çıkarmaktı. Mareşal Papagos'un askeri kariyeri Yunanlılar açısından oldukça parlaktı. Nitekim Papagos, Anadolu'nun işgalinde Türklere karşı savaşmış bir asker olmasının yanında, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'ı işgal eden İtalyan ve Alman birliklerine karşı da mücadele vermişti. Tüm bu şanlı mücadelenin yanında Papagos, iç savaş boyunca komünistlerin ülkede egemen olmamaları için de var gücüyle uğraşmıştı. Başbakan olduğu 19 Kasım 1952- 4 Ekim 1955 tarihleri arasında geçmişte edinmiş olduğu psikolojik hafızayı imkânları ölçüsünde canlı tutmaya gayret etmiştir. Kısacası, partisine de vermiş olduğu ad gibi "Yunan Dirilişi"ni omuzlarında taşımıştır. Papagos göreve başladıktan sonra, Kıbrıs konusunda açık ve net konuşmuştur: "Kıbrıs sorunu ivedi bir şekilde önce

çözölmelidir.” (Holland, 1998, s.31). Papagos, aynı zamanda sorunun sınırlarını “Yunan Düşü”ne uygun olarak çizmişti: “Kıbrıs, Yunanistan ve İngiltere arasındaki bir meseledir.” (Bozkurt, 1954). Papagos’un Kıbrıs konusundaki tavrı Enosis ile yoğrulmuş Yunan kamuoyu ile örtüşmekte olup, Yunan basını da bu hususta elinden geleni yapmış ve kamuoyunun heyecanını canlı tutmak için yoğun bir mesai harcamıştır.

Fakat tüm bu çabalara rağmen İngiltere Dışışleri Bakanı Anthony Eden, Ekim 1953’te, “Kıbrıs konusunda tartışılacak herhangi bir husus yoktur” (Mallinson, 2005, s.43) sözleriyle Enosis için kapıların kapalı olduğunu duyurmuştur. İngiltere’nin bu tutumu, Yunan kamuoyunda adeta bir şok etkisi yaratmış ve Enosis’in daha ateşli biçimde savunulması yönündeki düşüncenin güçlenmesine yol açmıştır. Bu hususta Yunan basını lokomotif bir etki oluşturmıştır. Yunan basınının, “Kıbrıs Yunan’dır” söylemine bir tepki olarak Türk basını, “Kıbrıs Türk’tür” sloganını kamuoyunda işlemeye başlamıştır. Yunanistan’ın Kıbrıs konusundaki ısrarı, Türkiye’deki üniversite gençliğini de hareketlendirmiştir. Öyle ki Milliyet gazetesi Türk kamuoyuna bu durumu, “Gençliğin Kıbrıs Davası Üzerindeki Hassasiyeti” başlığıyla duyurmuştur (Milliyet, 6 Mart 1954). Buradaki önemli nokta, basının gençliğe Kıbrıs konusunda yüklemiş olduğu misyondur. Başka bir ifadeyle, Türk gençliğinin bu dönemde Kıbrıs meselesine ilgi göstermesi için basın her türlü desteği sağlamış; ancak Türk-Yunan dostluğuna kalıcı zarar verebilecek hareketlerden kaçınılması konusunda da sürekli uyarılarda bulunmuştur.

Taraflar, 1950–1960 yılları arasında ulusal ve uluslararası kamuoyunu etkilemek ve kendi tezlerinin haklılığını kabul ettirebilmek amacıyla, Kıbrıs’a ilişkin görüşlerine yakın tüm argümanları basın yoluyla kamuoyuna aktarmıştır. Yunanistan bu konuda daha da ileri gitmiştir. Bu defa Kıbrıs Başpiskoposu Makarios ile iş birliği içinde adada EOKA adlı bir terör örgütü vasıtasıyla “anti-sömürgeci” bir mücadeleye etkin destek vermiştir. 1 Nisan 1955 tarihinde kanlı eylemlerine başlayan EOKA, Enosis’e karşı cephe alan herkesi kara listesine yazmıştır. EOKA eylemleriyle başlayan süreç yine basın vasıtasıyla tam bir propaganda savaşına dönüştürölmüştür. Rum ve Yunan basını yapılan eylemleri “anti-sömürgeci” ve “özgürlükçü” doğal bir hak olarak meşrulaştırmaya yönelmiştir. “Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü” olarak isimlendirilen EOKA, Kıbrıslı Rumlardan, Yunanistan’dan ve Kilise’den yoğun bir destek elde etmiştir. Yunan ordusundan emekli Albay Grivas liderliğindeki örgüt, bir taraftan silah zoruyla İngilizleri adadan kovmak adına tüm toplumu terörize

ederken, diğer taraftan Enosis mührünü Kıbrıslı Rumların kalbine tüm gücüyle işlemiştir.

İngiltere'yi destekleyen basın kaynaklarına göre, "papazlar, komünistler ve teröristler" İngiliz idaresine karşı iş birliği içinde hareket etmekte olup, amaçları Hindistan örneğinde olduğu gibi İngilizleri ülkeden çıkarmaktır (New York Times, 12 Eylül 1955). EOKA silahlı eylemlerini sistematik şekilde devam ettirirken diğer taraftan toplumu, özellikle lise çağındaki öğrencileri, örgütleyip İngiltere aleyhinde gösteriler yapılmasını sağlamıştır. Benzer öğrenci protestoları Atina'da neredeyse rutine bağlanmış, öğrenciler meydanlarda "Yaşasın EOKA" sloganlarıyla uluslararası toplumun EOKA algısına zemin oluşturmaya çalışmışlardır. Atina ve Lefkoşa'da düzenlenen gösterilere, Türkiye'de aynı ölçüde tepki gösterilmiştir. Türk tarafının haklılığı düzenlenen mitinglerle güçlü bir şekilde karşı tarafa iletilmiştir. Böylelikle Türkiye tıpkı Yunanistan gibi, kısa zaman içerisinde Kıbrıs konusunda tek sesli bir kamuoyu elde etmeyi başarmıştır. Peyami Safa'nın 27 Ağustos 1955 tarihli "Kıbrıs, Milletın Dâvâsıdır" adlı yazısı bu görüşü yansıtmaya bakımından değerlidir. Yazının öne çıkan cümleleri şöyleydi:

Kıbrıs dâvasında muhalefet, iktidarı desteklemek kararındadır. İnönü'nün de, Bölükbaşı'nın da bu beraberliği ifade eden sözleri Türkiye'de büyük memleket meselelerini her çeşit parti anlaşmazlıklarının üstünde tutan bir yüksek milli ruhun daima canlı ve taze kaldığını gösterir. İki parti liderine de bu ruhu dile getirdikleri için teşekkür etmeliyiz. Menderes'in de, İnönü'nün de, Bölükbaşı'nın da beyanatında müşterek ilham kaynağı milli viddandır. (Milliyet, 27 Ağustos 1955).

Türk kamuoyunun Kıbrıs konusunda hemfikir olmasını sağlayan unsurlara bakıldığında hükümetin sunmuş olduğu Türk tezini benimsediği görülmektedir. Bu bağlamda Kıbrıs, Anadolu'nun jeolojik, jeopolitik, demografik ve ekonomik bir devamı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin askeri savunmasında ada birinci derecede önemli bulunmuştur. En önemlisi ise, Lozan Antlaşması'nda Kıbrıs konusunun İngiltere ve Türkiye arasında müzakere edilmiş olduğuna ve bu nedenle Yunanistan'ın konu üzerinde söz hakkı bulunmadığı hususu sıklıkla vurgulanmıştır. Anlaşılacağı üzere Kıbrıs meselesi sadece Kıbrıslı Türkler üzerine bina edilmemiştir. Bu dönemde yirmi dört milyonluk Türkiye nüfusunun emniyeti ve akıbeti Kıbrıs'a endekslenmiştir. Bu nedenlerden dolayı Kıbrıs, Türk milletinin üzerinde ittifak ettiği milli bir dava olarak kamuoyunda mayalanmıştır.

Türk kamuoyunda milli birlik ve beraberlik duygusu siyasilerin açıklamalarıyla zirveye ulaşmış ve toplumsal hafızada “EOKA = Makarios = Enosis” denklemi yer etmiştir. Bu yaklaşımdan dolayı, İngiltere’nin adada artan terör eylemleri kapsamında 9 Mart 1956 tarihinde Makarios’u tutuklaması ve sürgüne göndermesi, Türkiye’de sevinçle karşılanmıştır. “Makarios tevkif edildi ve Kıbrıs’tan sürüldü” şeklindeki yazılar gazete manşetlerini süslemiştir. 10 Mart 1956 tarihli Hürriyet gazetesi bu haberle ilgili olarak ilk sayfada, “Başpapazın Kıbrıslı Rum çetecilere para yardımı yaptığı, kiliseyi bir silah deposu haline soktuğu tespit edildi” açıklamalarına yer verirken aynı tarihli Milliyet gazetesi, “Kıbrıs ihtilafının çıbanbaşı olan kızıl papaz Makarios bugün İngilizler tarafından tutuklanmış ve Ada’dan sürülmüştür” ifadelerini ilk sayfasına taşımıştır. Görüleceği üzere, Makarios, çıbanbaşı, kızıl papaz, çetelere yardım yapan ve kiliseyi silah deposuna çeviren bir kötü karakter olarak tanıtılmıştır. Burada dikkat çeken önemli bir nokta da Makarios’a kızıl papaz benzetmesi yapılarak Kıbrıs sorunun arkasında komünizmin, dolayısıyla Sovyetler Birliği’nin olduğunun kamuoyuna takdim edilmiş olmasıydı.

Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların Enosis ısrarı ve Kıbrıs’ın geleceği tartışmalarında Kıbrıslı Türkleri görmezden gelen tavırları, Türk kamuoyunda “Taksim” tezine kuvvetli bir altyapı oluşturmuştur. Türk hükümetlerinin İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana Kıbrıs sorununa yaklaşımı benzerdir: Kıbrıs’ta statükonun korunması. Ancak Yunan emperyalizminin Kıbrıs’a sıçraması, Türkiye’de ciddi bir güvenlik endişesine neden olmuştur. Bu sebeple Türkiye’nin Kıbrıs meselesine yaklaşımı siyasi bir refleks olarak izah edilebilir. Zira Türkiye’nin tezleri, esasında Yunanistan’ın ortaya atmış olduğu tezlere birer antitezdir. Taraflar bu tezleri basın üzerinden kamuoyuna sunmuşlar ve bu noktada kamuoyunu güdümlemişlerdir. Bu açıdan basın, bu süreçte önemli bir rol ifa etmiştir.

1956 yılının sonlarına doğru, Türkiye “Kıbrıs Türk’tür” tezinden vazgeçerek, Taksim tezini savunmaya başlamıştır. Lakin “milli dava” olarak tabir edilen böylesine ciddi bir konuda politika değişikliğine gidilmesi, Türk kamuoyunda şaşkınlık yaratmıştır. Hatta Taksim tezi bir taviz olarak görülmüştür. Realpolitik olarak “Kıbrıs Türk’tür” tezi uluslararası kamuoyunda savunulabilir bir tez değildi ve böyle olduğu da kısa sürede anlaşılmıştı. Taksim tezi, Kıbrıslı Türklerin de self-determinasyon hakkına sahip olduğu yönündeki hukuki bir iddiadan yola çıktığından günün koşullarında daha savunulabilirdi. Türk hükümeti bu nedenle kamuoyunda artık Taksim tezinin konuşulmasından ve savunulmasından yanaydı. Bu bağlamda, hükümet 31 Aralık 1956 tarihli 8331 sayılı kararla,

Kıbrıs mevzuunda Yunan tezini destekleyen ve Türk ve İngiliz siyasi tutumuna aykırı mahiyette bulunan, muhtelif dillerde yazılı tüm materyallerin yurda sokulmasını ve dağıtılmasını yasaklamıştır (Resmi Gazete, 31 Aralık 1956). Bu kararla birlikte Türk kamuoyu basın yoluyla Taksim tezine yönlendirilmeye çalışılmıştır.

1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti politik düzeyde ne Kıbrıslı Türklere ne de Rumlara kalıcı bir barış sağlayabilmiştir. Bunun en temel nedeni, varılan mutabakatta toplumların arzularına pek yer verilmemesiydi. Bölgesel ve uluslararası güç dengesinin gözetildiği Soğuk Savaş koşullarında sağlanan çözümün toplumsal tabanı oluşturulmamıştı. 1960 Antlaşmaları ile kurulan yeni devlet de bu olasılıktan çok uzaktı. En azından böyle bir kaygısı gözüküyordu. Antlaşmalarla hem Enosis hem de Taksim engellenmiştir ama hukuksal, toplumsal ve siyasal düzlemde kalıcı bir bölünme ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu hal, zihinsel taksime yol açmıştır. Kıbrıs Cumhurbaşkanlığı'na seçilen Başpiskopos Makarios, şartlar ne olursa olsun Enosis yolculuğunun devam edeceğini her fırsatta dile getirmekten çekinmemiştir. Makarios, Enosis hedefine varamamıştır ama Enosis'in en büyük engelleyicisi olarak gördüğü İngilizlerden kurtulmuştur. Onun için, bu önemli bir ilerlemedir. Enosis'in birinci engeli en azından ortadan kalkmıştır ve diğer engelleri ortadan kaldırmak için de iyi bir fırsat doğmuştur. Bu amaçla ilk etapta Kıbrıslı Türkleri anayasal düzenin dışına itmeyi, ardından onlardan tamamen kurtulmanın planlarını yapmaya koyulmuştur. Sonunda Makarios, anayasayı işlemez ilan ederek adayı derin bir kriz sürecine sürüklemiş; Aralık 1963'e gelindiğinde ise Kıbrıslı Türkleri planladığı biçimde şiddet yoluyla devletten dışlamak amacıyla harekete geçmiştir.

Türk tarih yazınına "Kanlı Noel" olarak geçen bu olay, Türkiye'de toplumsal bir infiale yol açmıştır. Bilhassa, Kıbrıs Türk Alayı'nda görevli Binbaşı Nihat İlhan'ın üç çocuğu ve eşinin küvette katledilişi, Rum vahşetinin sembolü haline gelmiştir. "Hükümetimiz Kıbrıs'taki duruma müdahale ediyor", "Gençlik Kıbrıs için and içti", "Kıbrıs'ta yer yer silahlı çatışmalar devam ediyor", "Yunanistan Kıbrıs için gönüllü topluyor", "Rum gazeteleri Kıbrıs'a Rusya'yı davet ediyorlar" şeklindeki manşetler, Türk basınında sıklıkla boy göstermiştir. Belirtilmesi gereken önemli bir husus da dünya kamuoyunun Kıbrıslı Türklere karşı girişilen katliamları görmezden geldiğidir. Bu noktada, Yunan propagandası uluslararası toplumu etkilemede katliamların önüne geçmiştir. Açıkça belirtmek gerekirse, Türk basını ve diplomasisi, uluslararası kamuoyu oluşturmada Yunan muadilleriyle mukayese edildiğinde yetersiz kalmıştır. Türk

basını, 1963-1974 yılları arasında Kıbrıs meselesini yakından takip etmeye devam etmiştir. Bunun temel nedeni, bu yıllarda Kıbrıs'ta yaşanan ardı arkası kesilmeyen haber değeri yüksek olayların varlığıdır. Ayrıca Kıbrıs'ın Türk dış politikasını ilgilendiren başlıca konu olması da diğer bir nedendir.

8 Ağustos 1964 tarihi Kıbrıs için bir dönüm noktasıdır. Makarios'un Kıbrıslı Türkler ile Türkiye arasındaki irtibatı kesmek için giriştiği "Erenköy Harekâtı" Türk jetleriyle geri püskürtülmüştür. "Uçaklarımız Kıbrıs'a hücum etti" (Cumhuriyet, 8 Ağustos 1964), "64 jet dün Makarios'a pes ettirdi" (Hürriyet, 10 Ağustos 1964), "Ateşkes için şart koştuk" (Milliyet, 11 Ağustos 1964) gibi manşetler, yıllardır Kıbrıs konusunda yıkılan milli gururun yeniden tamir edilmesi manasına geliyordu. Nitekim senelerdir Kıbrıslı Türklerin dünya kamuoyunun gözü önünde şiddete ve katliama maruz kalmasına rağmen, Makarios'un el üstü tutulmasını Türk kamuoyu bir türlü hazmedememişti. Ayrıca, Kıbrıslı Türklerin tek imdat kapısı Türkiye idi. Birleşmiş Milletler, ABD, NATO ve Avrupa bu konuda soğuk bir diplomasiyle sorunlara çözüm aramanın peşindeydi. Bu sebeple Türkiye'nin 1964 tarihli harekâtı uluslararası arenada ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bunun üzerine Türk basınında "dost, düşman, müttefik" kavramlarının yeniden sorgulanmaya başlandığı göze çarpmaktadır. 10 Ağustos 1964 tarihinde Tabii Senatör Haydar Tunçkanat'ın "Kıbrıs Davamız" adlı yazısı, bu düşüncüyü gözler önüne seriyordu:

Dost ve müttefikimiz Amerika ise her gün yüzlerce masum Türk'ün ölümüne ve açlığa mahkûm edilmesi karşısında bize sükûnet tavsiye ediyor fakat kendisine karşı yapılan en ufak bir tecavüze dahi haklı veya haksız havadan beş saat bombardımanla mukabele ediyor (Milliyet, 10 Ağustos 1964).

Ulusal onur yeniden onarılmıştı fakat Kıbrıs'ta sular bir türlü durulmak bilmiyordu. Takvimler 15 Kasım 1967 tarihini gösterdiğinde tehlike çanları Kıbrıslı Türkler için bir kez daha çalmaya başlamıştı. Kıbrıs Tarihi'ne Geçitkale-Boğaziçi Saldırıları olarak geçen olaylarda Kıbrıslı Türkler 24 şehit vermişti. Cumhuriyet gazetesi 16 Kasım tarihli baskısında, "Kıbrıs'ta kanlı çarpışmalar oldu, Rumlar iki köyü işgal ettiler" manşetiyle Kıbrıs'taki gelişmeleri kamuoyuna aktarırken Milliyet gazetesi de, "Türk silahlı kuvvetleri alarm halinde Kıbrıs'ta çarpışmalar başladı" manşetiyle okuyucularını bilgilendirmişti. Milliyet'in aynı tarihli sayısında "Enerjik Davranmak Saati" başlıklı bir yazı kaleme alan Abdi İpekçi ise şunları söylüyordu:

Şimdi enerjik hareketlerin zamanı gelmiştir. Ankara Türk toplumuna verdiği garantinin kuru laf olmadığını kesin bir şekilde göstermek ve Grivas'ın saldırısına gereken cevabı vermek zorundadır. Aksi takdirde sadece sözüne sadakatsiz durumuna düşmekle kalmayacak Grivas'a bundan sonraki teşebbüsleri içinde cesaret vermiş olacaktır (Milliyet, 16 Kasım 1967).

21 Nisan 1967 tarihinde Yunanistan'da yaşanan askeri darbeden sonra Atina ile Makarios'un arası giderek açılmaya başlamıştı. Makarios'un SSCB ile yakın ilişkileri Atina'nın tepkisini çekmekte olup, Makarios'un Enosis fikrinden uzaklaştığı düşüncesi, Atina ve Lefkoşa sokaklarında yüksek sesle konuşulur olmuştur. Buna bir tepki olarak 1971 yılında Enosis'e hizmet etmek üzere EOKA B terör örgütü, Albay Grivas tarafından kurulmuştur. Rum Milli Muhafız Ordusu da Yunanlı subayların komutasındaydı ve Atina'nın nefretinin en somut halini yansıtıyordu.

Takvimler 15 Temmuz'u gösterdiğinde, Rum Muhafız Ordusu Makarios'a darbe yaparak yönetime el koymuştu. Cumhuriyet gazetesi bu olayı, 16 Temmuz tarihli baskısında, "Atina, Kıbrıs'ta Yunan Cumhuriyeti ilan etti" manşetiyle duyurmuştu. Nikos Sampson'un Cumhurbaşkanı ilan edildiği darbe, Türkiye kamuoyunda soğuk düş etkisi yaratmıştır. Milliyet gazetesi 16 Temmuz'da, "Kıbrıs'ta Darbe Oldu, Makarios'un Akıbeti Meçhul" başlığıyla Kıbrıs'ta olanları kamuoyuna iletmiştir. Bu tarihe kadar Makarios karşıtı olan Türk kamuoyu, darbeden sonra mecburi olarak tutum değiştirmek durumunda kalmıştır. Kamuoyunun bu bakış açısını en güzel şekilde Milliyet gazetesindeki köşesinde Mümtaz Soysal kaleme almıştır. Yazının can alıcı kısmı şu şekildedir:

Makarios'u hiç sevmezdik. Kıbrıs Devleti'nin Cumhurbaşkanı bizim için her zaman cübbesine Türk kanı bulaşmış "kara sakallı papaz" olarak kaldı. Şimdi olaylar Sampson'a karşı Makarios'u tutmamızı, onun "meşru devlet başkanı" olarak görevine geri gelebilmesi için çok şeyi göze almamızı gerektiriyor. Atina cuntasının EOKA-B ile birlikte iş başına getirdiği eski tedhişçi bizim bakımımızdan ENOSİS'in timsali oldu. Makarios da Türklerin haklarını güvence altına alabilecek bağımsız bir Kıbrıs Devleti'nin savunucusu duruma geldi." (Milliyet, 20 Temmuz 1974).

Kıbrıs'ta tarihin akışını değiştiren 15 Temmuz darbesi karşısında Türkiye beklediği uluslararası yardımı bulamayınca garantörlük antlaşmasına dayanarak Kıbrıs'a tek başına 20 Temmuz günü müdahale etmiştir. Kamuoyundaki beklenti de bu yöndeydi. 20 Temmuz tarihli gazete manşetleri şöyleydi: "Lefkoşe'yi Bombaladık" (Türkiye), "Mehmetçik

Kıbrıs'ta" (Hürriyet), "Türk Ordusu Kıbrıs'ta" (Cumhuriyet). Türk ordusunun başarılı harekâtının ardından manşetler daha özgüven dolu atılmaya başlanmıştı. "Ordumuz Kıbrıs'a hâkim oldu", "Zafer, Zafer", "Bu bir bayramdır, evlerinize bayrak asın", "Zafer Bizim", "Kıbrıs'ta zafer Ordumuzun" şeklindeki başlıklar gazetelerin manşetlerini süslemiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale kararı almasında kamuoyunun her kesimi hükümeti desteklemiş; farklı görüşler ve ideolojik yaklaşımlar bu desteğin oluşmasını engellemiştir. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Millî Türk Talebe Birliği (MTTB) ve Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) bu konuda üç farklı örnek olarak verilebilir. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in yaptığı açıklama bu yönüyle dikkat çekiciydi:

Emperyalizm Kıbrıs'ı faşist bir ülkeye dönüştürmek ve Akdeniz Bölgesi'ndeki dengeyi kendi lehine değiştirmek istemektedir. Oysa bağımsız Kıbrıs Devleti Akdeniz'de bir barış unsurudur. Son olaylar karşısında hükümetin gösterdiği kararlı tutumu DİSK olarak desteklemekteyiz. Hükümetin barışçı bir çözüm istediği ve askeri müdahaleyi son çare olarak sakladığı konusundaki tutumunu tamamen yerinde buluyoruz (Milliyet, 20 Temmuz 1974).

Milli Türk Talebe Birliği de aynı görüşleri paylaşıyordu. MTTB Genel Başkanı Abid Özmen yaptığı açıklamada, üniversiteli gençlik olarak hükümet tarafından verilecek her türlü görevi yerine getirmeye hazır olduklarını söyleyerek Kıbrıs'ta bir darbe değil silahlı bir işgalin meydana geldiğini, meselenin Makarios'un devrilmesi olmadığını, Enosis olduğunu beyan etmiştir (Milliyet, 20 Temmuz 1974). TMGT Genel Başkanı Aydın Ünsal da aynı fikirdedir. Aydın, haşhaş meselesi kıta sahanlığı ve petrol sorunu ile ilgili baskıların had safhaya ulaştığını ve somut halini Kıbrıs'ta ortaya çıkardığını ifade ettikten sonra, Ecevit hükümetinin emperyalizme karşı verdiği savaşı sonuna kadar destekleyeceklerini belirtiyordu (Milliyet, 20 Temmuz 1974).

SONUÇ

Milliyetçilik, karmaşık ve derin tartışmaları bulunan siyasi bir konudur. Kıbrıs meselesine yansıyan tarafların tutumları bu durumu tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir. Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum olarak adlandırılan insan kümeleri bağımsız bir etnik grup veya ulus şeklinde hiçbir zaman görülmemiştir. Dahası, cemaatlerini temsil edegelmiş seçkinlerin böyle bir iddiası da olmamıştır. Her iki cemaat kendisini biyolojik, kültürel ve psikolojik açıdan Türk veya Yunan ulusunu ile

derin ve kadim bir düşünceyle sıkıca bağlamıştır. Bu nedenle Kıbrıs'ta ortaya çıkan toplumlararası anlaşmazlıkları ve çatışmaları, ortak tarihsel kimliği yarıştıran iki grup arasındaki bir çatışma olarak görmek gereklidir. Tarihsel süreç içerisinde Megali İdea ve bu düşüncenin siyasal aracı olan Enosis, Kıbrıslı Rum kimliğinin şekillenmesinde, derinleşmesinde ve yaygınlaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Dernek, vakıf, okul, kahvehane ve kilise gibi kamusal kurumlar, Yunan ulusal kimliğinin yukarıdan aşağıya doğru inşasında ve böylece birleştirici bir ulusal kimlik oluşturulmasında belirleyici bir katkı sağlamıştır.

Buna karşın adadaki Türk milliyetçiliği yukarıdaki tutum ve davranışlara bir tepki olarak doğmuş ve ilerlemiştir. Örgütlenme, yayılma ve derinleşme yönünden büyük benzerlikler gösteren Kıbrıs Türk milliyetçiliğinin temel itici gücünü kendi haklarının muhafazasının mücadelesi oluşturmuştur. Bu yönüyle Kıbrıs Türk milliyetçiliği kategorik olarak Pantürkizmin bir alt dalı olarak nitelendirilemez. Fakat aynı durum Kıbrıs Elen milliyetçiliği için geçerli değildir. Kıbrıs Rumlarını etkisi altına alan doğrudan Panhelenizm olmuştur. Konu bu açıdan ele alındığı zaman, Ankara ile Lefkoşa ve Atina ile Lefkoşa arasındaki münasebetlerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan siyasal gelişmelere kadar aynı ölçekte olmadığı görülecektir. Yine bu süreçte belirleyici ve tayin edici Atina'nın rolü olmuştur.

Uluslararası ilişkilerin yönetilmesi konusunda önde gelen iç faktörlerden birisi ulusal kamuoyunun dış politikadaki yeri ve önemidir. Kamuoyu, artan kitle iletişim araçlarıyla birlikte dış politikada önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu durum haberleşme araçlarına verilen kıymeti yükseltmiştir. Dış politikanın tayininde ve yürütülmesinde kamuoyunda oluşturulan fikir ve kanaatin kayda değer bir araç şekline bürünmesi, devletin politika yapım süreçlerini de etkilemiştir. Bu çerçeveden konuya bakıldığında, Kıbrıs'ta 1955-1974 yılları arasında yaşanan hadiseler karşısında Türk kamuoyunun basın yoluyla yönlendirildiği görülmüştür. Burada belki şu soru sorulabilir. Kamuoyunu hükümetler mi yönlendirdi? Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere zaman zaman hükümet aldığı resmi kararlarla kamuoyunu yönlendirici bir rol üstlenmiştir. Ancak böylesine bir durumu tam olarak kestirmek mümkün değildir. Zira kamuoyunun toplumsal dinamiklerinin de hesaba katılması gerekmektedir. Fakat Kıbrıs meselesinin yoğun bir duygusal atmosferde doğması, gelişmesi ve olgunlaşması bu konu hakkında homojen bir kamuoyunun oluşmasına önemli katkılar yapmıştır. Başta gazeteler olmak üzere diğer kitle iletişim araçlarının Kıbrıs meselesine yaklaşımları genelde benzer pencereden

olmuştur. Büyük ölçüde bunun nedeni, Kıbrıs meselesinin zaman içerisinde milli bir davaya dönüşmesidir. Ayrıca bu meselenin taraflarından birinin Yunanistan olması da kamuoyu üzerinde belirleyici ve yönlendirici bir faktör olarak kendisini göstermiştir.

KAYNAKLAR

- Armaoğlu, F. (1959). 1955 yılında Kıbrıs meselesinde Türk hükümeti ve Türk kamuoyu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIV (2), 57–86.
- Armaoğlu, F. (1963). Kıbrıs Meselesi (1954-1959): *Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Atabek, N. (2002). Kamuoyu, Medya ve Demokrasi. *Kurgu Dergisi*, 19, 223–238.
- Aykoç, E., Yamak, S., & Söylemez, S. (2008). Siyasal Katılım Açısından Türkiye’de Kıbrıs Dernekleri: 1950-1960. 6. *Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri*, 24-26 Ekim 2007. Lefkoşa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Barutçu, İrem. (2004). *Babîâli Tanrıları Simavi Ailesi*. Agora Kitaplığı.
- Bozkurt, Cumhuriyet, Günaydın, Hürriyet, Milliyet, New York Times, Türkiye, Ulus.
- Fedai, H. (1986). *Kıbrıs’ta Masum Millet Olayı*. İstanbul: KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fevzioğlu, B., & Fevzioğlu, B. (2009). *Sinema, Plâk ve Bildirilerde Kıbrıs Türklerinin Direniş Yılları*. Lefkoşa: Ajans Yay. Ltd.
- Goldstein, J., & Pevehouse, J. C. (2015). *Uluslararası ilişkiler* (H. Özdemir, Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Gürel, Ş. S. (1984). *Kıbrıs Tarihi I (1878-1960)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- HC Deb 10 February 1932 vol. 261 CC835-7.
- Hill, G. (2016). *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)* (N. C. Serbest, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Holland, R. (1998). *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954–1959*. New York: Oxford University Press.
- İpekçi, A. (1967, 16 Kasım). Enerjik Davranmak Saati. *Milliyet*.
- Kapani, M. (1998). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Konur, İ. (1938). *Kıbrıs Türkleri*. Ankara: Bürhaneddin Matbaası.
- Mallinson, W. (2005). *Cyprus: A Modern History*. London: I. B. Tauris.

- Milburn, Michael A. (1998). *Sosyal Psikolojik Açıdan Kamuoyu ve Siyaset* (Ali Dönmez, Çev.). İmge Kitabevi.
- Öztoprak, İ. (1998). Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları. *Belleten*, LXII (233), 207-235.
- Pınar, L. (2017). Amerika Birleşik Devletleri'nin Yumuşak Gücü ve Hollywood. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, VI (1), 253-274.
- Resmî Gazete, 31 Aralık 1956: 8331.
- Safa, P. (1955, 27 Ağustos). Kıbrıs, Milletın Dâvâsıdır. *Milliyet*.
- Sezer, D. (1972). *Kamuoyu ve Dış Politika*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Simavi, S. (1951, 25 Şubat). Yine Türk, Kıbrıs. *Hürriyet*.
- Soysal, M. (1974, 20 Temmuz). Makarios. *Milliyet*.
- Storrs, R. (1937). *The Memoirs of Sir Ronald Storrs*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Topuz, H. (1973). 100 Soruda Türk Basın Tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Waltz, K., & Quester, G. H. (1982). *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi* (E. Onulduran, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Yazar Katkıları

Makale tek yazar tarafından kaleme alınmıştır. Başka bir yazarın katkısı bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması

Yazar tarafından çıkar çatışmasının olmadığı rapor edilmiştir.

Fonlama

Herhangi bir fon desteği alınmamıştır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemiştir.

Yapay Zeka Beyanı:

Yapay zekâ araçları kullanılmadı. Bununla birlikte, çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

This study investigates the representation of the Cyprus issue in the Turkish press between 1955 and 1974. The period under examination is critical, as it encompasses significant political, social, and intercommunal developments on the island, including the intensification of the Enosis movement, intercommunal tensions, the constitutional breakdown of 1963, and the Turkish military intervention in 1974. Through a systematic analysis of prominent Turkish newspapers of the time, this research explores how news reports, editorials, and commentaries constructed the discourse surrounding Cyprus, thereby shaping public opinion and national perception of the conflict.

The Cyprus question, deeply intertwined with regional and international politics, was consistently framed within the Turkish media as a matter of national security, territorial integrity, and the protection of the Turkish Cypriot community. Newspapers functioned as intermediaries between the state and the public, relaying official positions while simultaneously engaging in discursive strategies to mobilize national sentiment. The analysis demonstrates that, despite differences in editorial policies and political affiliations, the majority of the press adopted a stance emphasizing the unity of the Turkish nation and the necessity of defending Turkish Cypriots against perceived threats from the Enosis movement and Greek nationalist initiatives.

Methodologically, the study employs discourse analysis to identify recurring themes, narrative structures, and rhetorical strategies employed by journalists and editors. Articles are categorized into news reports, opinion pieces, and editorials to distinguish between factual reporting and interpretative framing. This approach allows for a nuanced understanding of the ways in which the Turkish press mediated information from both domestic and international sources, constructed symbolic linkages between historical narratives and contemporary events, and influenced public perceptions of intercommunal relations and state policy.

One of the key findings is the media's role in reinforcing a dichotomous representation of the conflict. The Turkish press frequently depicted the Cyprus issue as a binary struggle between Turkish and Greek interests, portraying the Turkish Cypriot community as vulnerable and in need of protection, while framing Greek Cypriots and the Enosis movement as aggressors. Historical references to the Ottoman legacy, the geopolitical importance of Cyprus to Turkey, and prior international agreements were

consistently invoked to legitimize Turkey's claims and actions. Moreover, the press emphasized the continuity of Turkish responsibility on the island, situating contemporary events within a broader narrative of historical and moral duty.

The research also highlights the strategic function of media in constructing public consent for political and military actions. Coverage leading up to the 1974 intervention reveals that newspapers played a pivotal role in fostering national solidarity and preparing the public for potential military engagement. Editorials underscored the legitimacy of Turkish intervention, stressing both the threat posed by the constitutional collapse of the Cypriot government and the necessity of safeguarding Turkish Cypriot lives. By framing the conflict as both a moral imperative and a national duty, the press contributed to shaping a climate in which state actions were broadly supported by the public, despite varying political ideologies and opinions.

Another significant aspect revealed by the analysis is the interplay between domestic and international contexts. The Turkish media actively reported on international reactions, diplomatic negotiations, and the policies of foreign powers, particularly Greece, the United Kingdom, and the United States. While presenting international developments, newspapers consistently filtered and interpreted information to reinforce domestic narratives, demonstrating the press's dual function as both a transmitter of external events and a mediator of national sentiment. In doing so, the media not only informed the public but also participated in the construction of collective memory, linking contemporary events to historical legacies and national identity.

Overall, the study underscores the centrality of the press in the formation of Turkish public opinion regarding Cyprus. By combining factual reporting with interpretative commentary, newspapers not only reflected existing societal anxieties and aspirations but also actively shaped perceptions of legitimacy, threat, and national responsibility. The research contributes to a deeper understanding of media's role in conflict narratives and demonstrates how journalism operates at the intersection of information dissemination, political mobilization, and collective identity formation. The findings illuminate the mechanisms through which media discourse can influence public attitudes, justify state policies, and frame historical events in ways that persist in collective memory, thereby offering valuable insights for scholars of media studies, political communication, and contemporary Turkish history.

In conclusion, the representation of the Cyprus issue in the Turkish press between 1955 and 1974 exemplifies the interrelation of media, national identity, and political mobilization. Newspapers acted not merely as passive channels of information but as active participants in constructing a public discourse that legitimized government policies, reinforced communal solidarity, and framed the Cyprus question as a defining issue of Turkish national interest. The period under study demonstrates that media narratives are not neutral reflections of reality but are embedded within broader socio-political contexts, serving to interpret, evaluate, and often direct public understanding of complex international and domestic conflicts.

Modern Batı Felsefesinin Temel Karakteristik Özellikleri ve Klasik Felsefe Açısından Değerlendirilmesi

Fundamental Characteristics of Modern Western Philosophy and Its Evaluation from the Perspective of Classical Philosophy

Turgut AKYÜZ¹

¹ Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Mantık Anabilim Dalı, Gümüşhane, Türkiye
ORCID: 0000-0002-1763-6289 | takyuz@gumushane.edu.tr

Geliş Tarihi 15/11/2025 – **Kabul Tarihi** 08/12/2025

DOI: 10.55205/jocsosa.4220251824303

Atıf: Akyüz, T. (2025). Modern Batı Felsefesinin Temel Karakteristik Özellikleri ve Klasik Felsefe Açısından Değerlendirilmesi. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 4(1), 41-58.

ÖZ

Bilgi insanın en temel eylemidir. Doğru bilgi olmadığı zaman doğru inançtan söz edilemeyeceği gibi ahlak ve hukuktan da bahsedilemez. İnsan hayatındaki diğer çözümler ve mutlu olmak gibi amaçlar da bilgiye bağlıdır. Fakat bilgi öncelikli olarak varlığın bilgisidir. Bu nedenle varlığa dair metafizik algımız bilginin mahiyetini etkilediği gibi doğal olarak bu algılar, bilginin nasıl kullanılacağını da belirler. Diğer taraftan bilginin duyu ve akıl olmak üzere temel iki kaynağı bulunmaktadır. Fakat kabuller ve fayda doğrudan bilgi kaynağı olmasa da birer doğruluk ölçüsü olarak karşımıza çıkar. Bu kaynaklar arasındaki denge, bilginin mahiyetini etkileyen bir başka gerektir. Diğer taraftan bilginin ilk amacı gerçekliği olduğu gibi bilmektir. Bu nedenle de bilimde ön yargılar olmamalıdır. Bilginin nihai amacı ise insanın güzel şeyler yapması ve mutlu olmasıdır. Şu halde bilim, insanları sömürme amacı güdemez. Ayrıca bilgi tüm insanlığındır ve bu nedenle bilimde tekelleşme olması bilim ahlakı açısından uygun değildir. Burada insanın rasyonel tarafı olduğu gibi duygusal taraflarının da olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Yani insan sadece bilmez; aynı zamanda etkilenir. Ayrıca insan sadece anlık yaşamaz; geçmişi özler veya oradan dersler çıkarır ve geleceğe yönelik hayaller kurar, planlar yapar. Son olarak insanın bir

dünyada yaşadığını ve bu dünyanın bir parçası olduğunu da ifade etmek gerekiyor. Bu tabiatın birtakım kuralları vardır ve dahası tabiattaki her varlık özü itibarıyla iyi ve değerlidir. Bu nedenle insan tabiatı bir meta olarak göremeyeceği gibi onu bozma hakkına da sahip değildir. Modern dönemde ise duyu-akıl, duygu-akıl, madde-mana, insan-tabiat, maddi-insani zevkler ile ölçü-ilke-fayda arasındaki dengeler bozulmuştur. Neticesi ise tabiatla, çevresiyle ve hatta kendisiyle çatışan bir insan, kadın ya da erkek olmayı sorun olarak gören bir birey ve çatışmalar içinde mutsuz ve kaygılı olan bir canlıdır. Bu makalemizde, kendini üstün gören, klasikten ve dolaşısıyla insanlığın bütününden kopan Modern Batı felsefesinin ana karakterleri ile bunların sonuçları ve çözüm önerileri bağlamında, öne çıkan isim ve fikirler üzerinden irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Pozitivizm, Pragmatizm, Çatışmacılık, Bölünmüşlük, Bilimcilik.

FUNDAMENTAL CHARACTERISTICS OF MODERN WESTERN PHILOSOPHY AND ITS EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF CLASSICAL PHILOSOPHY

ABSTRACT

Knowledge is the most fundamental activity of the human being. Without true knowledge, there can be no true belief, nor can ethics and law be meaningfully grounded. Other solutions in human life, as well as the pursuit of happiness, also depend on knowledge. However, knowledge is primarily the knowledge of being. For this reason, our metaphysical perception of existence shapes the nature of knowledge and, naturally, determines how knowledge will be used. Knowledge has two essential sources: sense and reason. Although assumptions and utility are not direct sources of knowledge, they do appear as criteria of truth. The balance among these sources is another factor that influences the nature of knowledge. The initial aim of knowledge is to know reality as it is; therefore, science must be free of prejudice. Its ultimate aim, however, is to enable the human being to do good and attain happiness. Hence, science cannot legitimately be used as a means of exploitation. Knowledge belongs to all humanity, and thus monopolization in science is ethically unacceptable. At this point, it must also be emphasized that the human being possesses not only a rational dimension but also emotional aspects. In other words, the human does not merely know; they are also affected. Moreover, the human does not live only in the moment; they long for the past or extract lessons from

it, and they imagine and plan for the future. Finally, the human lives in a world and is a part of it. Nature has its own laws, and every being within it is, in essence, good and valuable. Therefore, humans cannot treat nature merely as a commodity, nor do they have the right to corrupt it. In the modern period, however, the balances between sense and reason, emotion and reason, matter and meaning, human and nature, material and human pleasures, and measure–principle–utility have been disrupted. The result is a human being in conflict with nature, with their surroundings, and even with themselves; an individual who sees being a woman or a man as a problem; and a creature trapped in conflict, anxiety, and unhappiness. In this study, we will examine-through prominent thinkers and ideas-the main characteristics of modern Western philosophy, which regards itself as superior and has severed itself from classical thought and thereby from the accumulated wisdom of humanity. We will also discuss the consequences of this rupture and offer possible solutions.

Keywords: Positivism, Pragmatism, Conflict-Oriented Thought, Fragmentation, Scientism.

GİRİŞ

İnsanın varlıkla kurduğu temel iki ilişki türü vardır: Bilgi ve eylem. Eylem; inanç, ahlak, teknoloji, sanat ve diğer tüm uygulamaları kapsayan geniş bir kavramdır. Bilgi ise eylemin ön şartı olup amacı eylem olmakla birlikte eylemden öncedir. Bilginin temelinde bilme eylemi bulunur. Aslında bilmek de bir nevi eylem olarak kabul edilebilir. Bilme eylemi, mantığın konusudur. Fakat bilme, varlığın bilgisi olması ve ayrıca kendisi de zihni bir varlık olması açısından metafizik bir temele dayanmaktadır (Akyüz, 2022, s. 30-32). Klasik ifadeyle diğer bilimlerden önce mantık, mantık biliminden önce de metafizik ilmi gelmektedir. Bu iki bilim, bilimlerin konu ve yöntemlerini inşa ettikten sonra diğer bilimler çalışmalarını bilimsel yöntem ve ahlaka uygun olarak yürütebilmektedir (Baba, 2018, s. 39 vd.).

Şu halde bilgi teorileri, genel olarak bazı ilkelerden hareketle ortaya çıkmaktadır. Buradaki ilk ilke, bilginin imkânı yani bilmenin mümkün olup olmadığı tartışmalarıdır. Genel felsefe teorileri, bilginin ve dolayısıyla varlığın imkânını kabul eder. Bir başka ifade ile nihilist, agnostik ve septik olmayan bilgi teorileri haricindeki tüm teoriler, genel olarak bilginin imkânı üzerinde ittifak halindedirler (Akyüz, 2022, s. 51vd.). Bilgi teorilerini belirleyen bir başka husus, bilginin kaynaklarıdır. Felsefe tarihinde bilginin temel iki kaynağı olduğu kabul edilir; duyu ve akıl (Akbay, 2020, s. 29).

Otorite ve kabul de doğrudan bilgi kaynağı olmamakla birlikte bir doğruluk ölçüsüdürler. Yine burada fayda da bir doğruluk ve geçerlilik ilkesi olarak dikkate alınmaktadır. Yani bilgi teorilerini etkileyen bir başka şey, bilginin kaynağının bunlardan hangisi ya da hangilerinin olduğu ve bir bilgi kaynağının diğerine göre nasıl konumlandırıldığıdır (Akyüz, 2022, s. 56 vd.).

Her ne kadar bilginin imkânı ve kaynağının ne olduğu konusunda temelde bir ittifak söz konusu olsa da burada üçüncü ve önemli bir belirleyici faktör yöntemdir diyebiliriz. Yöntem ilk olarak gerçekliğin yani varlığın ne olduğu temeline dayanır. Klasik felsefede genel olarak varlık, fizik ve metafizikten ibaret kabul edilir. Fakat burada Descartesçi bir çatışma değil (Heil, 2015, s. 49 vd.) bir işbirliği söz konusudur. Bir başka ifadeyle klasik felsefede nominalizm ya da pozitivizme bir kayma olmadığı gibi fizik ve metafizik çatışmasına ihtimal vermemek adına bir denge ve birlik söz konusudur (Heil, 2015, s. 89 vd.). Fizik ve metafiziğe verilen öncelik, bilginin kaynağının ve doğruluğun ölçüsünün ne olduğu tartışmalarını etkilemektedir. Fizik gerçekliği ciddiye almayan akımlar genel olarak duyuşal gerçekliği ve gözlemi ihmal ederler. Gerçekliği fizikten ibaret gören veya metafizik gerçekliği değersizleştiren akımlar ise doğruluğu ve dolayısıyla tüm ahlaki ve sanatı da doğala indirgerler (Heil, 2015, s. 76 vd.).

Yöntemi belirleyen bir başka faktör ise ilke ve fayda arasında kurulan dengedir. Örneğin Sofistler faydayı öncelerken Sokrates ve Eflâtun'un faydayı değil de tamamen ideyi ve gerçekliği öncelediğini söyleyebiliriz. Aristoteles ise ilke ve fayda arasında bir denge güderek dört neden arasına gaye nedeni de eklemiştir. Aristoteles, ilkeyi ve yöntemi öncelemekle birlikte fayda ve geçerliliği tamamen devre dışı bırakmamıştır (Aristoteles, 1996, s. 86 vd.).

Bu denge, bilgi teorilerini etkileyen bir diğer önemli husustur ve modern bilgi teorisinin birkaç temel belirleyici faktöründen birisidir. Şöyle ki fizik ve metafizik arasındaki dengenin bozulması, farklı bilgi kaynaklarının birlikte kullanılmasını olumsuz olarak etkilemiş; neticede fayda ve ilke arasındaki ilişkiler de bozulmuştur. Bunun ilk sonucu çatışma, nihai sonucu ise ideolojileşmedir. İlk çağ felsefesi tarihi okunduğunda duyu ve akıl arasından birini diğeri aleyhine tercih etmenin nasıl paradoks ve kırılmalara yol açtığı görülecektir. Modern dönem ise, her ne kadar post-modern ya da post-human dönemlerle kendini yenilemek istese de neticede temel değer-

ler değişmemiş; fizik ve fayda olan tercih edilmiştir. Sonuç itibarıyla bu felsefe; çatışmacı, pozitivist ve pragmatist bir karakter kazanmıştır. Bazı istisna ve eleştirilerin olması yaygın kabulleri çok etkilememiştir diyebiliriz.

Bu makalemizde Modern Batı felsefesinin zikrettiğimiz üç temel özelliğini ve bunların yan sonuçlarını, metafizik bağlamında ele alacağız. Zira konunun mantık yönü çeşitli bilgi felsefesi metinlerinde çalışılmıştır. Örneğin John Heil'in eseri bu konuda güzel bir karşılaştırma sunmaktadır. Ayrıca konunun mantık yönünü ele almak ayrıca bir çalışma konusudur. Felsefe genel olarak klasik dönemde tüm bilimleri, modern dönemde ise ahlak ve siyaset gibi alanları veya teorik bilimi kuşatıyor olsa da bu çalışmada "felsefe" kavramı ile bilimin temel ilkeleri olması bakımından "metafizik" tartışmalar öncelenmiştir (bkz. Akyüz, 2021, s. 19 vd.). Makalede yaygın bilinen şeylere dair genel olarak ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Tartışmalarda iki ucu vermek adına ise modern metafizik teorisinin temelinde yer alan zihin tartışmalarına yönelik olarak Rose ve Nagel'in metinleri; eleştiri olarak ise Foucault gibi içeriden eleştirinin yanında genelde Marksist eleştiriler tercih edilmiştir. Bunun nedeni modern felsefenin sistematik bir eleştirisini onların yapması ve diğer tüm eleştirilerin genel olarak onlardan etkilenmesidir.

Çalışmada modern kavramı ile post-modern ve post-human dönemleri de kastediyoruz. Zira her ne kadar anılan iki dönem modern dönemi eleştirir görünüyor olsa da temel ilkelerin korunduğunu görüyoruz. Bunun nedenlerine sonuç kısmında değinilecektir. Metinde geçen klasik felsefe ile kasıt ise günümüzde İlk Çağ ve Orta Çağ olarak bilinen dönem yani Aydınlanma Felsefesine kadar süregelen kısımdır. Modern dönemi Aydınlanma ile başlatmak gerekiyor olsa da bu zaman zarfında üretilen düşüncede temel ilkeler çok vurgulanmadığı için genel itibarıyla son dönem metinlerini esas aldık.

POZİTİVİST VE MATERYALİST OLMA

Empirizm dış dünyada bir gerçeklik olduğu ve duyuların doğruluk kaynağı olarak geçerliliğini ifade ederken pozitivist/materyalist (materyalizm her ne kadar pozitivistten ayrı olarak görünse de bu geleneğin aşırı hali olduğu için vurgulamak bakımından burada birlikte ele aldık) gelenek ya gerçekliği tamamen fizik olana indirgemiş ya da metafizik gerçekliği tamamen değersizleştirmiştir (krş. Politzer, 2003, s. 135 vd.). Klasik felsefe de dış dünyada bir gerçekliğin olduğunu ve bunun duyularla (ve aklın birlik-teliğiyle) bilinebileceğini ifade eder. Bir başka ifade ile klasik felsefede dış

gerçeklik veya tabiattaki bilgiler dışlanmaz. Fakat dış dünya değişkendir ve ayrıca duyular bize dağınık bilgiler verir. Ayrıca duyular bize metafizik konular ve özellikle de varlığın ilkeleri veya sonu konusunda bilgi veremez. Yine duyular bize bir şeyin doğru ya da yanlış ya da iyi veya kötü olduğu bilgisini veremez. İşte burada akıl devreye girer. Herakleitos'un ifadesi ile nehir sürekli akıp gittiği için dış dünyada sabit ve tutarlı bir nehir yoktur. Aslında nehir zihnimizdedir. Tabii ki burada Pythagorasçı anlamda fizik gerçekliği tamamen ihmal etmiyoruz. Aksi halde insan gerçeklik algısını kaybedecek ve sanat, teknoloji gibi uygulamaların bir anlamı kalmayacaktır (Aristoteles, 1996, s. 99 vd.). Fakat modern dönemde fizik gerçekliğin ve dolayısıyla gözlemin temel bir bilgi kaynağı olarak görülmesi aşırı ve sert bir biçimde uygulanmıştır. Yani burada tüm bilgi teorilerinin aynı derecede pozitivist olduğu söylenemez. Tabi ki istisna da olsa materyalizmi kabul etmeyenler veya ılımlı pozitivistler bulunmaktadır. Fakat etkin akım, pozitivist olmaktır. En azından pozitif bilimlerde ve özellikle tıpta hâkim ideoloji budur denebilir.

Aslında fizik-metafizik ikilemi ilk çağlardan beri bilinse de Descartes bu iki gerçekliği birleştirmekte zorlanmış; Kant neredeyse, bilerek ya da istemeden, tamamen bu iki alanı ayırmıştır (Heil, 2015, s. 136 vd.). On dokuzuncu yüzyıl itibarıyla da insanın (bazılarının ifadesiyle de sanal olan) metafizik gerçeklikler peşinde koşmak yerine sonuca ulaşabileceği ve kendine faydalı olabilecek bilgilerin peşine düşmek öncelenmiştir. Neticede sosyoloji bilimi kurularak insan doğal bir varlık olarak ele alınmıştır. Sosyoloji, pozitivist felsefenin en katı uygulama alanlarından birisidir. Burada insan Aristocu medeni varlık yerine tamamen doğal bir varlık (yani aslında bitkiler ve hayvanlar gibi standart bir canlı) olarak görülmüştür. Bunun neticesinde evlilik gibi en özel kurumlar bile tamamen toplumsal fayda ya da kişisel hazlar üzerine temellendirilmiştir. Bu yöntem daha da ileri giderek psikolojiye de uygulanmış ve psikoloji en temelde doğal bir eylem olarak görülen davranış üzerine kurgulanmaya çalışılmıştır. Burada sevgi gibi insani kavramlar bile anlamını yitirmiş ve neticede bizim gelenekten beri süregelen insan tanımımız anlam krizi yaşar hale gelmiştir (krş. Bourdieu, 2010, s. 45vd.; 200 vd.).

İnsan, doğadan ayrı ya da doğanın düşmanı bir canlı değildir. Fakat insanın eylemleri özelde ve en temelde doğadan kopuşla başlar. Örneğin güzellik ve iyilik, insani bir şeydir. Doğada her şey özünde iyi olsa bile güzellik insana özgüdür. Mesela çiçeğe sadece insan güzel der ve bu nedenle çiçek güzeldir. Arı ya da inekler çiçeğe güzel olarak değil yiyecek olarak bakarlar. Diğer taraftan tabiatta bizim anladığımız anlamda bir adalet veya ahlak

yoktur. Tabiatla aslan, ceylanı yer. Kaplan pekâlâ yiyecek çalar. Ama insan en temelde değer üreten bir varlıktır. Bu değerlerden birisi de insan ilişkilerinin temelinde yer alan uzlaşma ve anlaşmalardır. Hukuk ve siyaset, bu uzlaşma ve işbirlikleri üzerine inşa edilmiştir. Diğer taraftan kabuller, örneğin trafik kuralları gibi, duyu ve akıl verileri haricinde bir doğruluk ölçüsü olarak karşımıza çıkmaktadır (Akyüz, 2022, s. 17 vd.).

Burada özetle, dış gerçekliği ihmal etmenin ya da metafizik gerçeklik dışında bir dış gerçekliği kabul etmenin ötesinde; dış gerçekliği akli veya metafizik gerçeklere tercih etmenin veya metafizik/akli gerçeklikleri ihmal etmenin olumsuz bir tutum olduğundan söz edilmektedir.

Diğer taraftan gözlemin her zaman tam bilgi vermediğini ve dolayısıyla doğa bilimlerinin her zaman kesin olamayabileceğini de hatırlatmak gerekmektedir. Deney ve gözlem şartlarının sınırları, olayları her zaman tarafsız veya etkilemeden bağımsız/yalın bir biçimde gözlemlemenin her zaman mümkün olmayışı gibi nedenler, pozitif bilimlerin mutlak gerçeklik olmadığı ve sorgulanmaları gerektiğine işaret etmektedir (Bilgili, 2021, s. 41). Ayrıca sevgi gibi insani birçok eylem rasyonel veya duyuşsal tepkilerden ibaret olmayıp, ekstra ve fazla şeylerdir ve netice itibarıyla de insana özgüdürler. Özetle insan, en az olarak, fizik ve metafizik alanların birleşiminden oluşan bir canlıdır. Onun hayatı kendi gibi çok boyutlu alanları ihtiva eder.

PARÇACILIK VE ÇATIŞMACILIK

Parçacılık, pozitivist ve pragmatist olmanın bir sonucu olarak görülebileceği gibi aslında fizik-metafizik ayrımı yapmanın temelinde yatan ölçsüzlükten kaynaklanıyor denebilir. Parçacılık ilk olarak fizik-metafizik, birey-toplum, akıl-duyu, akıl-duygu, din-bilim gibi ayrımlar yapmakla başlar. Bu ayrımın neticesi ise doğal olarak çatışmadır. Çatışmaya örnek olarak insanın tabiatla mücadelesi, dinin bilimle çelişmesi, ölümden kaçma ya da toplumdaki uzaklaşarak yalnızlaşma, toplum değerlerini bireysel özgürlük namına hiçe sayma ya da devlet için bireyi feda etme ve son olarak kadın ve erkeğin birbirine düşman olarak konumlandırılması verilebilir. Klasik felsefe insanın fizik ve metafizik olarak iki farklı alanın birleşimi ile meydana geldiğini kabul eder. İstisnalar olsa da genel klasik felsefi akım, bu alanlar arasında çatışma değil uyumu varsayar. Bunun neticesi olarak duyu ve akıl, birbirini tamamlar ve uyum içinde çalışır (krş. Aristoteles, 1996, s. 99 vd.).

Parçacılığın bir diğer sonucu ise bilimsel bölünmüşlüktür. Modern dönem bilim ve dolayısıyla insanı, parçalara ayırmıştır. Oysa insan bir bütündür

ve her işlev ya da her özelliği, birbirini tamamlayıcı ve birbiri için olmazsa olmaz özelliklerdir. Bu duruma alan ya da uzman körlüğü de diyebiliriz. Modern bilim mantalitesi gereği her insan kendi alanından sorumludur. Mesela mide hastalığına yönelik bir ilaç üretildiğinde bunun kalbe etkisi ikinci planda tutulur. Günümüzde her ne kadar bütüncül bilim algısı ve örneğin buna dayalı olarak bütüncül tıp çalışmaları yapılıyor olsa da hâkim zihniyet hala parçacıdır (krş. Feyerabend, 2015, s. 46). Bunun sonucu olarak din-bilim, toplum-birey, kadın-erkek, inanç-akıl, inanç-duyu, ilke-amaç-fayda ve bilgi-eylem ikilileri arasındaki uyum kısmen veya tamamen bozulmuştur.

PRAGMATİK OLMA VE BİLGİ-EYLEM BİRLİĞİNİN BOZULMASI

Klasik felsefede fayda, tamamen göz ardı edilmiş bir durum değildir. Aristotelesçi genel eğilim, ilkeyi öncelemekle birlikte yine de bir denge gözetmeye çalışmıştır. Şöyle ki Aristoteles, maddi ve suri nedenlerin yanında sisteme gaye nedeni ekleyerek yararı tamamen göz ardı etmemiştir (Aristoteles, 1996, s. 86 vd.). Buna İslami gelenekte buna “maslahat” diyoruz. Şöyle ki her ne kadar aslolan illet veya ilke görünse de toplumun ya da bireyin maslahatı tamamen göz ardı edilmemiştir. Buna örnek olarak “domuz eti yenmesi” verilebilir. Domuz eti asıl itibarıyla itibarıyla haram görülmekle birlikte zaruret halinde ama ölçüsü dahilinde, mübah görülmüştür. Fakat burada ilke ve ölçü esastır. Aslında bu Aristotelesçi altın orta ilkesinin bir devamıdır. Bir başka ifade ile klasik dönemde hikmet bu denge ve yerine göre hareket etme üzerine inşa edilmiştir (Akyüz, 2023, s. 117).

Modern dönemde ise denge pragma yani fayda lehine bozulmuştur. Aslında bunun temel nedeni pozitivist veya materyalist olmaktır. Varlıkta fizik, bilgide ise gözlem öne çıkarıldığında doğal olarak mutluluk ve fayda tamamen cismani olarak tanımlanacaktır. Bunun neticesinde klasik insanî ve entelektüel hazlar yerine cismani hazlar öncelenmiştir. Sonuç ise aşırı faydacılık ve katı bireyseliğin öncelenmesidir. Bunun neticesinde bilim akademik akla dönüşmüş; akademik akıl da ekonomik ve politik bir araca dönüştürülmüştür (Bourdieu, 2010, s. 45 vd.; 61 vd.). Bunun bir yansıması olarak kaplama dayalı klasik tanım, yerini tamamen, işleme dayalı fonksiyonel tanıma bırakmış; doğruluk ve delillendirme yerine ise geçerlilik ve bağlam öne çıkarılmıştır (Akyüz, 2023, s. 172 vd.).

Bilimin pragmatik olması tüm değerlerin de faydacı bir bakış açısı ile alınmasına dönüşmüş; hukuk da bundan nasibini almıştır. Aristoteles öncesi felsefede hukukun kaynağı olarak tanrılar, kral, toplumun uzlaşması veya

insan iddia edilmiştir. Oysa tüm bunlar suistimale açıktır. Örneğin din adamları tanrılar adına konuşarak toplumu sömürebilir. Yine meşhur Sofistlerin iddiasına göre insanlar adil değildir. Zira insanlar, menfaatleri söz konusu olduğunda zulme veya yanlış razı olabilirler. Bunun en meşhur örneği; gücü ele geçirip toplumu zorla adil olmaya zorlama iddiasıyla ortaya çıkan Kritias'ın acımasız bir zalime dönüşmesidir. Şu halde hukuk başta olmak üzere herhangi bir alanda tek bir bilgi kaynağını tek bir alana odaklamak, neticede aşırılığa ve ölçsüzlüğe yol açacaktır (krş. Bourdieu, 2010, s. 62 vd.; Habermas, 1993, s. 45).

Parçacılığın bir sonucu da bilgi ve eylem birliğinin bozulmasıdır. Bu durum modern bilimin pragmatik temelli oluşu ile çelişiyor gibi görünse de çatışmacılığın bir sonucu veya insanın bir denge arayışı çabasıdır denebilir. Örneğin sanatın sanat için olması veya bilimin tek gerçek çözüm yolu olarak görülmesi buna örnek olarak verilebilir. Modern felsefe bir taraftan faydayı öncelediğini ifade ederken diğer taraftan bilimsel araştırmaların toplum menfaatine uygun olup olmaması ya da kullanışlılığı gibi hususlara çok değer vermiyor gibi görünmektedir. Bunun parçacılık haricindeki bir diğer nedeni de aslında bilimin ideolojik yönüdür. Oysa klasik felsefede bilgi ve eylem dengesi vardır. Yine fayda ve illet dengesi klasik felsefede önemlidir. Şöyle ki klasik felsefe pratik ve teorik olarak ikiye ayrılır. Bu bağlamda ahlak için bilgi şartken filozof aynı zamanda ahlaki değerlere ve toplumun diğer kurallarına uymak zorundadır (Faruki, 2016, s. 48).

İDEOLOJİK OLMA VE BİLİMİN SİYASİ-EKONOMİK YÖNÜ

Bilimin ideolojik olmasını iki farklı boyutta ele alabiliriz. Birincisi bilimin tek gerçeklik veya tek mutluluk kaynağı olarak görülmesi ya da diğer bir tabirle bilimin insanlığın tek ya da en büyük başarısı olarak görülmesidir. İkincisi ise bilim adamlarının ya da bilimi destekleyenlerin tarafsız olamaması durumudur. Bilimin elimizdeki en büyük hizmet aracı olduğu zaten herkes tarafından kabul edilmektedir. Yani teknolojinin nimetlerini kimse inkâr edemez. Fakat rasyonalite insanın tek yönü olmadığı gibi tek çözüm kaynağı da değildir. Burada mutluluğu da ele alırsak insan, mutlu olmak için değişik tavırlar geliştirmiştir (Feyerabend, 2012, s. 340). Tabii ki bu tavırların gerçekçi ve rasyonel olması arzu edilir. Burada ilk olarak doğal gerçeklikleri bilmek için bilimin yeterli olduğunu ifade edelim. Yani doğal gerçeklikler için ekstra bir kaynağa; mesela dine ihtiyaç duyulmaz. Ama varlığın anlamının ya da başlangıcının açıklanması gibi teorik ve metafizik meselelerle mutluluk gibi spekülatif ya da duygusal durumlar için bilim ne

kadar çözüm üretiyorsa, mesela dinler de aynı derecede çözüm üretebilmektedir. Bu gibi metafizik meselelerde duyular ne kadar söz söyleyebilirse en az o kadar diğer bilgi türleri de dikkate alınmalıdır (Bourdieu, 2010, s. 45).

Bir başka ideolojik durum ise bilim adamları ya da bilim destekleyicilerinin tamamen tarafsız olamayacağıdır (Bilgili, 2021, s. 43). Tabi ki her insanın inanç ve ideoloji olabilir ve insanlar birtakım tercihlerde bulunurken bunları dikkate alabilirler. Ama burada ilk olarak evrensel değerlerden söz etmek gerekiyor. Örneğin bilimin amacı sömürü ya da ayrımcılık olamaz (Foucault, 1999, s. 235). Ayrıca bilim tabiatı tahrif edemez. Yine mesela insanların birtakım ekonomik beklentileri olabilir. Ama bu beklentileri bilimsel gerçekliği ya da insanlığı yahut çevreyi olumsuz etkileyecek boyutta olmamalıdır. Somut olarak bir örnek vermek gerekirse NASA'nın çabaları değerlidir ve bugün elimizdeki birçok teknoloji bu çalışmaların bir sonucudur. Fakat NASA, sadece bütçeden ayrılan payını artırmak adına bilim kurgu çalışmaları yapamaz. NASA'nın çalışmaları bazı devletlerin ekonomik ve siyasi çıkarları uğruna kullanılmamalıdır (bkz. Feyerabend, 2015, s. 110; Habermas, 1993, s. 49).

Bilimde ideolojileşme (Habermas, 1993, s. 33) ve politikleşmenin bir diğer önemli sonucu da bilimsel tekelliktir. İnsanların emeklerinin korunması adına patentler değerlidir. Fakat tekelleşme ya da sömürü adına bilimsel gerçekliklerin insanlardan gizlenmesi ya da toplumun yanıltılması, bilim ahlakına ya da bilimselliğe/bilimsel ilkelere uygun olamaz. Bilim adamı tarafsız olabilir ama kayıtsız olamaz (Habermas, 1993, s. 79). Ayrıca Aristoteles'in ifadesiyle bilim adamı hakikatten yana olmalıdır. Menfaat ya da kişisel ilişkilerden yana değil. Zekeriya Râzî'nin Galen'i eleştirirken bir tıpcının sahip olması gereken ahlaki ve bilimsel tavırlara yönelik tavsiyeleri bu konuda değerli bir örnek olarak sunulabilir. Zekeriya Râzî, bu eleştirilerinde; filozof ve bilim adamının hakikat karşısında yanlış davranmaması ve ön yargılı olmaması, gerçeğe inatla karşı çıkmaması, kendi çıkarlarına ters düşüyorsa bile gerçeği savunması, insanları kandırmaması gibi birçok husustan bahsetmektedir (Akyüz, 2017, s. 17).

Aristoteles, bilimsel ön yargıları kırmak ve bilimin politika tarafından bir sömürü aracı haline getirilmesini eleştirmek adına hitabet sanatı yanında şiir (poetika) başlığıyla incelemiştir. Zira duygularımız aklımızın çalışmasını etkilediği gibi yine insanların sömürülmesi için birer araç olabilmektedir. Sonradan gelen mantıkçılar, önemine ve bu tür etkilerine binaen, bu iki konuyu mantığa dahil etmişlerdir (krş. Bourdieu, 2010, s. 28). Tabii ki

duygularımız sağlıklı eğitildiğinde aklımızın çalışmasını olumlu etkileyebileceği gibi eğitimde de faydalı birer araçtırlar. Ama netice itibariyle sömürü ve suistimale de açıktırlar (Akyüz, 2022, s. 317).

İLERLEMECİLİK

Bilimin kümülatif oluşu yani nicelik yönü bulunur. Bu nedenle insan bilgisinin zamanla gelişmesi normaldir. Fakat buradan bir üstünlük ya da geçmiş zamanlardaki bilginin değersiz olduğunu çıkarmak doğru bir davranış değildir. Her insanlık dönemi kendi zamanına göre başarılı ya da mutlu olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan klasik dönem felsefecileri, daima kendinden öncekileri hayırla yad edip onların kendi bilgileri ve gelişimleri üzerindeki emeklerinden saygıyla söz etmişlerdir. Modern bilim ise bu anlamda mütevazı veya saygılıdır diyemiyoruz. Genel itibariyle modern bilim, geçmişi küçümser. Kendini üstün ve rasyonel olarak görür (krş. Hegel, 1995, s. 155). Geçmişe kendini meşrulaştırma ihtiyacı duymadığı durumlarda atıf yapmaz. Bu nedenle de geçmişten kopuktur. Sonuç olarak modern bilim ve felsefe, yapıcı ve birleştirici değildir (Bourdieu, 2010, s. 62).

Modern bilimin bir başka ideolojik yönü de kendini mutlak gerçeklik olarak görmesi (Feyerabend, 2015, s. 57) ve modern rasyonaliteyi insanlığın en üstün başarısı olarak öne sürmesidir. Oysa her insan kendi dönemine göre başarılı ya da mutlu olabileceği gibi, mutlu olmanın farklı araç ve amaçları da olabilir. Özetle ifade etmek gerekirse bilim adamı, saygılı ve mütevazı olmalıdır (krş. Feyerabend, 2012, s. 167).

AKIL VE İNSAN TANIMINDAKİ DEĞİŞMELER

Akıl ve insan tanımındaki değişimler aslında modern dönemin ilk dönemlerinden itibaren geçerli olmakla birlikte ancak günümüzde net olarak tanımlanabilmiştir. Bu nedenle bu başlığı en sona almak durumunda kaldık. Pozitivizm ve pragmatizmle başlayan modernlik akımı kendini yirminci yüzyılda tam olarak tanımlamış ve ortaya koyabilmiştir. Nagel, Dennett ve Rose gibi isimler, bu insan tanımının sistemleştiricileri olarak ifade edilebilir. Rose, *21. Yüzyılda Beyin*; Nagel, *Zihin ve Evren*, Dennett, *Özgürlüğün Evrimi ve Aklın Türleri* gibi eserleriyle pozitivist zihin ve insan tanımını açıkça ortaya koymuşlardır. Burada insan tamamen fiziksel bir varlık olarak tanımlanmış; zihin fiziksel olana indirgenmiş ve bilgi süreci elektrokimyasal olaylar olarak tarif edilmiştir (Dennett, 1999, s. 86).

Ayrıca modern insan, her şeyi bilen ve yöneten üstün bir varlık olarak görülür. Fakat diğer taraftan tabiata ve her şeye yabancılaşan kendiyile de çatışan bir bireydir (Feyerabend, 2015, s. 92). Modern akıl ise tek tipleştirici ve akademiktir. Aslında modern felsefe akademiktir. Bu nedenle de sistemi geliştirmez; sisteme hizmet eder. Oysa felsefe, bilimi eleştirip değerlendirerek onu geliştirir ve onun olumsuz yönlerini kontrol eder. Fakat modern felsefe bu özelliğini kaybetmiştir (Bourdieu, 2010, s. 45). Modern aklın bu tek tipleştirici özelliği, tüm her şeyi kendine göre şekillendirme kaygısına dönüşmüştür. Bu nedenle de modern bilim, her şeyi matematik olarak ölçmek ister ve bu ölçüye uymayan her şeyi bilim dışı olarak görür.

Yine modern bilimin en tehlikeli taraflarından birisi, “normal” tanımını belirlemesidir. Bu nedenle de modern akıl, tüm bilgileri ve hatta değerleri kendine göre şekillendirme yoluna gitmiş; farklı alanları, şartları ve yerel farklılıkları yabancı ve hatta düşman olarak ilan etmektedir. Oysa zaman veya şartlara göre, insanların farklı ihtiyaçları ve değerleri olabilir. Tabi ki burada evrensel bir takım asgari noktalar ve rasyonel ölçüler olmalıdır. Fakat yine de tüm bilgi sistemi veya tüm felsefe, tek tipleştirilmemelidir (krş. Feyerabend, 2015, s. 104).

SONUÇ

Toplumun en temel faaliyeti eğitimidir. Eğitim, gerek insanlara toplumun değerlerini kazandırmak gerekse toplumun değer ve birikimlerini üretecek insan kaynağı yetiştirmek için gereklidir. Fârâbî’nin izinden gidersek toplum, kurallarla ayakta durur. Bu kuralları ise insanlar oluşturur, geliştirir ve korurlar. Bunun için de eğitim gereklidir. Fârâbî, Eflâtuncu bir tavırla bu ideal için önce bir eğitim müfredatı oluşturmuş; daha sonra da bu eğitim müfredatının temel kaynaklarını kaleme almıştır. Kendisi, o gün için toplumun en büyük sorunu olarak gördüğü “dağılma”yı çözmek adına bir birlik kurmak maksadıyla felsefi bir sistem geliştirmiştir. Buradan anladığımız kadarıyla her eğitim, bir bilgi teorisine yani o eğitim sisteminde okutulacak bilimlerin türü ve tasnifine; bilgi teorisi de felsefi-metafizik bir alt yapıya dayanmaktadır. Bugün itibarıyla dünyamızda pozitivist, parçacı ve pragmatik bir felsefe ve dolayısıyla da buna yönelik tek tipleştirici ve kapitalist sisteme hizmet eden bir eğitim felsefesi hakimdir. Bu sorunu çözebilme için önce mevcut dünyayı analiz etmek gerekiyor. Aksi halde önerilecek her eğitim modeli bu sistemin dışına çıkamayacaktır. İfade ettiğimiz üzere dünya ya da fayda tamamen ihmal edilecek bir durum değildir. Bu-

rada söz konusu olan denge ve bütünlüktür. Bir başka ifade ile burada bahsedilen temel sorunlar, parçacı ya da geçici ara tedbirlerle çözülebilecek bir durum değildir.

Başta Marksistler olmak üzere modern felsefeye ve bilim anlayışına birtakım eleştiriler getirilmektedir. Bu eleştirileri Foucault gibi içerden yapanların amacı, batı hakimiyetini veya modern hegemonyayı sürdürmektir. Bu nedenle bunların çok iyi niyetli olduğu söylenemez. Benzer bir tavır Kuhn'da da görülebilir. Marksist eleştirilerin ise birkaç boyutu bulunmaktadır. Öncelikli olarak Marksizm de materyalisttir yani pozitivist gelenek içindedir. Bu nedenle de bu eleştiriler de bir taraftan pragmatik, çatışmacı ve parçacıdır. Tüm bunların bir sonucu olarak Marksist eleştiriler bir sistem kurmaktan çok eleştireldir ve ayrıca da çatışmacı ve saldırgan olduğu için yıkıcıdır. Doğal olarak tüm bu sayılan değerler klasik felsefe ile uyumlu değildir.

Böylece ilk olarak bu makaleden, sisteme hiç eleştiri yapılmadığı gibi bir sonuç çıkarılmaması gerektiğini ifade etmek istiyoruz. İkinci olarak tüm filozofların veya bilim adamlarının pozitivist olmadığı da söylenebilir. İnançlı bazı bilim adamları ile mevcut sistemin acımasız ve ölçsüzlüğüne karşı çıkan felsefeciler vardır. Öncelikle bunların sayısının çok da fazla olmadığını ifade etmek gerekiyor. Özellikle tıp ve biyoloji; dolayısıyla da psikiyatri ve nörobilim alanlarında bu türden araştırmacıların sayısı çok azdır. İkinci olarak bu araştırmacılar, pozitivist olmasalar da modern bilimin pragmatizm gibi temel değerlerinden tamamen bağımsız fikir üretebilmiş değillerdir. Son olarak teorik olarak bu sayılan değerleri taşımayan fikirler felsefi olarak üretilebilse de bunların pratik bilimlere ve teknolojiye uygulanabilirliğine dair yeterli bir pratik mevcut değildir.

Modern bilim ve felsefe, tabi ki birçok gelişme kaydetmiş ve insanlığın birçok problemini çözmüştür. Felsefe, bilimi ortadan kaldırmak için değil onu denetleyerek insanlığın hizmetinde bulunmasını sağlamak ve eksik taraflarını geliştirmekle sorumludur. Felsefi eleştirinin amacı bilimi geliştirmektir; yoksa onu değersizleştirmek olamaz. Bilim de ilk olarak insanlığa hizmeti öncelemeli; bir sömürü aracı haline gelmemeli; kendini mutlak ve nihai gerçeklik olarak görmemelidir. Bilim olmasaydı biz felsefi düşüncelerimizi gerçekleştiremez ve test edemezdik. Zira klasik felsefenin nihai amacının eylem olduğunu ifade etmiştik. Fakat felsefe olmasaydı insanlık hala Newton fiziğini tek gerçeklik olarak görecekti ve günümüzdeki başarıları elde edemeyecekti. Diğer taraftan modern felsefe, klasik dönem bazı

sorunları çözmekle birlikte klasik felsefenin bütüncül ve birleştirici yönlerini dikkate alarak kendi karşılaştığı sorunları çözmelidir. Bu nedenle de klasik ve modern, felsefi temelleri üzerinden karşılaştıran çalışmaların özellikle ülkemizde daha geniş ve derinlikli çalışması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbaý, Y. E. (2020). Sextus Empiricus'un Kavram Teorisi Eleştirileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(44), 27-44.
- Akyüz, T. (2017). *Ebu Bekir Zekeriya Razi'nin Felsefi Görüşleri*. Ravza Yayınları.
- Akyüz, T. (2022). *Mantık*. Ravza Yayınları.
- Akyüz, T. (2023). *İslam ve Bilim*. Ravza Yayınları.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik* (A. Arslan, Çev.). Sosyal Yayınlar.
- Baba, C. (2018). Bilgi Bağlamında Doğruluk ve Mantık İlişkisi Üzerine. İçinde M. Kelikli (Ed.), *Doğru Üzerine* (ss. 35-76). Elis Yayınları.
- Bilgili, A. (2021). *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Bourdieu, P. (2010). *Akademik Aklın Eleştirisi* (P. B. Yalım, Çev.). Metis Yayınları.
- Dennett, D. C. (1999). *Aklın Türleri* (H. Balkara, Çev.). Varlık Yayınları.
- Faruki, İ. R. (2016). *Bilginin İslamileştirilmesi* (F. Koru, Çev.). Risale Yayınları.
- Feyerabend, P. (2012). *Akla Veda* (E. Başer, Çev.). Ayrıntı Kitap.
- Feyerabend, P. (2015). *Bilimin Tiranlığı* (B. Yıldırım, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi* (V. Urhan, Çev.). Birey Yayıncılık.
- Habermas, J. (1993). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim* (M. Tüzel, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (1995). *Tarihte Akıl* (O. Sözer, Çev.). Kabcacı Yayınevi.
- Heil, J. (2015). *Zihin Felsefesi Çağdaş Bir Giriş* (S. Akbiyık & M. Bilgili, Çev.). Küre Yayınları.
- Politzer, G. (2003). *Felsefenin Temel İlkeleri* (M. Edost, Çev.). Eriş Yayınları.

Yazar Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması

Yazar tarafından çıkar çatışmasının olmadığı rapor edilmiştir.

Fonlama

Herhangi bir fon desteği alınmamıştır.

Not

Tüm çalışmalarımda olduğu gibi burada her türlü yardımını esirgemeyen güzel insan ve değerli ağabeyim Doç. Dr. Abdullah DEMİR'e ve makalenin son okumasını yapan Rümeyza KARAKOÇ'a teşekkürlerimi arz ediyorum.

Etik Bildirim

Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

EXTENDED ABSTRACT

The human being establishes two fundamental types of relations with existence: knowledge and action. Action is a broad concept encompassing belief, ethics, technology, art, and all other forms of practice. Knowledge, however, is the prerequisite of action; although its purpose is action, it ontologically precedes it. At the foundation of knowledge lies the act of knowing. In fact, knowing itself may be considered a kind of action. The act of knowing is the subject matter of logic. Yet, since knowing is both the knowledge of being and, at the same time, a mental entity, it rests upon a metaphysical foundation. In classical terminology, logic precedes the other sciences, and metaphysics precedes the science of logic.

From this point of view, theories of knowledge generally emerge from certain principles. The first principle here is the possibility of knowledge. General philosophical theories—except those of nihilists, agnostics, and skeptics—accept the possibility of knowledge and, by extension, the possibility of being. Another determinant of epistemological theories is the sources of knowledge. Throughout the history of philosophy, two fundamental sources of knowledge have been acknowledged: sense and reason. Although authority and acceptance are not direct sources of knowledge, they function as criteria of truth. Likewise, utility is also taken into consideration as a principle of truth and validity.

Although there is substantial agreement concerning the possibility and sources of knowledge, we may say that a third and crucial determining factor is method. Method rests, first and foremost, on an understanding of what reality—namely, being—is. In classical philosophy, being is generally taken to consist of physics and metaphysics. However, this involves cooperation rather than a Cartesian conflict. In other words, classical philosophy does not incline towards nominalism or positivism, nor does it permit the possibility of a conflict between physics and metaphysics; instead, a balance and unity is upheld. The priority given to physics or metaphysics affects discussions concerning the sources and criteria of knowledge. Schools that do not take physical reality seriously tend to neglect sensory reality and observation. Those that reduce reality to physics or devalue metaphysical reality, on the other hand, reduce truth—and consequently all ethics and art—to the natural.

Another acceptance that shapes method is the balance established between principle and utility. For example, while the Sophists prioritized utility, Socrates and Plato prioritized ideas and reality rather than utility.

Aristotle, however, pursued a balance between principle and utility by adding the final cause to the four causes. This balance is another important factor influencing epistemological theories.

The disruption of the balance between physics and metaphysics has negatively affected the combined use of different sources of knowledge; consequently, the relationship between utility and principle has also deteriorated. The primary outcome of this deterioration is conflict, and its final consequence is ideologization. A reading of the history of ancient philosophy will reveal how choosing either sense or reason to the exclusion of the other leads to paradoxes and ruptures. Although the modern period sought to revise itself through post-modern or post-human phases, its fundamental values remained unchanged: it preferred the physical and the useful, and consequently became conflict-oriented, positivistic, and pragmatic. We may say that, despite some exceptions and criticisms, these dominant assumptions were not significantly altered.

In this article, we will examine the three essential characteristics of modern Western philosophy mentioned above, along with their secondary consequences, within a metaphysical framework. The logical dimension of the issue has been treated in various works on epistemology; for instance, John Heil's work provides an excellent comparative analysis. Addressing the logical dimension in detail, however, requires a separate study. In this article, we rely largely on secondary sources regarding commonly known ideas. In order to present both ends of the debate, we have chosen the works of Rose and Nagel concerning mind-related discussions that lie at the core of modern metaphysical theory. As internal critique, we draw on Foucault, while for external critique we generally rely on Marxist criticisms, since Marxists offer the most systematic critique of modern philosophy and scientific understanding, and nearly all other critiques have been influenced by them.

In conclusion, we would like to emphasize that the most fundamental activity of society is education. Education is necessary both to instill societal values in individuals and to cultivate the human resources that will produce and develop a society's intellectual heritage. Following al-Fārābī, we may say that a society stands by means of rules. These rules are established, developed, and protected by human beings. Education, therefore, is essential. In a Platonic manner, al-Fārābī first formulated an educational curriculum for this ideal and then authored the foundational texts of that curriculum. Observing what he considered the greatest

problem of his time—disintegration—he developed a philosophical system aimed at establishing unity. From this we understand that every educational system relies on an epistemology—that is, on the type and classification of sciences to be taught; and epistemology itself rests upon a philosophical–metaphysical foundation. Today, a positivistic, reductionist, and pragmatic philosophy—and consequently an educational philosophy that serves a homogenizing and capitalist system—dominates the world. To resolve this problem, we must first analyze the present world; otherwise, any educational model proposed will remain confined within the very system it seeks to transcend. As stated earlier, the world or utility is not something to be wholly ignored. What matters is balance and integrity. In other words, the fundamental problems discussed here cannot be solved by partial or palliative measures.

Various criticisms have been directed at modern philosophy and scientific understanding, particularly by Marxists. Those who critique modernity from within, such as Foucault, ultimately aim to sustain Western dominance or modern hegemony; thus, their intentions cannot be considered entirely benevolent. A similar attitude can be observed in Kuhn. Marxist criticisms, however, possess several dimensions. First, Marxism is itself materialist. Thus, these critiques are, in one sense, pragmatic, conflict-oriented, and reductionist. As a result, Marxist critiques are more destructive than constructive, as they are aggressive and conflict-driven rather than system-building. Naturally, these features are incompatible with classical philosophy.

Accordingly, we must first clarify that this article should not be interpreted as offering no critique of the system. Second, not all philosophers or scientists are positivists. There exist some religious scientists and philosophers who oppose the ruthlessness and excesses of the current system. It must be noted, however, that their number is not large. Particularly in medicine and biology (and thus in psychiatry and neuroscience), such researchers are few. Secondly, although these researchers are not materialists, they have not been entirely able to produce ideas independent of the fundamental values of modern science, such as pragmatism. Finally, even if ideas that do not embody these values can be produced philosophically, there is insufficient practical evidence regarding their applicability to empirical sciences and technology.

Türkiye’de Yükseköğretimin Gelişimi ve Yeni Nesil Üniversiteler: Olumlu Gelişmeler, Sorunlar ve Öneriler

Development of Higher Education in Türkiye and New Generation Universities: Positive Developments, Problems and Suggestions

ZEKERİYA YERLİKAYA¹

¹ Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi, Kastamonu, Türkiye
ORCID: 0000-0003-3659-2100 | zyerlikaya@kastamonu.edu.tr

Geliş Tarihi 16/09/2025 – Kabul Tarihi 10/12/2025

DOI: 10.55205/jocsosa.4220251784626

Atıf: Yerlikaya, Z., (2025). Türkiye’de Yükseköğretimin Gelişimi ve Yeni Nesil Üniversiteler: Olumlu Gelişmeler, Sorunlar ve Öneriler. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 4(2), 59-96.

ÖZ

Küresel ölçekteki gelişmeler yükseköğretimin yalnızca bilgi aktarımına dayalı geleneksel yapısını sorgulatmaktadır. Bu gelişmeler, kurumların dijitalleşme, yapay zekâ entegrasyonu, disiplinler arası eğitim modelleri ve yaşam boyu öğrenme gibi yeni paradigmalara uyum sağlamasını zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yükseköğretim sisteminin birinci nesil üniversite modelinden dördüncü nesil üniversite modeline doğru geçiş sürecini incelemek, bu süreçte ortaya çıkan olumlu ve sorunlu yönleri belirlemek ve sistemin kısa, orta ve uzun vadede geliştirilmesine yönelik öneriler sunmaktır. Çalışma, hem mevcut yükseköğretim sisteminin ve uygulamalarının kısa bir analizini hem de geleceğe dönük yeniden yapılanma arayışlarının değerlendirilmesini hedeflemektedir. Bu amaçla, ilgili literatür ve ilgili kurumlar tarafından yayımlanan bazı istatistikî bilgiler incelenerek çeşitli sonuçlara ulaşılmış ve bu sonuçlar araştırmacının uygulama sahasındaki destekleyici gözlemleriyle beraber değerlendirilmiştir. Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş,

temalar ise yeni nesil üniversitelerin özellikleri, Türkiye’deki yükseköğretim sisteminde güçlü yönler, zayıf yönler ve sisteme yönelik yeniden yapılanma arayışları ekseninde sınıflandırılmıştır. Türkiye’de, yükseköğretim alanında verilen eğitime erişim imkânları artmış, araştırma ağı genişlemiş ve bazı üniversiteler yeni nesil üniversiteleşme noktasında önemli gelişmeler göstermişlerdir. Bu gelişmelerle birlikte, altyapı yetersizlikleri, düşük verimlilik, nitelikli akademik kadro teminindeki güçlükler; yönetim, eğitim ve araştırma kalitesinde istenen düzeyin yakalanamamış olması, üniversite-sanayi-toplum ilişkilerindeki yetersizlikler vb. bazı sorunlar da ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar sisteme yönelik yoğun tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, mevcut yükseköğretim sisteminde, yeni nesil üniversite dönüşümüne ivme kazandıracak, çalışanların motivasyonlarını ve verimliliği artıracak, akademisyenliği cazip kılacak, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğini artıracak, istihdamda ve yönetici atamalarında kaliteyi esas alacak yeni düzenlemeler yapılmalıdır. Ayrıca millî kültürü yaşatan ve millî-manevî değerlere sahip insan kaynağının yetiştirilmesini merkeze alan bir eğitim felsefesinin inşasına ilişkin beklentilere cevap verecek, Türkiye’nin uluslararası rekabet gücünü artıracak, ekonomik dönüşümüne ve “Türkiye Yüzyılı” hedeflerine akademi cephesinden verimli bir katkı sağlayacak yeni bir yükseköğretim modelinin hayata geçirilmesiyle ilgili çalışmalar başlatılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Yükseköğretim, Yeni Nesil Üniversiteler, Olumlu Gelişmeler, Sorunlar, Yeniden Yapılanma

DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN TÜRKİYE AND NEW GENERATION UNIVERSITIES: POSITIVE DEVELOPMENTS, PROBLEMS AND SUGGESTIONS

ABSTRACT

Global developments are increasingly challenging the traditional structure of higher education that has relied solely on the transmission of knowledge. These developments necessitate institutions adapting to new paradigms such as digitalization, artificial intelligence integration, interdisciplinary education models, and lifelong learning. The aim of this study is to examine the transition process of the higher education system in Türkiye from the first-generation university model to the fourth-generation university model, to identify the positive aspects and problematic aspects emerging in this process, and to offer recommendations for the improvement of the system in the short, medium, and long term. The study seeks

to provide both a brief analysis of the current higher education system and practices, and an evaluation of the ongoing efforts for restructuring toward the future. For this purpose, relevant literature and certain statistical data published by related institutions were reviewed, and various findings were reached. These findings were then evaluated together with the researcher's supporting observations from the field. The research employed document analysis, one of the qualitative research designs. The data obtained were analyzed using content analysis, and the themes were classified under the following dimensions: characteristics of new-generation universities, strengths of the higher education system in Türkiye, weaknesses of the system, and restructuring efforts within the system. In Türkiye, access to higher education has expanded, research networks have grown, and some universities have demonstrated significant progress toward new-generation university models. However, alongside these developments, several challenges have also emerged, such as insufficient infrastructure, low efficiency, difficulties in recruiting qualified academic staff; the failure to achieve the desired level of quality in governance, education, and research, and weaknesses in university-industry-society relations. These challenges have sparked intense debates regarding the system. Therefore, new regulations should be implemented in the current higher education system to accelerate the transformation into a new generation of universities, increase employee motivation and productivity, make academia more attractive, increase collaboration with the public, private sector, and non-governmental organizations, and prioritize quality in employment and executive appointments. In addition, efforts should be initiated to implement a new higher education model that will meet expectations regarding the construction of an educational philosophy that maintains national culture and centers on the training of human resources with national and spiritual values, increase Türkiye's international competitiveness, and make a productive academic contribution to its economic transformation and the goals of the "Turkish Century."

Keywords: Higher Education in Türkiye, New Generation Universities, Positive Developments, Problems, Restructuring.

GİRİŞ

Güçlü bir Türkiye'ye giden yol, bilim ve teknolojiadaki başarılardan geçmekte, yükseköğretim kurumlarının da bu başarılarla öncülük etmesi gerekmektedir. Üniversiteler aynı zamanda ulusal kültürü koruyarak ve onu

bir yansıma kaynağına dönüştürerek toplumsal işlevlerini yerine getirmektedir (Yerlikaya, 2020). Günümüz yükseköğretim sistemini anlayabilmek, sistemin geliştirilmesine yönelik yeni modeller önerebilmek için geçmişte yapılan çalışmalara eleştirel bir bakışla yaklaşmak, çıkarımlar yapmak ve bu sonuçları bilimsel açıdan doğru yorumlamak büyük önem taşımaktadır.

İnsanlık tarihi boyunca süregelen bilimsel ilerlemeler, 1800’lerden itibaren özellikle enerji kaynaklarının keşfiyle hız kazanmıştır. Bu süreç sanayi devrimine paralel olarak üretimi artırmış; 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar da birçok önemli bilimsel ve teknolojik keşif ortaya çıkmıştır. Küresel ölçekte yaşanan bu gelişmeler, yükseköğretimin geleneksel yapısını sorgulatmış ve kurumların dijitalleşme, yapay zekâ entegrasyonu, disiplinler arası eğitim modelleri ile yaşam boyu öğrenme gibi yeni paradigmalara uyum sağlamasını zorunlu kılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, 18 Kasım 1933’te Türkiye’nin ilk ve tek üniversitesi olarak İstanbul Üniversitesi eğitim ve araştırma faaliyetlerine başlamıştır. Özellikle 1950’li yıllardan sonra üniversite sayılarında anlamlı bir artış gerçekleşmiş ve bu sayı Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK) kurulduğu tarihte (1981) 27’ye ve 1990’lı yıllarda da 50’ye ulaşmıştı (Çalık, 2022). Bugün itibarıyla, Türkiye’de üniversitenin Tanzimat döneminde kurulmasından bu yana geçen yaklaşık 175 senelik sürece bakıldığında inişli-çıkışlı dönemlerin olduğu ve kimi zaman kesintilerin yaşandığı; ancak önemli adımların atıldığı görülmektedir. 2000’li yıllardan sonra da her ilimizde üniversite kurulması projesinin hayata geçirilmesiyle üniversitesi olmayan ilimiz kalmamış ve bugün itibarıyla Türkiye’de faaliyet gösteren devlet ve vakıf üniversitelerinin toplamı 209’a ulaşmıştır (YÖK/a, 2025).

Türkiye’de birçok değişiklik yapılmasına rağmen 44 yıldır aynı Yükseköğretim Yasası (Resmî Gazete, 1981) uygulanmaktadır. Ancak bugün geline nokta, sistemin sorunlar yaşadığı, verimliliğin istenen düzeye ulaşmadığı ve yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir (Gür ve Çelik, 2021). 2000’li yıllardan itibaren üniversite sayısındaki hızlı artış, niceliksel büyümeyi öne çıkarmış; fakat bu artış niteliksel gelişmeye aynı ölçüde yansımamıştır. Eğitim kalitesi, araştırma çıktıları ve mezun yeterlilikleri gibi alanlarda sorunlar devam etmektedir (Duran vd., 2023; Gür ve Çelik, 2021; Kavranoglu, vd. 2023).

Üniversite sayısındaki bu hızlı artışla beraber artan akademisyen, idari personel ve öğrenci sayısı, bilim ve teknolojiadaki dijital bilgi teknolojilerin-

deki dikkat çekici hızlı gelişmelerin yaşanması, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabetin artması, kalite güvencesi sistemi ve akreditasyon çalışmalarının hız kazanması, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında verimli işbirliklerine ve uluslararasılaşmaya yönelik beklentilerin artması vb. nedenler yeni nesil üniversitelere olan ihtiyacı ve yükseköğretim alanında yeniden yapılanmaya yönelik arayışları gündeme getirmektedir.

Yeni nesil üniversitelerin amacı, sadece eğitim-öğretim ve Ar-Ge ile bilgi üretimi ve bu bilginin aktarıldığı geleneksel üniversite yapısından evrilecek; dijitalleşme, disiplinlerarası bilgi üretimi, uluslararasılaşma, yenilikçilik, girişimcilik ve sürdürülebilirlik ekseninde toplumsal ve ekonomik değer yaratmayı önceleyen çok katmanlı yapılar haline gelmektir. Bu üniversiteler, araştırma-eğitim-toplum etkileşimini bütüncül bir bakış açısıyla yeniden kurgulamakta; kamu, özel sektör ve sivil toplumla kurdukları iş birlikleri aracılığıyla bilgi ve teknoloji transferini hızlandırmakta ve bu yönüyle yükseköğretim sisteminin dönüşümünde stratejik bir konum üstlenmektedir (Çiftçi, 2010; Erdem, 2016; Karaca, 2024; Wissema, 2009).

Son yıllarda, Ar-Ge çalışmaları sonucunda üretilen bilginin üniversite, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında geliştirilen iş birlikleri aracılığıyla teknolojiye ve üretime aktarılmasına yönelik önemli ve olumlu gelişmeler hız kazanmıştır. Ancak bu gelişmelerle birlikte sistem içerisinde yeni sorunlar da ortaya çıkmıştır (Duran vd., 2023; Ergüder, 2018; Gür, 2018; Kavranoğlu, vd. 2023; Yerlikaya, 2020). Bunun yanı sıra, yeni nesil üniversitelere duyulan ihtiyaç, yönetim sorunları, denetim mekanizmalarındaki yetersizlikler ile millî kültürü yaşatacak ve millî-manevî değerlere sahip insan kaynağının yetiştirilmesini merkeze alacak bir eğitim felsefesinin inşasına ilişkin beklentiler, yükseköğretim alanında çağın gereklerine uygun bir dönüşüm ihtiyacını daha belirgin hâle getirmiştir (Sağdıç, 2020). Bu bağlamda, kurumlarda sürdürülebilir bir gelişmenin sağlanabilmesi için güçlü ve zayıf yönlerin belirlenmesi, mevcut fırsatlardan etkin biçimde yararlanılması ve olası tehditlere karşı önleyici tedbirlerin alınması kritik bir önem taşımaktadır. Önümüzdeki dönemde, kaliteyi önceleyen, verimliliği artıran, yenilikçiliği teşvik eden ve uluslararası rekabet gücünü yükselten; yeni nesil üniversitelerden oluşacak ve aynı zamanda “Türkiye Yüzyılı” hedeflerine akademi cephesinden katkı sunacak bir yükseköğretim modelinin geliştirilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda yapılan ve yapılacak çalışmaların, politika yapıcılar açısından yol gösterici öneriler sunması bakımından büyük önem taşıdığı açıktır.

Araştırmanın amacı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yükseköğretim sisteminin birinci nesil üniversite modelinden dördüncü nesil üniversite modeline doğru geçiş sürecini incelemek, bu süreçte ortaya çıkan güçlü (olumlu) ve zayıf (sorunlu) yönleri belirlemek ve sistemin kısa, orta ve uzun vadede geliştirilmesine yönelik öneriler sunmaktır. Çalışma, bazı açılardan, hem mevcut yükseköğretim sisteminin ve uygulamalarının kısa bir analizini hem de geleceğe dönük yeniden yapılanma arayışlarının değerlendirilmesini hedeflemektedir.

Araştırmanın temel problemi ve alt problemleri

Problem: Türkiye’de birinci ve ikinci nesil üniversite modelinden yeni nesil üniversite modeline geçiş sürecindeki yükseköğretim sisteminde yaşanan olumlu gelişmeler (güçlü yönler) ve sorunlar (zayıf yönler) nelerdir?

Alt problemler:

- Birinci nesil üniversiteden dördüncü nesil üniversiteye geçiş sürecinde öne çıkan özellikler ve farklılıklar nelerdir?
- Türkiye’de yükseköğretim sisteminde yaşanan olumlu gelişmeler ve güçlü yönler nelerdir?
- Türkiye’de, Yükseköğretim sisteminde yaşanan sorunlar ve zayıf yönler nelerdir?
- Bugüne kadar yaşanan gelişmeler ve yapılan tespitler doğrultusunda, kısa vadede sistemin verimliliğini artırmaya yönelik ne tür öneriler yapılabilir?
- Yükseköğretim sisteminin yeniden yapılandırılması ile ilgili arayışlar nelerdir? Orta ve uzun vadede yeniden yapılanmayla ilgili ne tür öneriler yapılabilir?
- Orta ve uzun vadede yükseköğretim sisteminin yeniden yapılandırılmasına yönelik ne tür model arayışları ve öneriler gündeme getirilebilir?

Yöntem

Araştırma deseni

Bu araştırmada, nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, politika metinleri, kurumsal raporlar ve akademik yayınlar üzerinden mevcut durumu bütüncül biçimde

analiz etmeye olanak tanınması nedeniyle tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Veri kaynakları

Araştırmada kullanılan veriler; YÖK raporları, yükseköğretime ilişkin strateji ve politika belgeleri, ulusal istatistikler, uluslararası karşılaştırma raporları (küresel sıralamalar ve indeksler) ile konuya ilişkin akademik literatürden elde edilmiştir. Dokümanlar; erişilebilirlik, güncellik, kapsam ve resmiyet/bilimsel geçerlilik ölçütleri dikkate alınarak seçilmiştir.

Veri analizi

Araştırma verilerinin analizinde, çalışmanın amacı ve veri türü doğrultusunda betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz, önceden belirlenen tematik çerçeveye göre verilerin sistematik biçimde özetlenmesi ve yorumlanmasını esas almaktadır. Bu kapsamda analiz süreci şu aşamalardan oluşmuştur: Kavramsal çerçevenin oluşturulması, dokümanlardan elde edilen verilerin bu çerçeve doğrultusunda kodlanması, benzer kodların bir araya getirilerek kategorilerin oluşturulması ve bulguların yeni nesil üniversitelerin özellikleri, bu alanda olumlu gelişmeler ve yaşanan sorunlar ile yükseköğretimde yeniden yapılanma arayışları başlıkları altında tematik olarak sunulması.

Araştırmanın geçerliği, farklı veri kaynaklarından elde edilen bulguların karşılaştırılması yoluyla; güvenilirliği ise kullanılan belgelerin özgünlüğünün denetlenmesi ve analiz sürecinin açık biçimde raporlanmasıyla sağlanmıştır. Ayrıca araştırmacının akademik ve uygulamaya dönük deneyimleri, bulguların yorumlanmasında destekleyici bağlam olarak değerlendirilmiştir (Cohen vd., 2007; Corbin ve Strauss, 2015; Moustakas, 1990; Yıldırım ve Şimşek, 2018).

BULGULAR

Bu bölümde, yükseköğretimde üniversitelerin yeni nesil üniversite anlayışına evrilme süreçleri ve bu üniversitelerin temel özellikleri, son yıllarda ortaya çıkan olumlu gelişmeler ve karşılaşılan sorunlara ilişkin bulgular sunulmuştur.

Yükseköğretimde Yeni Nesil Üniversitelere Evrilen Süreçler ve Bu Üniversitelerin Özellikleri

İslam dünyasında Fas'taki Karaviyyin, Tunus'taki Zeytune ve Mısır'daki El Ezher üniversiteleri bilginin aktarımı ve ahlaki-etik değerlerin öğretimi

temelinde şekillenen en eski birinci nesil üniversiteler arasında kabul edilmektedir (Ahmed, 2025). Avrupa’da ise Paris, Heidelberg ve Oxford üniversiteleri benzer bir yükseköğretim geleneğini temsil etmektedir. 18. yüzyıldan sonra Humboldt modeli ile üniversitelerin misyonuna araştırmanın eklenmesi, yükseköğretimde ikinci nesil üniversite anlayışının doğmasına zemin hazırlamıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, üniversitelerin toplumsal ve ekonomik rollerinin genişlemesiyle birlikte, literatürde “Üçüncü Kuşak Üniversite” ve “Girişimci Üniversite” kavramları ön plana çıkmıştır. Özellikle 1960’lardan itibaren başlayan bu dönüşüm sürecinde, araştırma teşviklerinin artması, teknokentlerin kurulması, üniversite–sanayi işbirliklerinin yaygınlaşması ve bilginin ticarileştirilmesi, üniversitelerin temel misyonları arasına girmiştir (Çiftçi, 2010; Erdem, 2016). Bu bağlamda Cambridge Üniversitesi, yeni nesil üniversite anlayışının erken örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

1980’lerden sonra ise dijitalleşme, küreselleşme ve bilgi ekonomisinin etkisiyle yükseköğretimde daha ileri bir dönüşüm yaşanmış; literatürde “Üniversite 4.0” ve “Next Generation University (Yeni Nesil Üniversite)” kavramları kullanılmaya başlanmıştır. Dördüncü nesil üniversite modeli, üçüncü kuşak üniversitelerin girişimci ve yenilikçi yapısını temel almakla birlikte; yenilikçi ve dijital teknolojilere odaklanma, disiplinlerarası araştırmalar, sürdürülebilirlik, ulusal ve uluslararası çok paydaşlı işbirlikleri ve toplumsal etki üretme gibi unsurları merkezi bir konuma taşımaktadır.

Bu çalışma kapsamında kullanılan “yeni nesil üniversite” kavramı; “Üçüncü Kuşak Üniversite”, “Girişimci Üniversite”, “Üniversite 4.0” ve “Next Generation University” yaklaşımlarının ortak özelliklerini kapsayan bir çatı kavram olarak ele alınmaktadır (Etzkowitz, 2008; Karaca, 2024; Wissema, 2009).

Yeni nesil üniversitelerden beklenen temel görevler şu şekilde ifade edilebilir:

- Bilgi aktarımının yanı sıra ahlaki ve etik değerleri de önceleyen, 21. yüzyıl becerilerine sahip bireyler yetiştirmek,
- Yeni ve özgün bilgi üreterek evrensel bilime katkı sağlamak,
- Toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunmak; teknolojik yenilik ve keşiflere öncülük etmek ve bilginin ticarileştirilmesi kapsamında sanayi iş- birlikleri ile start-up ve spin-off girişimlerine destek vermek,

- Öğrenci ve öğretim üyesi akademik hareketliliğini artırmak, proje tabanlı küresel işbirlikleri geliştirmek,
- Milli ve manevi değerleri gözeterek kültürel mirası, sanatı ve estetik gelişimi desteklemek.

Üniversitelerin bazı özellikleri Tablo 1’de özet şeklinde sunulmuştur (Karaca, 2024; Wissema, 2009).

Tablo 1. Üniversitelerin Nesillerine Göre Bazı Özellikleri (1 - 4. Nesil).

Özellik	1. Nesil	2. Nesil	3. Nesil	4. Nesil
Temel Hedefler	Eğitim	Eğitim ve araştırma	Eğitim, araştırma ve know-how geliştirme	Eğitim, araştırma, toplumsal etki yaratma, özellikle yerelde sürdürülebilir kalkınmaya katkı
Rol	Doğruyu savunma	Doğayı keşfetme	Değer yaratma	Özellikle yerelde ekosistem oluşturma ve dönüşümün öncüsü olma
Metot	İslam dünyasında dini ve akli ilimlerin öğretildiği medrese eğitimi, Hristiyan dünyasında Skolas-tik düşünceyi (okul felsefesi) temel alan yaklaşım	Ayrı disiplin bilimleri	Disiplinlerarası bilimler	Disiplinlerötesi, çözüm odaklı, etki temelli ve işbirliğine dayalı yaklaşımlar ve modeller
İnsan Kaynağı	Profesyoneller	Profesyoneller ve bilim insanları	Profesyonel, bilim insanları ve girişimciler	Girişimci akademisyen, sanayi iş birlikçileri ve sosyal inovasyon liderleri
Oryantasyon	Kolejler	Fakülteler	Enstitüler, TTO’lar, teknoparklar ve Ar-Ge merkezleri	Yaşam boyu öğrenme merkezleri, dijital bilgi teknolojileri ve inovasyon ekosistemleri (Ar-Ge merkezleri, TTO’lar, teknoparklar vb.)
İdare	Baş müderris, Rektör ve Şansölye	Yarı zamanlı akademisyenler	Profesyonel idare, koçluk	Katılımcı yönetim, ağ temelli ve yapay zekâ destekli çevik (yeni nesil) liderlik, çok paydaşlı iş birliği

Türkiye’de yükseköğretim sisteminde birinci nesil üniversiteden dördüncü nesil üniversiteye doğru yaşanan dönüşüm, YÖK tarafından belirlenen araştırma üniversiteleri ekseninde daha görünür hale gelmeye başlamıştır. Bu dönüşümün öne çıkan özellikleri Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. YÖK Araştırma Üniversitesi Modeli Ekseninde, Türkiye’de Yükseköğretimde Nesiller Arası Dönüşüm (YÖK, 2018; YÖK, 2021; TÜBİTAK, 2022)

Boyutlar	Birinci Nesil	İkinci Nesil	Üçüncü Nesil (Araştırma / Girişimci Üni.)	Dördüncü Nesil (Yeni Nesil Üni.)
Temel Misyon	Bilgi aktarımı ve meslek eğitimi	Eğitim ve bilimsel araştırma	Ar-Ge, girişimcilik ve bilginin ekonomik değere dönüştürülmesi	Toplumsal etki, sürdürülebilir kalkınma ve küresel değer üretimi
Eğitim-Öğretim	Öğretim odaklı, disipilin temelli	Araştırma destekli öğretim	Problem/proje tabanlı, girişimcilik ve yetkinlik geliştirme	Disiplinlerarası, dijital, esnek ve yaşam boyu öğrenme
Araştırma ve İnovasyon	Sınırlı, bireysel	Akademik yayın ağırlıklı	Patent, lisanslama, TTO, teknokent, TÜBİTAK destekleri	Açık bilim, açık inovasyon, sosyal ve dijital inovasyon
Toplum-Sanayi İlişkisi	Düşük	Proje temelli	Üniversite-sanayi-kamu işbirliği	Ekosistem liderliği, çok paydaşlı yönetişim
Yönetişim ve Liderlik	Merkeziyetçi	Akademik-idari denge	Performans ve stratejik yönetim	Katılımcı, esnek ve küresel vizyon
Türkiye’deki Karşılığı	Klasik devlet üniversiteleri	Humbolt modeline yaklaşan üniversiteler	YÖK Araştırma ve Aday Araştırma Üniversiteleri	Araştırma, toplumsal etki ve dijitalleşmeyi bütünleştiren öncü üniversiteler

Türkiye’de henüz tam anlamıyla kurumsallaşmış bir dördüncü nesil üniversite modelinden söz etmek güç olmakla birlikte, bazı üniversitelerin araştırma kapasitesi, uluslararasılaşma düzeyi, dijitalleşme, girişimcilik ve toplumsal etki odaklı uygulamaları bakımından bu modele güçlü biçimde yaklaştığı görülmektedir. Bu bağlamda hem devlet hem de vakıf üniversiteleri arasında, dördüncü nesil üniversite anlayışının belirli bileşenlerini hayata geçiren öncü örnekler bulunmaktadır.

Türkiye’de Yükseköğretim Sisteminde Yaşanan Olumlu Gelişmeler ve Güçlü Yönler

3 Mayıs 2025 verilerine göre Türkiye’deki üniversite sayısı 209’a ulaşmıştır. Bunların 79’u vakıf (beş tanesi Vakıf MYO) ve 129’u devlet üniversitesidir. Toplam öğretim elemanı sayısı 185.678, ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeydeki öğrenci sayısı ise 6.855.115’tir. 2023 verilerine göre, bu üniversitelerden 23’ü araştırma üniversitesi, 25’i ise “Bölgesel Kalkınma

Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Programı” kapsamında ihtisas üniversitesi olarak belirlenmiştir (YÖK/a, 2025; YÖK, 2020).

Son yıllarda, üniversitelerde üretilen bilimsel bilgilerin kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla yürütülen işbirlikleri sayesinde teknolojiye, üretime ve toplumsal sorunların çözümüne aktarılması süreci hız kazanmıştır. Bu gelişmeler, sistemin güçlü yönleri arasında değerlendirilmektedir.

- **Teknoloji geliştirme bölgelerindeki gelişmeler:** Dünyada teknopark, inovasyon bölgesi ve kuluçka merkezleri gibi adlarla anılan yaklaşık 6.000 teknoloji geliştirme ve Ar-Ge merkezi bulunmaktadır (Smartsrapers, 2025). Bu merkezlerde başta yazılım, bilgisayar ve iletişim teknolojileri olmak üzere; elektronik, makine, tarım, medikal, enerji, kimya, gıda, savunma ve otomotiv gibi pek çok sektörde Ar-Ge faaliyetleri yürütülmektedir. Türkiye’de 2001 yılında çıkarılan 4691 sayılı Kanun ile Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB) kurulmuştur. Nisan 2025 itibarıyla toplam 106 TGB’nin 91’i faaliyette, 15’i ise altyapı çalışmaları devam ettiği için henüz açılmamıştır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2025; Yerlikaya, 2020). Faaliyette olan ve inşası süren teknoparkların dağılımı Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Türkiye’de Faaliyette Olan Teknoparkların Kurulu Bulunduğu İller (T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2025)

Orta Doğu Teknik (ODTÜ), İstanbul Teknik (İTÜ), Yıldız Teknik (YTÜ), Bilkent (BİLKENT), Boğaziçi (BOUN) ve İstanbul (İÜ) üniversitelerinde kurulu bulunan teknoparklar, ülkemizde önemli başarılarla imza atan örneklerdir. Türkiye’deki teknoparklardaki firma sayısı 10.000’i aşmış, bu firmaların toplam ihracat tutarı ise yıllık %67 oranında artışla 2 milyar dolara ulaşmıştır (Ser Akademi, 2023). 2018’e kadar yapılan satışlar 63,3 milyar TL, ihracat ise 3,6 milyar dolar düzeyindeydi; bu rakamlar istikrarlı bir şekilde yükselerek 2024 yılında 595 milyar TL satış ve 11,2 milyar dolar ihracata çıkmıştır (Anadolu Ajansı, 2018; Para Dergi, 2025).

• **Üniversite-Sanayi işbirliğine ve toplumsal sorunların çözümüne önem verilmesi:** 2000’li yıllardan sonra teknoloji üretemeyen, bilimsel kaynaklarını yalnızca yayın yoluyla dışarıya aktaran anlayış değişmiştir. Kamu ve özel sektörde bilim, teknoloji ve Ar-Ge merkezlerinin sayısı hızla artmış; sanayi üretiminde kimyasal ürün çeşitliliği ihracatın lokomotifi olmuştur. “Milli Teknoloji Hamlesi” kapsamında yerli teknolojik cihazlar ve savunma sistemleri üretilmiş, “Bilişim Vadisi” kurulmuş, Sağlık Vadisi için çalışmalar başlatılmıştır. Önümüzdeki dönemde özellikle imalat sanayisine yönelik dijital teknolojilerde önemli adımların atılması planlanmaktadır (Duran vd., 2023; Yerlikaya, 2020).

Teknokentlerde, Teknoloji Geliştirme Merkezlerinde (TEKMER) ve İş Geliştirme Merkezlerinde (İŞGEM) firma kuran veya ortak olan akademisyenlerin sayısı artmaktadır. Bu tür faaliyetler; istihdam, ihracat, rekabet, kalite, verimlilik, inovasyon ve bölgesel kalkınma açısından stratejik önem taşımaktadır (Yerlikaya, 2022). KOSGEB, TÜBİTAK, kalkınma ajansları ve yatırımcıların sağladığı destekler, Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına önemli katkılar sunmuştur.

Araştırmacı, 2003–2018 yılları arasında ortağı ve proje danışmanı olduğu Matriks Kimya Ltd.’de görev almış; KOSGEB ve Orta Karadeniz Kalkınma Birliği (OKAB) destekleriyle yürütülen dört Ar-Ge ve Endüstriyel Uygulama Projesi kapsamında başarılar elde edilmiştir (Yerlikaya, 2013). Bu kapsamda, su ve atık su analizlerinde kullanılan ilk yerli kimyasal test kiti üretilmiştir. Üniversite–sanayi işbirliğinin başarılı bir örneği olarak bu çalışmalar, araştırmacının sahada gözlemlediği somut çıktılarla da desteklenmiştir.

- **Kalite güvence sistemlerine ve akreditasyona yönelik çalışmaları-nın hız kazanması:** Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) tarafından yürütülen kalite geliştirme ve akreditasyon çalışmaları dikkat çekmektedir. Bu sayede, üniversitelerde verilen eğitim-öğretim hizmetle-rinin uluslararası standartlara uyum sağlaması yönünde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (YÖKAK, 2025).
- **Üniversitelerin uluslararası düzeyde sıralamalarındaki yerlerinin, akademik yayın ve patent sayısının yükselmesi:**

Bazı uluslararası sıralama kuruluşları ve Türkiye'nin sıralamaları

Center for World University Rankings (CWUR): Dünya Üniversite Sıralamaları Merkezi (CWUR) adlı bir kuruluş, her yıl dünyadaki üniversiteleri yedi faktöre göre değerlendirerek sıralamaya tabi tutmaktadır. CWUR'un bu değerlendirmesi dünya çapında yaklaşık olarak 100 ülkeyi ve 20 bin üniversiteyi kapsamakta ve bu haliyle küresel olarak yapılmış en geniş akademik değerlendirme niteliğini taşımaktadır. Değerlendirme şu metodolojiye dayanmaktadır: Üniversitenin büyüklüğü ve eğitimin kalitesi (%25); mezunların iş bulma oranı (%25); öğretim kadrosunun kalitesi (%10); araştırma çıktıları (%40); toplam araştırma makalesi (%10); yüksek kaliteli yayınlar (%10); etki değeri çok yüksek dergilerde yayımlanmış makaleler (%10); atıflar (%10). 2019-2020-2023-2024 yılları arasındaki verilere göre değerlendirmeye alınan yaklaşık 20.000 üniversiteden ilk 1.000 üniversite içinde; 2019-2020 döneminde 10, 2020-2021, 2021-2022 ve 2022-2023 dönemlerinde 11 adet Türk üniversitesi yer almıştır (CWUR, 2024).

Alper&Döğër (AD) Scientific Index: 2021'de Prof. Dr. Murat Alper ve Doç. Dr. Cihan Döğër tarafından geliştirilen bu sistem, bireysel akademik performans ölçümüne odaklanmaktadır. 221 ülke, 24.600 kurum ve 2,63 milyon bilim insanını kapsayan bu endeks, bireysel başarıdan hareketle kurum ve ülkelerin durumunu ortaya koymaktadır (AD Scientific Index, 2025).

AD Scientific Index, en güçlü 10.000 üniversiteye ilişkin küresel bir analiz sunmaktadır. Değerlendirme, Google Scholar verilerine dayalıdır ve Tablo 3'te gösterilen temel kriterlere dayanır:

Tablo 3. AD Scientific Index Sıralama Sisteminde Değerlendirme Metodolojisi.

Gösterge	Açıklama
h-index	Akademisyenin en az h kadar atıf almış h adet yayını olduğunu gösterir.
i10-index	En az 10 atıf almış yayın sayısı.
Toplam Atıf Sayısı	Tüm yayınlara yapılan toplam atıf sayısı.

Bu göstergeler hem tüm kariyer için, hem de son 5 yıl için ayrı ayrı değerlendirilmektedir. AD Scientific Index’in bazı sıralama verileri Tablo 4’te sunulmuştur (AD Scientific Index, 2025).

Tablo 4. Bağımsız Uluslararası Sıralama Kuruluşu AD Scientific Index’in Verileri (İlk 20 ülkeye göre ilk 1000, 3000, 5000 ve 10.000’deki üniversite sayısı).

Ülke	İlk 1000	İlk 3000	İlk 5000	İlk 10.000
Amerika Birleşik Devletleri	218	456	726	1239
Çin	76	234	373	553
Birleşik Krallık	74	123	137	160
İtalya	57	74	89	101
Almanya	52	93	148	235
Avustralya	36	42	46	60
İspanya	35	63	77	99
Brezilya	32	111	179	317
Kanada	32	59	75	121
Fransa	31	120	148	208
Güney Kore	30	73	100	144
Hindistan	25	227	533	1563
Japonya	24	140	208	405
İran	21	101	164	272
Türkiye	20	105	160	199
İsveç	14	31	33	36
Hollanda	12	19	34	41
Tayvan	11	38	60	108
Yunanistan	11	21	26	33
İsviçre	11	21	23	43

Bu sıralamada Türkiye, özellikle ilk 1000’deki temsil oranıyla 15. sırada yer almakta ve 20 kurumla ilk 15 ülke arasında bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye’nin küresel rekabette belirli bir güç kazandığını göstermektedir. Ancak mevcut imkânlar göz önüne alındığında bu konumun henüz yeterli olmadığı da açıktır. Gelişmekte olan ülkeler arasında değerlendirildiğinde İran, Hindistan ve Brezilya gibi ülkelerin toplam sayı bakımından Türkiye’nin önünde yer aldığı görülmektedir. Bu tablo, Türk üniversitelerinin yönetim kalitesi, verimlilik (V.D.= Çıktı/Girdi), sistematik Ar-Ge politika-

ları, teknoloji transferi, yayın kalitesi, dil bariyerinin aşılması ve uluslararasılaşma gibi başlıklarda hem nitelik hem de nicelik açısından daha fazla gelişim göstermesi gerektiğine işaret etmektedir.

Times Higher Education (THE): 1971’de “Times Higher Education Supplement” adıyla kurulan, 2008’de yeniden yapılandırılarak bugünkü ismini alan THE, dünya çapındaki en saygın sıralama kuruluşlarından biridir. Kullandığı metodoloji şu başlıklara dayanmaktadır: Eğitim ortamı (%29,5), araştırma ortamı (%29), araştırma kalitesi (%30), atıf etkisi (%15), araştırmanın gücü (%5), mükemmellik (%5), etkisi (%5), uluslararası görünüm (%7,5), uluslararası öğrenci oranı (%2,5), uluslararası personel oranı (%2,5), uluslararası işbirliği (%2,5), endüstri (%4), endüstri geliri (%2) ve patentler (%2) (THE/a, 2025).

Türkiye’nin 2021–2025 yılları arasındaki THE performansı Tablo 4’te, sıralamaya giren üniversite sayıları ve ilk 1000’e giren kurumlarla birlikte verilmiştir. Ayrıca Türkiye’de ilk 15 üniversite ve bu üniversitelerin sıralama bantları Tablo 5’te gösterilmektedir (THE/b, 2025). THE 2021’de 1500’den fazla üniversite değerlendirilmişken, 2025’te bu sayı 2500’ün üzerine çıkmıştır.

Tablo 5. 2021–2025 Yılları Arasında, Türkiye’nin THE Dünya Üniversite Sıralamalarındaki Genel Performansı.

Yıl	Sıralamaya Giren Üniversite Sayısı	İlk 1000’deki Üniversite Sayısı	En Yüksek Sıralama Bandı	En Yüksek Sıralamadaki Üniversiteler
2021	43	2	401–500	Koç Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi
2022	54	3	401–500	Koç Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi, ODTÜ
2023	61	5	351–400	Koç Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi, ODTÜ, İTÜ, Bilkent Üniversitesi
2024	80	8	351–400	Koç Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi, ODTÜ, İTÜ, Bilkent, Boğaziçi, Hacettepe, Çankaya Üniversitesi
2025	91	12	351–400	Koç, Sabancı, ODTÜ, İTÜ, Bilkent, Boğaziçi, Hacettepe, Çankaya, Bahçeşehir, Kadir Has, Özyeğin, Yıldız Teknik

Bu verilere göre; 2021’de sıralamaya giren üniversite sayısı 43 iken, 2025 yılında bu sayı 91’e yükselmiştir. İlk 1000’deki üniversite sayısı da 2021’de 2 iken, bu sayı 2025’te 12’ye yükselmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. THE Dünya Üniversite Sıralamalarında, Türkiye’de İlk 15 Üniversite ve Bu Üniversitelerin Sıralamada Yer Aldığı Sıralama Bandı (THE/b, 2025).

Türkiye Sıralaması 2025	Dünya Üniversite Sıralaması 2025	Dünya Üniversite Sıralaması 2024	Üniversite	Şehir
1	351-400	351-400	Koç Üniversitesi	İstanbul
1	351-400	351-400	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)	Ankara
1	351-400	351-400	Sabancı Üniversitesi	İstanbul
4	501-600	501-600	İstanbul Teknik Üniversitesi	İstanbul
5	601-800	601-800	Bilkent Üniversitesi	Ankara
5	601-800	601-800	Boğaziçi Üniversitesi	İstanbul
7	801-1000	801-1000	Bahçeşehir Üniversitesi	İstanbul
7	801-1000	601-800	Çankaya Üniversitesi	Ankara
7	801-1000	601-800	Hacettepe Üniversitesi	Ankara
7	801-1000	NR	Kadir Has Üniversitesi	İstanbul
7	801-1000	801-1000	Özyeğin Üniversitesi	İstanbul
7	801-1000	801-1000	Yıldız Teknik Üniversitesi	İstanbul
13	1001-1200	1201-1500	Anadolu Üniversitesi	Eskişehir
13	1001-1200	1201-1500	Atatürk Üniversitesi	Erzurum
13	1001-1200	1001-1200	Bartın Üniversitesi	Bartın

Quacquarelli Symonds (QS): QS, üniversiteleri sekiz ana kritere göre sıralıyor: Akademik itibar; işveren itibarı; araştırma (yayın) başına atıf; öğretim/personel-öğrenci oranı; uluslararası öğrenci oranı; uluslararası akademik personel oranı; uluslararası araştırma işbirliği (uluslararası ortak yayınlar), e-itibar (kamuya açık çevrim içi görünüm, istatistiksel ölçütler). Ağırlıklar yıllar içinde küçük revizyona uğrayabiliyor ama QS genelde akademik + işveren anketi + atıf gibi üç büyük sacayağı üzerinde durur (QS/a, 2025).

QS 2025 Dünya Üniversiteleri Sıralamasında; ilk 300’de 2, ilk 400’de 4, ilk 500’de 6, ilk 100’de 11 Türk üniversitesi yer aldı ve Türk üniversiteleri ilk kez bu derecede önemli bir başarı gösterdiler. İlk 1000’deki üniversitelerden 9’u geçen yıla göre sıralamasını yükseltmiş, 2 üniversite yerini korumuş ve hiçbir üniversite de gerileme göstermemiştir. Türkiye’den toplam 26 üniversite sıralamaya girmiştir. QS kuruluşu yetkilileri, bu sonuçları, “Türkiye’nin bugüne kadarki en başarılı yılı” değerlendirmesiyle duyur-

muştur. Türkiye'den sıralamaya giren 26 üniversitenin 2025 ve 2026 sıralamaları Tablo 7'de gösterilmiştir (QS/b, 2025; YÖK/b, 2025).

Tablo 7. QS 2026 Dünya Üniversiteleri Sıralamasında, Türkiye'de Sıralamaya Giren 26 Üniversitenin 2025 ve 2026 Sıralamaları.

QS 2026 Dünya Üniversiteleri Sıralaması			
	2026	2025	
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	269	285	↑
İstanbul Teknik Üniversitesi	298	326	↑
Koç Üniversitesi	323	401	↑
Boğaziçi Üniversitesi	371	418	↑
Sabancı Üniversitesi	404	516	↑
Bilkent Üniversitesi	415	477	↑
Hacettepe Üniversitesi	571	641-650	↑
İstanbul Üniversitesi	628	621-630	↔
Ankara Üniversitesi	697	801-850	↑
Yıldız Teknik Üniversitesi	731-740	851-900	↑
Gazi Üniversitesi	901-950	901-950	↔
Ege Üniversitesi	1001-1200	1001-1200	↔
Gebze Teknik Üniversitesi	1001-1200	1001-1200	↔
Marmara Üniversitesi	1001-1200	1001-1200	↔
Atatürk Üniversitesi	1201-1400	1201-1400	↔
Çukurova Üniversitesi	1201-1400	1201-1400	↔
Dokuz Eylül Üniversitesi	1201-1400	1201-1400	↔
Erciyes Üniversitesi	1201-1400	1201-1400	↔
İstanbul Aydın Üniversitesi	1201-1400	1201-1400	↔
İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	1201-1400	1201-1400	↔
Özyeğin Üniversitesi	1201-1400		↑
Selçuk Üniversitesi	1201-1400		↔
Akdeniz Üniversitesi	1401+	1401+	↔
Anadolu Üniversitesi	1401+	1201-1400	↓
İstanbul Bilgi Üniversitesi	1401+	1201-1400	↓
Sakarya Üniversitesi	1401+	1401+	↔

Üniversitelerin uluslararası düzeyde akademik yayın sayısının yükselmesi

Web of Science (WOS) verilerine göre, 2010–2023 yılları arasında Türkiye adresli yayın sayılarındaki değişim Şekil 2'de gösterilmiştir. 2010–2021 döneminde düzenli bir artış gözlenmiş, ancak bu artış 2021 sonrasında durağan bir seyir izlemiştir (TÜBİTAK-ULAKBİM, 2024).

Yayınların nitelikli dergilerde yer aldığı dikkate alındığında, bu durağanlığın temel nedenleri arasında:

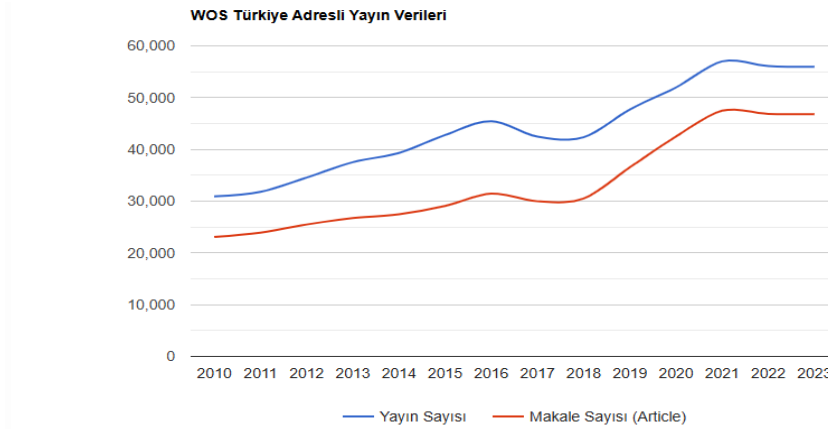
- Üretim kapasitesindeki sistemsel sorunlar,
- Tüm dünyada etkili olan Covid-19 pandemisinin olumsuz etkileri sayılabilir.

Pandeminin başlangıcından bir yıl sonra, sonuçları Kasım 2020’de yayımlanan bir araştırmaya göre, pandemi sürecinde laboratuvar ve saha araştırmaları ile uluslararası işbirlikleri ciddi biçimde kesintiye uğramış, bilimsel faaliyetler önemli ölçüde yavaşlamıştır (Else, 2020). Pandeminin ilk dönemlerinde bazı alanlarda yayın artışı görülse de 2020 sonrası bu artış yavaşlamıştır (Donthu ve Gustafsson, 2020). Ayrıca, üniversitelerin araştırma bütçeleri üzerindeki baskılar ve makroekonomik dalgalanmalar Ar-Ge faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini zorlaştırmıştır. Özellikle:

- TÜBİTAK dışı fonlara erişimin sınırlı olması,
- WOS kapsamındaki dergilerin kabul oranlarının düşmesi,
- Hakem süreçlerinin uzaması,
- Akademik yayıncılıktaki rekabetin yoğunlaşması

gibi nedenler, makalelerin yayınlanma sürelerini uzatarak bu durağanlığa katkı yapmıştır (Lee, 2022; TÜBİTAK, 2022).

Şekil 2. WOS Türkiye Adresli Yayın Verileri (2010-2023).

Yayın sayısı tüm belge türlerini kapsamaktadır. Güncelleme tarihi Aralık 2024

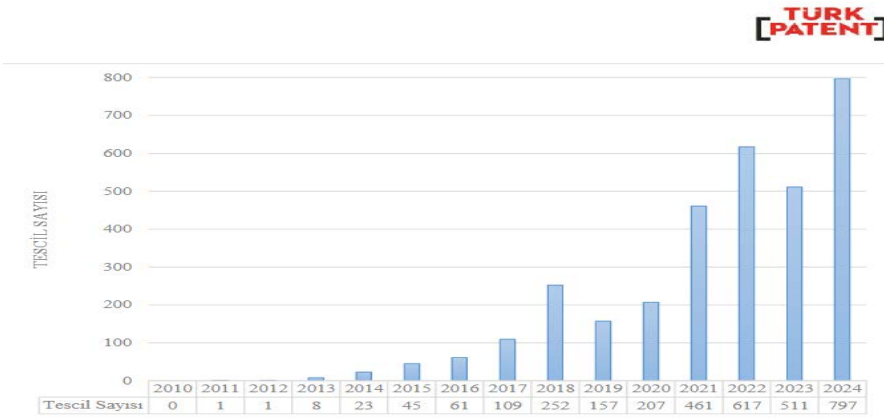
Uluslararası sıralamalarda Türkiye’nin son yıllarda gösterdiği görece yükseliş, yalnızca üniversite sayısındaki artışla açıklanamaz. Bu eğilim, son yıllarda yükseköğretim politikalarında araştırma performansı, yayın kalitesi

ve uluslararası görünürlüğe verilen önceliğin artmasıyla yakından ilişkilidir. Özellikle Yükseköğretim Kurulu tarafından yürütülen araştırma ve aday araştırma üniversitesi uygulamaları, belirli kurumlarda insan kaynağı, araştırma bütçesi ve altyapının yoğunlaşmasına yol açmıştır. Nitekim THE ve QS sıralamalarında üst bantlarda yer alan üniversitelerin büyük ölçüde ODTÜ, İTÜ, Koç, Sabancı, Bilkent ve Boğaziçi gibi sınırlı sayıdaki köklü ve araştırma odaklı kurumlardan oluşması bu durumu teyit etmektedir. Bununla birlikte, üniversite sayısındaki artışın sıralama bantlarına yansımada üst dilimlere sınırlı düzeyde etki ettiği; nicel büyümenin nitel sıçramaya dönüşebilmesi için yönetim kalitesi, sürdürülebilir Ar-Ge finansmanı ve uluslararasılaşma kapasitesinin daha sistematik biçimde geliştirilmesi gerektiği görülmektedir.

Üniversitelerin üretilen bilginin patentleştirilmesi ve patent sayılarındaki yükseliş

Türkiye Patent ve Marka Kurumu (TÜRK PATENT) verilerine göre, 2010-2024 yılları arasında, Türkiye’de üniversiteler tarafından gerçekleştirilen patent tescil sayıları ve yıllara göre değişimi Şekil 3’de sunulmuştur (Durak vd., 2025). Bu faaliyetler, 2010 yılı sonrasında gözle görülür bir gelişim sürecine girmiştir. Üniversitelerin 2010 yılında aldığı patent sayısı sıfırken, 2015 yılında bu sayı 45’e, 2018’de 252’ye, 2021’de 461’e ve 2022’de 617’ye yükselmiştir. 2023 yılı sonunda bu sayı 511 olarak gerçekleşmiş ve 2024 yılının ilk altı ayında 797 tescil sayısına ulaşılmıştır. 2020 Yılından sonra Covid-19 salgın hastalığının etkisiyle başvuru sayılarında bir azalma gözlenmiştir. Ancak, 2021 ve 2022 yıllarında başvuru sayıları tekrar yükselmiş ve önceki yıllara göre daha hızlı bir artış göstermiştir.

Şekil 3. Türkiye Adresli Üniversitelerin Patent Verileri (2010-2024).

2010 yılından sonra üniversitelerdeki Teknoloji Transfer Ofisleri (TTO) vb. yapılanmaların yaygınlaşması, teknoparkların artması, TÜBİTAK desteklerinin güçlenmesi ve teşvik edici yasal düzenlemeler, üniversite kaynaklı patent başvurularını önemli ölçüde artırmıştır. 1990’lı yıllarda ise üniversitelerde üretilen bilginin patentleştirilmesi ve patent başvuruları konusunda ciddi zorluklar yaşanmıştır. Araştırmacı, 1991-1994 yılları arasında TUSAŞ/TAL, DPT ve TÜBİTAK destekli, yüksek bütçeli bir projede bursiyer öğrenci olarak görev almıştır. Bu projede, Türkiye havacılık ve uzay sanayisinde uçak kanatları ve denizaltı gövdelerinde kullanılmak üzere karbon elyaf destekli ileri teknoloji kompozit malzeme geliştirilmiştir. Geliştirilen ürünlerin patentleştirme sürecinin yüksek maliyetli olması ve bu süreçlerdeki destek ve teşviklerin yeterli olmaması nedeniyle patent başvurusu yapılamamıştır. Neticede, patentleştirilerek endüstriyel uygulamaya geçirilebilecek potansiyeli olan sonuçlar uluslararası nitelikli dergilerde iki bilimsel makale olarak yayımlanmıştır (Bayramlı, 1994; Yerlikaya vd., 1996a; Yerlikaya vd., 1996/b).

TÜBİTAK ve Ar-Ge kurumları arasında gerçekleştirilen işbirliğiyle; 2007 yılında, ilk defa “TÜBİTAK 1008 Patent Destek Programı” uygulanmaya başlandı ve söz konusu program 2014’te “1602” koduyla yeniden revize edilmiş ve patent destekleri günümüze kadar bu program altında gelişerek devam etmiştir (TÜBİTAK, 2018). Günümüzde, benzer projelerden üretilen bilgilerin ekonomik değere dönüştürülmesi noktasında üniversitelerdeki TTO’lar da teknik süreçleri yöneterek araştırmacılara yol göstermektedir. 1990’lı Yıllardaki durum bugünkü durumla kıyaslandığında, yükseköğretim alanındaki araştırmalara TÜBİTAK vb. kuruluşlarımızca verilen desteklerde de çok belirgin bir ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Bununla birlikte, üniversitelerde üretilen patentlerin ticarileştirilmesi konusu da hâlâ derinlemesine araştırılması gereken önemli bir alan olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye’de Yükseköğretim Sisteminde Gözlenen Sorunlar ve Zayıf Yönler

Yükseköğretim sistemimizde kaydedilen bazı olumlu gelişmelere rağmen, son yıllarda niceliksel büyüme hedeflerine odaklanan politikaların da etkisiyle bazı yapısal sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Sistemin zayıf yönleri olarak da ifade edilebilecek bu sorunlar, kalitenin ve kurumsal kapasitenin verimliliğini olumsuz etkilemiş ve gelişimini de sınırlamıştır. Aşağıda bu sorunlardan bazıları ele alınmıştır:

Verimlilik ve stratejik planlama ile ilgili sorunlar: TÜBİTAK, Kalkınma

Ajansları ve BAP projelerine ayrılan ciddi bütçelere rağmen bu kaynaklar, çoğu zaman sistematik bir inovasyona dönüşmemekte, sanayi ile entegrasyonu düşük kalmakta, elde edilen özgün bilgiler yayın veya patente yeterince dönüşmemektedir. 2006 sonrası dönemde birçok yeni üniversite, yerel kalkınma ya da iş gücü ihtiyaç analizi dikkate alınmadan kurulmuş; her üniversitede öğrenci sayısını artırmak amacıyla benzer ve ihtiyaçtan fazla programlar açılmış, üniversite mezunu fakat istihdam edilemeyen genç işsiz sayısı artmış ve süreç içerisinde birçok programda kontenjanlar doldurulamaz hale gelinmiştir. Özellikle, Anadolu’da bulunan bazı üniversitelerde öğrenci kontenjanlarının dolmaması nedeniyle istihdam edilen insan değeri, laboratuvar ve kampüs yatırımları istenen düzeyde verimli bir şekilde kullanılmamış ve bu durum atıl kaynakların oluşmasına neden olmaktadır (Ergüder, 2018; Gür, 2018; Kavranoglu, vd. 2023).

Nitelikli öğretim üyesi yetiştirme ve beyin göçü ile ilgili sorunlar: Türkiye’de öğretim üyesi yetiştirme politikaları, çoğunlukla niceliksel göstergelere (yayın sayısı, danışmanlık sayısı vb.) odaklanmaktadır. Bu durum, pedagojik ve araştırma yetkinliği açısından zayıf, yeni nesil üniversite ve akademisyen vizyonundan uzak ve uluslararası entegrasyonu düşük bir akademik kadro yapısını beraberinde getirmektedir. Ayrıca, lisansüstü eğitim sisteminin bütüncül ve nitelik temelli bir yaklaşımdan uzak olduğu ifade edilmiştir (Aypay, 2021). Türkiye’nin akademik bilgi üretim kapasitesini olumsuz etkileyen ve nitelikli akademisyenlerin yurt dışına yönelmesine neden olan bu beyin göçünün temel nedenleri arasında; düşük akademik maaşların, araştırma altyapısındaki yetersizliklerin ve bilimsel özerklik eksikliğinin yer aldığı bildirilmiştir (OECD, 2022; TÜBİTAK, 2020).

Akademik yükselme kriterlerinin belirsizliği ve sık değişimi: Doçentlik ve profesörlük atamalarında uygulanan kriterler zaman içinde sıklıkla değişmekte, bu durum akademisyenlerin kariyer planlamalarını belirsiz hale getirmektedir. Ayrıca, bazı üniversiteler, Üniversitelerarası Kurul (ÜAK) tarafından belirlenen asgari kriterlerin ötesine geçen karmaşık ve zaman zaman keyfi kriterler uygulayarak süreci daha da zorlaştırmaktadır (Demir vd., 2017; ÜAK, 2024). Bazı vakıf üniversitelerinde, özellikle profesörlük atamalarındaki kriterler arasında, sadece “akademide beş yıllık görev yapmış” olmayı yeterli görmesi veya var olan kriterlerin de aşırı esnetilmesi niteliği düşürmektedir (Karluk, 2022). Bu şekilde atanan profesörlere rektörlük vb. üst düzey görevlere başvuru hakkı tanınması da çelişkiye neden olmaktadır.

Yönetişim kalitesinde düşüklük ve rektör atamalarındaki belirsizlik:

Rektörlük vb. üst düzey makamlar için görevlendirilecek kişilerin seçiminde liyakat, yönetim vizyonu ve liderlik niteliklerinin ön planda tutulması üniversitelerin yönetim kalitesi için çok önemlidir. Bu tür atanma sürecine ilişkin açık ve şeffaf bir kriter sisteminin bulunmaması, yönetim kalitesinde ve verimlilikte düşüklük gibi çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir (EUA, 2023; Nurluöz vd. 2010; Özdem, 2011).

Profesörlük ünvanı alındıktan sonra üretkenliğin düşmesi: Bazı profesör öğretim üyelerinde bilimsel üretkenliklerinin azalması, akademik rehberlik ve mentorluk sorumluluklarının ihmal edilmesi vb. sorunlar, kurum içi bilgi aktarımını ve araştırma kültürünün sürdürülebilirliği açısından da olumsuz bir duruma neden olmaktadır. (Gür, 2018; YÖKAK, 2023).

Bilimsel araştırma etiğinde ihlaller: İntihal, ücret karşılığı tez yazımı, sahte danışmanlık ve “predatory” (avcı) dergilerde yayın gibi etik dışı uygulamalar akademik dürüstlüğü zedelemekte, kamuoyunda üniversitelere olan güveni azaltmaktadır (Bayraktaroğlu ve Yıldız, 2022; COPE, 2023).

Kadro istihdamlarında etik ihlaller: Akademik kadro alımlarında objektifliğin ihlal edildiği, mülakatların formaliteye indirgenerek önceden belirlenmiş adaylara kadro açıldığına yönelik yaygın eleştiriler bulunmaktadır. Bu durum, nitelikli insan kaynağının sistem dışına itilmesine neden olabilmektedir (Ercan ve Şahin, 2020).

Üniversitelerin milli kültürü yaşatma ve değer aktarma konusunda yetersizliği: Üniversiteler “evrensel bilgi üretimi” idealine odaklanırken, Türkiye’nin kendine özgü tarihsel, kültürel ve manevi değerleri müfredatta ve akademik gündemde yeterince yer bulamamaktadır. Üniversitelerin çoğunda “insan yetiştirme amacı” açıkça tanımlanmamıştır. Mevcut yapıyla, “Nitelikli bir insan mı, ahlaklı bir birey mi, toplumsal sorunlara duyarlı bir vatandaş mı?” sorusuna tatmin edici bir cevap vermek zordur. Batı üniversiteleri bilim üretirken kendi değerlerini yaymakta hiç çekinmezken, Türkiye’de ise köklü bir medeniyetin temsilcileri olan üniversitelerin bu konuda çekingen veya ilgisiz kalması düşündürücüdür (Sağdıç, 2020).

Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) vb. illegal yapılanmaların verdiği zararlar: Yıllarca, eğitim ve yükseköğretim kurumları başta olmak üzere, devletin kurumlarına sızan FETÖ vb. örgütler kamu personeli Seçme Sınavı (KPSS), Akademik Lisansüstü Eğitim Sınavı (ALES), Yabancı Dil Sınavları (YDS, ÜDS, IELTS vb.) gibi önemli sınavlarda usulsüzlükler yapmışlardır. FETÖ, yükseköğretim kurumlarında da örgütlenmeyi stratejik bir öncelik olarak belirlemiş ve özellikle 1990’lı yıllardan sonra hem devlet hem de

vakıf üniversitelerinde hızla örgütlenmiştir. FETÖ'nün, 2005-2013 yılları arasında yapılan 16 adet ALES sınavı soruları ile bir o kadar da YDS/ÜDS/KPDS gibi yabancı dil sınav sorularını, yapılan teknik analizler neticesinde çaldığı anlaşılmıştır (Ateş ve Akpınar 2017; Polis Akademisi Başkanlığı, 2017). FETÖ yapılanması bunlarla da yetinmeyerek, İngiliz Devletinin yaptığı IELTS sınav mekanizmasını da 2013-2014 yılları arasında ele geçirmiş ve bu sınavları Mevlana Üniversitesi'nin denetiminde gerçekleştirmiştir (Polis Akademisi Başkanlığı, 2017). Örgüte üye olduğu gerekçesiyle sadece 2017 yılına kadar dört binden fazla akademisyen görevden uzaklaştırılmıştır (Ateş ve Akpınar 2017). Bu konuda devletin ilgili birimlerinin araştırmaları ve soruşturmaları da halen devam etmektedir.

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın bulguları, Türkiye'de yükseköğretim sisteminin son yıllarda niceliksel büyüme, erişim ve kurumsal çeşitlilik açısından önemli olumlu gelişmeler yaşanmasına rağmen bu gelişmelerin, üniversitelerin yeni (üçüncü ve dördüncü) nesil üniversite anlayışıyla uyumlu, yenilikçi ve toplumsal etki odaklı bir yapıya dönüşmesi için yeterli olmadığını da göstermektedir. Olumlu gelişmelerle beraber ortaya çıkan yapısal ve yönetsel sorunlar, yalnızca teknik iyileştirmelerle çözülemeyecek niteliktedir. Bu nedenle daha kapsamlı, bütüncül ve stratejik bir yeniden yapılanma ihtiyacı doğmaktadır.

Günümüzde yeni nesil üniversiteler; eğitim ve araştırma faaliyetlerinin yanı sıra bilgiyi teknolojiye, girişimcilğe ve sürdürülebilir toplumsal faydaya dönüştüren, çok paydaşlı ve dinamik yönetim modelleriyle yönetilen kurumlar olarak tanımlanmaktadır (Etzkowitz, H. 2008; Wissema, 2009). Buna karşın, Türkiye'de yükseköğretimde gözlenen merkeziyetçi yapı, bürokratik süreçlerin ağırlığı ve performans temelli yönetim mekanizmalarının sınırlılığı, bu dönüşümün önünde yapısal engeller olarak sayılabilir (Gür, 2018; Özoğlu, 2020). YÖK/YÖKAK merkezli mevcut sistemin koordinasyon ve kalite güvencesi açısından sağladığı katkılara rağmen, üniversitelerin stratejik karar alma esnekliği ve yerel ihtiyaçlara duyarlılığı sınırlı kalmaktadır. Öte yandan, Yükseköğretim Bakanlığı modeli politika-bazlı eşgüdüm ve kaynak kullanımında etkinlik potansiyeli sunsa da, yeni nesil üniversitelerin temel unsurları olan kurumsal özerklik, şeffaf hesap verebilirlik ve paydaş katılımının güvence altına alınmadığı bir yapı, beklenen dönüşümü sağlamada yetersiz kalacaktır. Dolayısıyla tartışma, yükseköğretimde hangi yönetsel modelin tercih edilmesinden çok, üniver-

sitelerin yeni nesil üniversite vizyonu doğrultusunda çağın gerektirdiği yönetim ilkeleriyle yeniden yapılandırılmasına odaklanmalıdır (Altbach & Salmi, 2011; OECD, 2019)

Kurumsal yapının adı kadar işleyiş ilkeleri ve yönetim anlayışı da verimliliğin temel belirleyicisidir. OECD raporuna göre yükseköğretimde etkililik; stratejik yönetim kapasitesi, kurumsal özerklik, şeffaf hesap verebilirlik ve paydaş katılımı olmak üzere dört temel sütuna dayanmaktadır (OECD, 2019). Yükseköğretim alanında gözlenen sorunlara bakıldığında bu kriterlerin yeterince karşılanamadığı ifade edilebilir (Ergüder, 2018; Gür, 2018; Kavranoglu, vd. 2023; Nurluöz vd. 2010; Özdem, 2011). YÖK ve YÖKAK, üniversiteler arasında koordinasyonu sağlama, kalite güvencesini oluşturma ve merkezi planlama görevlerini üstlenmektedir. Bu yapı, akademik özerklik bakımından bakanlık modeline göre avantajlı kabul edilebilir fakat aşırı bürokrasi, karar alma süreçlerinin yavaşlığı ve performans odaklı yönetimdeki yetersizlikler nedeniyle yoğun eleştirilere de maruz kalmaktadır. Ayrıca sistemin merkezîyetçi ve hesap verebilirlikten uzak olduğu da sıklıkla dile getirilmektedir. Diğer taraftan, Yükseköğretim Bakanlığı (YÖB) modeli, kamu politikalarıyla daha bütüncül bir eşgüdüm sağlayabileceği, performans odaklı yönetim süreçlerini hızlandırabileceği ve kaynak verimliliğini artırabileceği gerekçesiyle savunulmaktadır (Gür ve Çelik, 2021; Özoglu, 2020). Ancak bu modelin de yükseköğretimde etkililiğin dört temel sütununu (stratejik yönetim kapasitesi, kurumsal özerklik, şeffaf hesap verebilirlik, paydaş katılımı) istikrarlı biçimde sürdürmekte zorlanabileceği belirtilmektedir (Hazelkorn, 2015). Uluslararası örneklerle bakıldığında her iki modelin de uygulandığı görülmektedir. Almanya, Güney Kore ve Fransa gibi ülkelerde yükseköğretim bakanlıklar aracılığıyla yürütülürken; Birleşik Krallık, Hollanda ve ABD'de yarı özerk kurullar üzerinden yönlendirilmektedir (Altbach ve Salmi, 2011; OECD, 2019). Dolayısıyla asıl mesele, yalnızca organizasyonel yapının adı değil; bu yapıların hangi yönetim ilkeleriyle işlediğidir.

Bu çalışmadaki bulgulardan hareketle, yükseköğretim alanında kaydedilen olumlu gelişmelerin daha da ileriye taşınması ve yaşanan sorunların çözümü için kısa, orta ve uzun vadede hayata geçirilebilecek aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- *Mevcut yükseköğretim sisteminde, kısa vadede verimliliği artıracak ve yaşanan sorunların çözümüne katkı verebilecek bazı öneriler:*
 - *Yeni nesil üniversite anlayışı:* Üniversiteler yalnızca bilimsel araştırma yapan kurumlar değil, aynı zamanda ilmi, ahlaki ve kültürel

değerleri de birlikte taşıyan fikrî yapılar olmalıdır. Bu bağlamda, “yeni nesil üniversite” modeli; eğitim, bilimsel araştırma, teknoloji, girişimcilik ve sanayiyle sınırlı kalmamalı, ahlak, maneviyat ve kimlik bilincini de merkeze almalıdır. Genel kültür seçmeli derslerin müfredatta daha geniş yer bulması, kültürümüzle uyumsuz içeriklerin gözden geçirilmesi ve programların buna göre yeniden tasarlanması önemlidir.

- *Yönetim ve kalite*: Üniversitelerde yönetim, eğitim-öğretim, Ar-Ge ve inovasyonun kalitesinin artırılması öncelikli hedeflerden olmalıdır. Kamu kaynağı kullanımında (beytülmal) hesap verebilirlik sağlanmalı; sorumluluk ve görev tanımları açık, şeffaf ve denetlenebilir olmalıdır.
- *Liyakat ve yönetim*: Akademik ve idari personel alımlarında ehliyet ve liyakat esas alınmalı, rektör ve üst düzey yöneticilerin atamalarında da liyakat kriterleri açıkça tanımlanmalıdır. Geleneksel yönetici anlayışı terk edilmeli; yerel kalkınmada rol oynayabilecek yeni nesil yöneticiler yetiştirilmelidir.
- *Personel hakları*: Akademik ve idari personelin özlük hakları iyileştirilmeli; kadro, unvan değişikliği ve terfi talepleri geciktirilmeden karşılanmalıdır. Akademisyen maaşları uluslararası ölçekte rekabet edebilir seviyeye çekilmeli, performansa dayalı teşvik mekanizmaları uygulanmalıdır. İdari personelin kariyer basamakları netleştirilmeli, keyfi uygulamalara son verilmelidir.
- *Ar-Ge ve bilimsel faaliyet desteği*: Ar-Ge çalışmalarına yeterli bütçe ayrılmalı; akademik performansa bağlı olarak bilimsel faaliyetlere (yayın, kongre, proje vb.) katılım teşvik edilmelidir. Her yıl belirli sayıda etkinlik için maddi destek sağlanmalıdır.
- *Yükseltirme kriterleri*: 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu’ndaki profesörlük atama kriterleri güncellenmeli, doçentlik sonrası beş yıl içinde yapılması gereken çalışmalar net biçimde tanımlanmalıdır. Bu kriterler, devlet-vakıf ayrımı olmadan tüm üniversiteler için asgari standart olmalıdır.
- *Profesörlük sonrası üretkenlik*: Profesörlük sonrası akademik üretkenliğin düşmesini önlemek için performans odaklı teşvikler (ör. *Üretken Akademisyen Statüsü*) geliştirilmelidir. Emekli profesörler

için “Akademik Danışmanlık Havuzu”, gönüllü katkıları desteklemek için “Kıdemli Bilim İnsanı Statüsü” gibi yeni modeller hayata geçirilmelidir.

- *Doçentlik kriterleri*: ÜAK’ın doçentlik için uyguladığı kriterler sabit beş yıllık dönemler için belirlenmeli ve en az iki yıl önceden kamuoyuna ilan edilmelidir.
- *Kadro ilanları*: Kişiyi özel kadro ilanlarının önüne geçilmeli; üst unvanlar için kadro ilanına gerek kalmadan, ilgili öğretim elemanına hak ettiği kadro zamanında verilmelidir. Meslek yüksekokullarına yeterli sayıda öğretim üyesi kadrosu sağlanmalıdır.
- *Patent ve ticarileştirme*: Üniversitelerde üretilen bilginin patentleştirilmesi, stratejik bir teknoloji transferi ve ekonomik değer yaratma aracı olarak görülmelidir. Patentlerin ticarileştirilmesini kolaylaştıracak teknoloji lisans ofisleri ve girişimcilik mekanizmaları güçlendirilmeli; akademik performans değerlendirmelerinde patent üretimi teşvik edilmelidir. Patentler yalnızca nicel değil, etki odaklı analizlerle de izlenmelidir.
- *Kalite ve akreditasyon*: YÖK ve YÖKAK tarafından başlatılan kalite güvence sistemi ve akreditasyon süreçleri genişletilerek sürdürülmelidir.
- *Beyin göçü*: Türkiye’den yurt dışına giden nitelikli insan gücünün tersine çevrilmesi için kapsamlı bilimsel araştırmalar yapılmalı; yeni stratejiler ve politikalar geliştirilmelidir.
- *Dijital dönüşüm*: Yeni nesil üniversiteler, dijital dönüşümün öncüleri olmalıdır. Yapay zekâ, büyük veri analitiği, bulut tabanlı sistemler ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojiler, akademik üretkenliği ve öğrenci deneyimini dönüştürmede kritik rol oynayacaktır. Yükseköğretimde bu teknolojilerin tüm süreçlere entegre edilmesi, sürdürülebilirlik açısından kaçınılmazdır. Bu dönüşüm, aynı zamanda beşinci nesil üniversiteye (Üniversite 5.0 / Akademi 5.0) geçişin de başlangıcı olabilir.
- *Üniversite-sanayi-toplum işbirliği*: Sosyal sorunların çözümü, ileri teknoloji ve girişimcilik alanındaki kazanımların artırılması için, her ildeki üniversiteler özel sektör kamu kurumlarıyla, STK’larla daha güçlü işbirlikleri geliştirmelidir. Özellikle dijital teknolojiler

ve yapay zekâ konularında üniversiteler sanayiye ve kamu kurumlarına destek vermeli; kurumlar da bu tür işbirliklerinde destek vermeli ve talep etmelidir.

- *Üniversite öğrencileri için çalışma imkânları:* Üniversitede öğrenim gören öğrencilere yönelik ve yakın zamanda İŞ-KUR desteğiyle başlatılan yarı zamanlı çalışma programının etkili ve verimli bir şekilde yaz aylarında da sürdürülmesi sağlanmalı. Kamu ve özel sektör kurumları bu konuda etkili bir işbirliği yapmalı. Üretime katkı, deneyim, gelir elde etme, iş sonrası istihdam kolaylığı, zaman yönetimi becerisi vb. kazanımları nedeniyle bu tür programlar yaygınlaştırılmalı ve geliştirerek devam ettirilmelidir.
- *Yükseköğretimin yeniden yapılandırılmasına yönelik orta ve uzun vadede hayata geçirilebilecek bazı öneriler:*
 - *Dijital teknolojilerin entegrasyonu:* Dijital teknolojilerin yükseköğretim sistemine entegrasyonu yeni nesil üniversitelerin gelişmesi için önemlidir ve bu kapsamda şu öneriler yapılabilir:
 - YZ uygulamalarının çerçevesini çecek, kurumsal kapasiteyi artıracak, ahlaki ve etik ilkeleri belirleyecek ve Ar-Ge yatırımlarını yönlendirecek “Ulusal Akademik Yapay Zekâ Stratejisi” belirlenmeli ve bu kapsamda bir ulusal strateji belgesi hazırlanmalı.
 - Tüm üniversitelerde akademik ve idari personele yönelik dijital okuryazarlık, veri analizi ve YZ araçlarının kullanımı gibi konularda eğitim sağlayacak ve araştırma yapacak “Dijital Teknolojiler Eğitim ve Araştırma Merkezleri” kurulmalıdır. Bu yapılar bölgesel kümelenmeler şeklinde de planlanabilir.
 - Üniversitelerin dijital dönüşüm performanslarına göre, kaynak tahsisini içeren yeni bir “Performansa Dayalı Finansal Teşvik Modeli” oluşturulmalı.
 - Bilimsel üretimin daha şeffaf, erişilebilir ve iş birlikçi olması amacıyla açık erişim sistemleri ve ulusal araştırma veri tabanlarının oluşturulmasına yönelik çalışmalar desteklenmeli.
 - Akademiye YZ uygulamalarının sınırlarını belirleyen, kişisel verilerin korunmasını esas alan, algoritmik şeffaflığı ve hesap verebilirliği içeren bir yasal çerçeve (Veri Güvenliği ve Dijital Etik Mevzuatı) geliştirilmeli.

- *Verimlilik artışı*: yükseköğretim sisteminde yalnızca mevcut yapısal aksaklıkların giderilmesiyle sağlanamaz. Aynı zamanda, dördüncü ve beşinci nesil üniversite anlayışına uygun; küçük ölçekli fakat Ar-Ge ve bölgesel kalkınmaya yüksek katkı sunabilecek esnek bir yapılanmayı da gerekli kılar. Bu bağlamda, çevik, yenilikçi ve girişimci bir kamu yönetimi modeli geliştirilmesi önem taşımaktadır. Böyle bir model, bilgi üretimi ile ekonomik ve toplumsal etki arasında doğrudan bağ kurarken; stratejik kaynak tahsisi, çıktı bazlı performans izleme ve çok paydaşlı yönetim gibi mekanizmaları da zorunlu hale getirir. Dolayısıyla, kurulacak yeni yapı ister YÖK benzeri bir üst kurul, isterse bakanlık düzeyinde olsun, öncelikle bu vizyona hizmet edecek biçimde tasarlanmalıdır.

Finansal kaynakları büyük ölçüde öğrenci harçları ve proje gelirlerine dayalı olan vakıf üniversitelerinin de verimlilik artışı için yeni stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Bu kurumlar, önerilen küçük ölçekli fakat üretken üniversite modelini benimsemeleri ve Ar-Ge yoluyla ürettikleri bilgiyi ekonomik değere dönüştürmeleri halinde, daha verimli ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşabilirler.

- *Kültürel ve ahlaki temelli dönüşüm*: Türkiye’deki yükseköğretimin hem yönetsel ve verimlilik temelli hem de kültürel ve ahlaki temelli bir dönüşüme ihtiyacı vardır. Bu nedenle “yeni nesil üniversite” anlayışı sadece eğitim, bilimsel araştırma, teknoloji, girişimcilik ve sanayiyle değil; aynı zamanda ahlak, maneviyat ve kimlik bilincini merkeze alan ve kendimize özgü bir yükseköğretim maarif modeliyle yeniden inşa edilmeli. Bu modelle, ahlaki ve etik kurallara bağlı hakikati öğreten ve hakikati öğrenen nitelikli bir insan değerinin yetiştirilmesi sağlanmalı.
- *Bakanlık modeli*: Yükseköğretim Bakanlığı (YÖB) Modeliyle ilgili, bu modelin uygulandığı ülkelerdeki örnekler de incelenerek, gerekli çalışmalar başlatılmalı. YÖB Modeli, kamu politikalarıyla daha bütüncül bir eş güdüm sağlayabilir, performans odaklı yönetim süreçlerini hızlandırabilir ve kaynak yönetiminde verimliliği artırabilir. Bu noktada kritik olan husus şudur: Uygulamada verimliliği yönetim ilkeleri (şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık) belirler. Bu ilkeler uygulanmadan sadece yeniden yapılanmayla verimlilik sağlanamaz.

SONUÇ

Günümüzde bilim, teknoloji ve sanayi alanlarındaki hızlı gelişmeler, ülkeler arasında sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yoğun bir rekabet doğurmuştur. Bu durum, yükseköğretim kurumlarının organizasyon yapısı ve misyonunda güncellemeyi zorunlu kılmaktadır. Yeni nesil üniversitelere duyulan ihtiyaç, yönetim sorunları, denetim mekanizmalarındaki yetersizlikler ve milli-manevi değerlere sahip çıkan bir eğitim felsefesi beklentisi de bu dönüşümü gerekli hale getirmektedir.

Son yıllarda Türkiye'deki yükseköğretim sisteminde dikkat çekici olumlu gelişmeler yaşanıyor. Ancak bu gelişmelere ve genişlemeye paralel olarak ortaya çıkan yapısal ve yönetsel bazı sorunlar sistemde yapılabilecek bazı teknik iyileştirmelerle çözülemeyecek niteliktedir. Bu nedenle, bu alanda daha kapsamlı, bütüncül ve stratejik bir yeniden yapılanma ihtiyacı doğmaktadır. Ülke olarak, milli ve manevi kültürümüze uygun, kalite sistemlerini dikkate alan, bilimsel araştırma kurumlarımızı yeni bir ruh ve yapılanmayla geleceğe hazırlayan bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Türkiye, kendi dinamikleri içinde bu yapısal tercihleri değerlendirerek kendine özgü bir yükseköğretim modeli geliştirebilecek potansiyele sahiptir.

Üniversiteler yalnızca bilimsel üretim merkezleri değil, aynı zamanda milli kültürümüzü yaşatacak ve onu tefekküre kaynak kılacak kurumlar olmalıdır. Düşünce tarihimizin ve Cumhuriyet döneminin önemli bilim insanlarından birisi olan, eğitimin ve öğretmenin öncelikli amacının ahlaklı ve kişilikli bireyler yetiştirmek olduğunu söyleyen sosyolog ve felsefeci Nurettin Topçu (1909-1975) üniversitenin önemini şu şekilde ifade etmiştir: "Milletin kültürü üniversitesinde toplanır, merkezileşir ve orada işlenir. Mabet milletin kalbi ise, üniversite beyni demektir." (Topçu, 1970). Neticede, yükseköğretim alanında da kalıcı ve sürdürülebilir yeni başarılar için bu bilinçle hareket edilmeli ve "yeni nesil üniversite" anlayışı yalnızca eğitim, bilimsel araştırma, teknoloji, girişimcilik ve sanayiyle sınırlı kalmamalı; aynı zamanda ahlak, maneviyat ve kimlik bilincini de merkezine alan, kendimize özgü bir yükseköğretim maarif modeli ortaya koymalıdır.

KAYNAKÇA

AD Scientific Index (2025). Rankings and analysis 2025. <https://www.adscientificindex.com/>

Ahmed, S. K. (2025). Fatima Al-Fihri and Al-Qarawiyyin University. *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/article/2662/fatima-al-fihri-and-al-qarawiyyin-university/>

- Altbach, P. G., & Salmi, J. (2011). *The road to academic excellence: The making of world-class research universities*. World Bank Publications.
- Anadolu Ajansı (2018). Teknoparklardan 3,6 milyar dolarlık ihracat. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/teknoparklardan-3-6-milyar-dolarlik-ihracat/1308106>
- Ateş, H., & Akpınar, A. (2017). Üniversitelerdeki FETÖ yapılanması: Türk üniversitelerinden ihraç edilen akademisyenler üzerine bir araştırma. *Strategic Public Management Journal*, 3(5), 1-30. <https://doi.org/10.25069/spmj.289086>.
- Aypay, A. (2021). Yükseköğretimde nitelik sorunu ve akademik formasyon. *Yükseköğretim Dergisi*, 11 (2), 244–256.
- Bayramlı, E. (1994), Karbon elyaflı polimerik kompozit malzemeler, *Tübitak Projesi*, Bayramlı, E. (Yürütücü), Tincer, İ. T. (Araştırmacı), Bursiye: Yerlikaya, Z. (Bursiye Araştırmacı-Öğrenci), Başlama-Bitiş: 01/07/1992-30/04/1994 (Ulusal Proje).
- Bayraktaroğlu, A., & Yıldız, M. (2022). Türkiye’de akademik intihal ve etik dışı yayıncılık sorunları. *Bilgi Dünyası*, 23(1), 90–105.
- Cohen, L. Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. Londra: Routledge.
- COPE (2023). Publication ethics guidelines. committee on publication ethics. <https://publicationethics.org>
- Corbin, J. M., & Strauss, A. L. (2015). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory (4th ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage publications.
- CWUR (2024). Global 2000 list by the center for world university rankings. <https://cwur.org/2024.php>
- Çalık, T. (2022). Cumhuriyet dönemi yükseköğretim politikaları ve günümüze yansımaları. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 3(16), 103-111
- Çiftçi, M. (2010), Girişimci üniversite ve üçüncü kuşak üniversiteler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 27, S.: 341-347.
- Demir, E., Göloğlu Demir, C., & Özdemir, M. Ç. (2017). Akademik yükseltme ve atama sürecine yönelik öğretim üyesi görüşleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (1), 12-23.
- Donthu, N., & Gustafsson, A. (2020). Effects of COVID-19 on business and research. *Journal of Business Research*, 117, 284–289.
- Durak Z., Balta Ş. & Kurtulmuşlar M. E. (2025). Üniversitelerin inovasyon haritası, üniversitelerin patent ve faydalı model performansı, *T. C. Sanayi*

ve Teknoloji Bakanlığı Türk Patent ve Marka Kurumu Raporu.

<https://webim.turkpatent.gov.tr/file/6a211695-83da-4a2b-a8be-a4408630de25>

- Duran, B., Pirinççi F. & Özdemir G. S. (2023), Türkiye'nin istiklali milli teknoloji hamlesi raporu , *SETA Kitapları* 99, SET Vakfı işletmesi.
<https://www.setav.org/assets/uploads/2023/09/K99.pdf>.
- Else, H. (2020). How a torrent of COVID science changed research publishing — in seven charts. *Nature*, 588, 553.
- Ercan, H., & Şahin, M. (2020). Türkiye’de akademik kadrolara atama süreçleri: Etik ve hukuki açıdan bir değerlendirme. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 10 (1), 55–70.
- Erdem, A. R. (2016). Üniversite anlayışındaki değişim: Birinci nesil üniversiteden dördüncü nesil üniversiteye. *Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(16), 21-52.
- Ergüder, Ü. (2018). *Yükseköğretimde kalite arayışı: Türkiye için bir yol haritası*. Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Etzkowitz, H. (2008). *The triple helix: University–industry–government innovation in action*. Routledge.
- European University Association (EUA). (2024), *EUA Annual Report 2023*.
<https://www.eua.eu/publications/reports/eua-annual-report-2023.html>
- Günay, D. (2021), Eğitim felsefesi, *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Editör:M. Yekta Saraç, Cilt: 1, s. 370.
- Gür, B. S. (2018). Akademik kariyerin yapısal sorunları ve reform önerileri. *SETA Analiz*, (210).
- Gür, B. S. & Çelik, Z. (2021). Yükseköğretim sisteminin yeniden tasarımı: Mevcut durum, sorunlar ve politika önerileri. *SETA Raporu*.
- Hazelkorn, E. (2015). *Rankings and the reshaping of higher education: The battle for world-class excellence*. Palgrave Macmillan.
- İpşirli, M. (2003). Medrese: Osmanlı dönemi. *İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Cilt: 28; s. 327-333.
- Karaca, M., (2024). Dördüncü nesil üniversiteye doğru atılmış adımlar, bugün ve geleceğe dair notlar. *İTÜ vakfı Dergisi*, Cilt: 92.
- Kavranoglu, D., Ergüder, Ü., Çengel, Y. & Payzın, E. (2023). *Türkiye’de yükseköğretim reformu ve yasa önerisi*. İmak Ofset Basım Yayın A. Ş.
- Karluk, S. R. (2022). Üniversitelerimiz ve bilim dışı atama kriterleri.

- https://millidusunce.com/misak/universitelerimiz-ve-bilim-disi-atama-kriterleri/#google_vignette
- Lee, C. J. (2022). The rise of desk rejection: Trends in peer review and editorial selection. *Learned Publishing*, 35(1), 19–25.
- Moustakas, C. E. (1990). *Heuristic research: Design, methodology, and applications*. Londra: Sage Publications Inc.
- Nurluöz, Ö., Birol, C., & Silman, F. (2010). Üniversitelerde eğitim yöneticilerinin yöneticilik davranışlarının öğretim elemanı ve öğrenci görüşlerine göre incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 4(4), 579-601.
- OECD (2019). *Education at a Glance 2019: OECD Indicators*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2019_f8d7880d-en.html
- OECD (2022), *Trends Shaping Education 2022*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/6ae8771a-en>
- Özdem, G. (2011). An analysis of the mission and vision statements on the strategic plans of higher education institutions, *Educational Sciences Theory & Practice* 11(4):1887-1894.
- Özoğlu, M. (2020). Türkiye’de yükseköğretim politikalarının dönüşümü ve yönetim sorunları. *Eğitim ve Bilim*, 45 (203), 31-47.
- Para Dergi (2025). Teknoparklardaki ihracat artışı yüzde 67 oldu. <https://www.paradergi.com.tr/girisimcilik/2025/02/19/teknoparklardaki-ihracat-artisi-yuzde-67-oldu>
- Polis Akademisi Başkanlığı (2017). Yeni nesil terör: Fetö’nün analizi, organize ve mali suç örgütü olarak Fetullahçı terör örgütü (FETÖ). *Çalıştay Raporu*, Polis Akademisi Yayınları: 31 Rapor No: 10, s. 43.
- QS/a (2025). QS World University Rankings: Methodology. QS World University Rankings: Methodology | Top Universities
- QS/b (2025). World University Rankings 2026: Top global universities. https://www.topuniversities.com/world-university-rankings?region=Asia&countries=tr&mix_student=75,25.
- Resmî Gazete (1981). *Mevzuat Bilgi Sistemi* (1981), Sayı: 17506. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2547&Mevzuat-Tur=1&MevzuatTertip=5>
- Sağdıç, M. (2020). Türkiye’de öğretmen yetiştirmenin genel kültür meselesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (43), 1-15.
- Ser Akademi (2023). *SER ar-ge ve inovasyon raporu*, SER Akademi Yayınları. İstanbul.

- Smartsrapers (2025). Discover our extensive list of technology parks across the globe. https://rentechdigital.com/smartscraper/business-listings/technology-parks?utm_source=chatgpt.com
- ÜAK (2024). Doçentlik başvuru kriterleri ve değişiklik tarihçesi. <https://www.uak.gov.tr/Sayfalar/arsiv-docentlik-basvuru-sartlari.aspx>
- THE/a (2025). Times Higher Education, world university rankings: methodology. World University Rankings 2025: methodology | Times Higher Education (THE)
- THE/b (2025). Times Higher Education, best universities in Türkiye 2025. https://www.timeshighereducation.com/student/best-universities/best-universities-Türkiye?utm_source=chatgpt.com
- T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2025). Teknoloji geliştirme bölgeleri. www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/istatistik/TGBIstatistikiBilgiler2025.pdf?1741651200070
- Topçu, N. (1970). *Kültür ve Medeniyet, İstanbul: Dergah Yayınları, Derleme: Erverdi, E. & Kara, İ., s. 78.*
- TÜBİTAK (2018). Patent destek programı'nın kapsamı genişletildi. Patent Destek Programı'nın Kapsamı Genişletildi | TÜBİTAK | Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
- TÜBİTAK (2020). *Türkiye'den yurt dışına bilimsel göç raporu.* https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/2023-09/tubitak_2020_yili_faaliyet_raporu_1.pdf. Erişim tarihi: 08.07.2025.
- TÜBİTAK (2022). TÜBİTAK 2022 Yılı Faaliyet Raporu. https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/202309/tubitak_2022_yili_faaliyet_raporu_1.pdf
- TÜBİTAK-ULAKBİM (2024). Bibliyometrik analiz: WOS Türkiye adresli yayın verileri. <https://cabim.ulakbim.gov.tr/bibliyometrik-analiz/wos-Türkiye-adresli-veriler/>
- Wissema, J. G. (2009). *Üçüncü kuşak üniversitelere doğru* (Özyeğin Üniversitesi, Çev.). Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Yerlikaya, Z., Öktem, Z. & Bayramlı E. (1996a). Chain extended bismaleimides I: Preparation and characterization of maleimide terminated resins. *Journal of Applied Polymer Science*, 59 (1), 165-171.
- Yerlikaya, Z., Erinc, N. K., Öktem Z. & Bayramlı, E. (1996b). Chain extended bismaleimides II: A study of chain extended bismaleimides as matrix elements in carbon fiber composites. *Journal of Applied Polymer Science*, 59 (3), 537-542.
- Yerlikaya, Z. (2020), Türkiye'de yükseköğretim kurumları ve Covid-19 sonrası

- için beklentiler. *Eğitime Bakış (EĞİTİM-BİR-SEN) Dergisi*. Yıl: 16, Sayı: 50.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yerlikaya, Z. (2022), Akademisyenlerin katma değer artırıcı faaliyetlerde bulunması ve üniversite sanayi işbirliğinin geliştirilmesi (Bölüm: 3.2). *İleri Teknolojiler ve Sanayi Çalıştay Raporu*, Editör: Metin Gümüş, Cihannüma İşbirliği ve Dayanışma Derneği yayınları. <https://www.cihannuma.org/raporlar>
- Yerlikaya Z. (2013), Su, çevre ve toprak analizlerinde yaygın olarak kullanılan; amonyum ve toplam azot test kitlerine yönelik araştırma-geliştirme, pilot üretim çalışmalarının gerçekleştirilmesi, Proje No: KHM.ARGE.2012/02.01, KOSGEB Ar-Ge, İnovasyon ve Endüstriyel Uygulama Destek Programı, Matriks Kimya Ltd., 16/03/2012 - 16/06/2013 (ULUSAL).
- YÖK (2018). Araştırma ve aday araştırma üniversiteleri raporu. <https://www.yok.gov.tr/documents/documents/68f0dd0290bf3.pdf>.
- YÖK (2021). Yükseköğretimde misyon farklılaşması ve ihtisaslaşma projesi. <https://proje.yok.gov.tr/tr/page/315>.
- YÖK/a (2025). Yükseköğretim bilgi sistemi, yükseköğretim istatistikleri. <https://istatistik.yok.gov.tr>
- YÖK (2020). Yükseköğretimde ihtisaslaşma ve misyon farklılaşması. <https://www.yok.gov.tr/documents/documents/68f0dd028e86d.pdf>
- YÖK/b (2025). Türk üniversitelerinden tarihi başarı. <https://www.yok.gov.tr/gundem/haberler/1093>
- YÖKAK (2025). Yönetim bilgi sistemi, kurumsal akreditasyon. <https://mis.yok.gov.tr/Acc>.

Yazar Katkıları

Makale tek yazarlı bir makaledir.

Çıkar Çatışması

Bu araştırma için “yazar tarafından çıkar çatışmasının olmadığı” rapor edilmiştir.

Fonlama

Bu araştırma için “herhangi bir fon desteği alınmamıştır.”

Etik Bildirim

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

EXTENDED ABSTRACT

Global developments are increasingly questioning the traditional structure of higher education, which has long been based solely on the transfer of knowledge. These developments compel institutions to adapt to new paradigms such as digitalization, artificial intelligence integration, interdisciplinary education models, and lifelong learning. The path toward a stronger Türkiye lies through achievements in science and technology, and higher education institutions must lead these achievements. At the same time, these institutions must preserve national culture and transform it into a source of reflection to fulfill their true function. While quantitative growth in higher education has been achieved, it has not sufficiently translated into qualitative improvement, leading to significant problems in academic quality. These dynamics have made the restructuring of higher education increasingly necessary. The aim of this study is to examine the transition process of the higher education system in Türkiye from the first-generation university model to the fourth-generation university model, to identify strengths (positive aspects) and weaknesses (problematic aspects) emerging during this process, and to present recommendations for improvement in the short, medium, and long term.

Method

This research employed document analysis, one of the qualitative research designs. Reports and statistics from the Council of Higher Education, strategic documents, international comparisons of higher education (publication and index rankings), and relevant academic literature were analyzed. The data obtained were examined using content analysis, and the themes were categorized around the following dimensions: characteristics of new-generation universities, strengths of the higher education system in Türkiye, weaknesses of the system, and restructuring efforts. In addition, the researcher’s professional experiences in academia and industry were incorporated as supporting evidence during the discussion of findings.

Discussion, Results, and Recommendations

Among the earliest first-generation universities are Al-Qarawiyyin in Morocco, Al-Zaytuna in Tunisia, and Al-Azhar in Egypt. In Europe, notable examples include the University of Paris, Heidelberg University, and the University of Oxford. Following the 18th century, the emergence of the Humboldtian model of education integrated research and development into the core mission of universities. The University of Berlin, as the first institution to adopt this model, is considered a second-generation university. In the

21st century, third- and fourth-generation university models have emerged, expanding their scope beyond education and R&D to include industrial production, inter-institutional collaboration, and internationalization. In these new models, academic discoveries are patented and transformed into industrial products and economic value. The University of Cambridge is considered the first representative of this new-generation university model.

In recent years, higher education institutions in Türkiye have made notable and positive progress. However, these developments have also brought about challenges.

Some positive developments include:

- Significant progress in technology development zones.
- An increased focus on contributing both to global knowledge and to societal needs through R&D.
- The establishment of the Higher Education Quality Council and the acceleration of quality assurance and accreditation practices.
- Improvements in international rankings and increases in academic publications and patent registrations.

Some major challenges include:

- Insufficient quality and inefficient use of resources within universities.
- Inability to train and retain qualified academic staff, accompanied by ongoing brain drain.
- Unclear and frequently changing criteria for academic promotion.
- Low governance quality and non-transparent appointment of rectors.
- Decline in academic productivity after obtaining full professorship.
- Ethical violations in research practices.
- Ethical issues in academic recruitment processes.
- Insufficient emphasis on promoting national culture and transmitting core values.

The efficiency of the system is determined not only by the institutional

framework but also by its operational principles and governance approach. In Türkiye, the Council of Higher Education (YÖK) and the Higher Education Quality Council (YÖKAK) attempt to fulfill the functions of coordination among universities, quality assurance, and central planning. Although this framework is often considered advantageous compared to the higher education ministry model implemented in some countries, particularly in terms of academic autonomy, the challenges mentioned above persist.

Enhancing efficiency in higher education requires more than addressing today’s structural deficiencies; it also demands the development of an agile, innovative, and entrepreneurial model of public governance capable of shaping the future in line with fourth- and fifth-generation university models. Therefore, whether the new structure takes the form of a council similar to YÖK or a ministry-level institution, it must first and foremost be designed to serve this vision. Higher education in Türkiye needs not only a managerial and efficiency-based transformation but also a cultural and moral one. For this reason, the concept of the “new-generation university” must be reconstructed not only around education, scientific research, technology, entrepreneurship, and industry but also by placing morality, spirituality, and identity consciousness at its core within a uniquely tailored higher education model.

Araştırma Makalesi

Ekim 2025

Cilt: 4

Sayı: 2

Sayfa Aralığı: 97-121

Nuri Pakdil'in *Edebiyat* Dergisinde Savunduğu Görüşler ve *Edebiyat*'ın Arka Planı

Nuri Pakdil's Views Advocated in Edebiyat Magazine and the Background of Edebiyat

Asude ERDOĞAN¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş, Türkiye

ORCID: 0009-0005-0110-3225 | asudeerd28@gmail.com

Geliş Tarihi 31/10/2025 – Kabul Tarihi 14/12/2025

DOI: 10.55205/jocsosa.4220251814515

Atıf: Erdoğan, A., (2025). Nuri Pakdil'in *Edebiyat* Dergisinde Savunduğu Görüşler ve *Edebiyat*'ın Arka Planı. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 4(2), 97-121.

ÖZ

Edebiyat dergisi, Nuri Pakdil'in öncülüğünde 1969-1984 yılları arasında yayımlanmış ve edebi üretimin yanı sıra düşünsel yazıların da yer aldığı bir dergidir. Dergide, İslam kültürü ekseninde şekillenen bir edebiyat anlayışı merkeze alınmıştır. Bunun yanı sıra dergide, Batılılaşma eleştirisi, yerli düşünce gibi konular çerçevesinde oluşturulan eserlere yer verilmiştir. Nuri Pakdil, derginin yöneticisi olmasının yanı sıra dergide yazan şair ve yazarlar için etkili bir figür olmuştur. Genç yazarları yönlendirmiş, onlara fikrî ve edebî bir bakış açısı kazandırmış ve belirli düşünsel tutarlılık içinde yazmalarına katkı sağlamıştır. Bu yönüyle dergi, bireysel yazıların toplamından ziyade ortak bir fikrî ve edebî duruşu yansıtan bütünsel bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Dergi, düşünsel bir tavır geliştirme ve toplumsal bilinç oluşturma aracı olarak ele alınmış; yayınlar, kolektif bir bilinç ve ortak bir amaç doğrultusunda şekillenmiştir. Çalışmanın amacı, Pakdil'in öncülüğünde oluşturulan *Edebiyat* dergisini incelemek, Pakdil'in

ideolojik tavrının dergiye yansımaları ve dergide yazan sanatçılar üzerinde oluşturduğu etkisini ortaya koymak ve aynı zamanda derginin yayım politikasına, içeriğine ve kapanış sürecine dair bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Nuri Pakdil, *Edebiyat* dergisi, Eylem, İdeoloji.

NURI PAKDİL'S VIEWS ADVOCATED IN *EDEBIYAT* MAGAZINE AND THE BACKGROUND OF *EDEBIYAT*

ABSTRACT

Edebiyat magazine, under the leadership of Nuri Pakdil, was published between 1969 and 1984, serving as a platform for both literary production and intellectual essays. The magazine centered on a literary perspective shaped by Islamic culture. Additionally, it featured works framed around themes such as critiques of Westernization and the promotion of indigenous thought. In addition to serving as the director of the magazine, Nuri Pakdil was a formative figure for the poets and writers contributing to it. He guided young writers, helping them cultivate an intellectual and literary perspective and supported their ability to produce writings characterized by conceptual coherence. Consequently, the magazine is regarded not merely as a collection of individual writings but as a cohesive entity reflecting a unified intellectual and literary stance. The magazine was conceived as a tool for cultivating an intellectual stance and fostering societal consciousness, with its publications shaped by a collective awareness and a shared purpose. The aim of this study is to examine *Edebiyat* magazine, established under Pakdil's leadership, to explore the reflection of Pakdil's ideological stance on the magazine, to elucidate its impact on the contributing artists, and to provide insights into the magazine's editorial policy, content, and the process leading to its closure.

Keywords: Nuri Pakdil, *Edebiyat* magazine, Action, Ideology.

GİRİŞ

Edebiyat tarihinde yaşayışlarıyla, ideolojileriyle ve eserleriyle okuyucuda etki bırakan birçok öncü fikir adamı yer almaktadır. Bu kişiler, düşünceleriyle insanlara bir bilinç aşlamak için çabalamışlardır. Pakdil de bu kişilerden biri olarak Türk edebiyatında nevi şahsına münhasır kişiliğiyle dikkat çekmektedir. Pakdil, savunmuş olduğu görüş ve düşüncelerini, edebiyatın evrenselliğinden yararlanarak geniş kitlelere ulaştırmak için çabalayan bir yazar olmuştur.

Edebiyat dergileri, yayımlandığı devrin ve dergi kadrosunda yer alan kişilerin düşünce yapısı ile yönelimlerini öğrenebilmek adına önemli bilgi kaynaklarıdır. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra çıkarılmaya başlanan *Beyânü'l Hak, Sırât-ı Müstâkîm* (ismi değişmiş hâliyle *Sebîlürreşâd*), *Hikmet, İslam Mecmuası* dergileri, temelinde İslam düşüncesi olan yerli edebiyat yayıncılığının başında gelmektedir. Cumhuriyet döneminde ise *Hareket, Büyük Doğu, Serdengeçti, Diriliş, Edebiyat, Maverâ, Yedi İklim, Dergâh, Kırkayak* (ismi değişmiş hâliyle *Kırklar*), *Hece, Atlılar, İtibar* gibi dergiler, İslamî düşüncenin edebiyat alanında yeni bir yorumunu oluşturmuştur. Pakdil; yönetimini üstlendiği *Edebiyat* dergisiyle, edebiyatta yeni bir ekol oluşturmuş, dergi çevresinde toplanan birçok edebiyatçı ve sanatçının yetişmesine katkı sağlamıştır.

Pakdil, çocukluğundan itibaren ailesindeki kişilerin, yaşadığı olayların, okuduğu eserlerin ve tanıdığı yazarların onun yazıya ilgi duymasını sağlamasıyla ilk yazma tecrübesini lise yıllarında edinir. İdeolojik duruşunun temelini oluşturan İslam düşüncesi, anlaşılması güç görülen tavrının açıklayıcısıdır. Yazılarında ideolojisinden izler barındırması sebebiyle düşünce tarzı bilinmeden eserlerinin anlaşılması mümkün değildir. Pakdil, hayatı ve sanatı ayrılmaz bir bütün olarak algılamaktadır. Dolayısıyla kutsal gördüğü değerleri, uygarlığından ve dinî değerlerinden uzaklaşan halkı özüne döndüreceği düşüncesiyle *Edebiyat* çevresinde toplanan kişilerle metinlerine aktarır.

Bu çalışmada, *Edebiyat* dergisinde şekillenen edebiyat-ideoloji ilişkisi, Nuri Pakdil'in düşünsel tavrı ekseninde incelenmiştir. Çalışmada Nuri Pakdil'in hem *Edebiyat* dergisine hem de dergideki şair ve yazarlara yansıyan düşünsel duruşu hakkında bilgi vermeye çalışılacak, *Edebiyat* dergisi dönemin dergileriyle karşılaştırılacak, Pakdil'in *Edebiyat* aracılığıyla oluşturmayı amaçladığı yeni ve yerli edebiyat anlayışı açıklanacak, yerlilik düşüncesi bu bağlamda öne çıkan isimlerle ilişkilendirilecek, dergideki şair ve yazarlara etki ve yönlendirmesinin boyutları ifade edilecek ve dergi genel hatlarıyla ele alınacaktır. Çalışmanın amacı, Pakdil'in düşünceleriyle bir bütün oluşturan tavrının, *Edebiyat*'a yansımalarını ortaya koymaktır. Bu çalışma, betimleyici-tahlilî bir yöntemle hazırlanmış, arşiv taraması ve içerik çözümlemesi yoluyla oluşturulmuştur.

EDEBİYAT'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYINCILIK ANLAYIŞI

Şubat 1969 - Aralık 1984 yılları arasında, sık bir "sağ/sağcı" ve "sol/solcu" ayrışmasının yaşandığı dönemde yayımlanan *Edebiyat* dergisi, neredeyse

on altı yıl süren yayım hayatında düşünce ekseninin dışına hiç çıkmayan, hep aynı bilinç ve dikkatle oluşturulmuş bir dergidir. Erdem Bayazıt, Mehmet Akif İnan, Rasim Özdenören ve Nuri Pakdil'in Ankara'da aynı dönemde bulunmaları, düşünsel bir yakınlaşmayı beraberinde getirerek ortak bir dergi çıkarma yönündeki düşüncelerinin oluşmasını sağlamıştır. Dergi, bir anda alınmış kararlar değil, süreç boyunca yapılan istişareler neticesinde yayın hayatına başlamıştır. 1968 yılında çıkacağı kesinleşen *Edebiyat*'ın ismi, Rasim Özdenören'in önerisiyle belirlenir (Özdenören, 2004, 228). "Yeni İslamcı" şeklinde çıkarılan *Edebiyat* dergisi, yayımlandığı yıllara bakıldığında o dönemin Türkiye'sinde dil, düşünce ve biçim bakımından benzerine rastlanmamış bir dergi olarak, farklılıkları sebebiyle eleştiri oklarının hedefi hâline gelmiştir. Dinî düşünceyi baz alan ve siyasal ayrıma karşı olan bu dergi, duruşuyla edebiyat ve siyaset gruplarını şaşırtmıştır. Ayrıca dergide yazan şahsiyetlerin ne sağ/sağcı ne de sol/solcu taraftan konuşmadığı okuyucuların dikkatini çekmiştir. Pakdil; halk tarafından sağ/sağcı kavramlarının dinine düşkün kişileri, sol/solcu kavramlarının ise dine mesafeli olanları ifade ettiğini ve bu değerlendirmeyi yanlış bulduğunu belirtir. Bir arada değerlendirilen sağ/sağcı ve Müslümanlık kavramları ona göre aynı ifadeyi karşılamaz çünkü sağ/sağcı olarak nitelendirilen tarafta sömürücülüğün, emek düşmanlığının, çıkarıcılığın asıl görüldüğü kişiler bulunur. Müslüman olan bir kişinin ise bu kavramların tam karşısında yer alması gerektiğine inanmıştır. Pakdil, her ne kadar dinî yaklaşımı dolayısıyla okuyucuları tarafından sağ/sağcı tutum sergilediğine dair eleştiriler olsa da her iki ideolojiyi de benimsemediğini sık sık dile getirmiştir. O, İslam dininin sağcılık ya da solculukla ilgisi olmadığını, hiçbir kurum, örgüt ve kişiyle özdeşleştirilmeden yalnızca "Mutlak Öğreti"¹ ile algılanması gerektiğine inanmıştır.

EDEBİYAT'IN DÖNEMİN DERGİLERİYLE KARŞILAŞTIRMASI

Edebiyat dergisiyle aynı dönemlerde faaliyet sürdüren, Necip Fazıl Kısakürek'in yönetiminde olduğu *Büyük Doğu* (1943-1978), Sezai Karakoç'un yönetiminde olduğu *Diriliş* (1960-1992) ve Cahit Zarifoğlu'nun yönetiminde olduğu *Mavera* (1976-1990) dergileri, İslamî düşüncenin temel alındığı dergilerdir. Bu dergiler aynı düşünce geleneğine mensup görülse de İslam'ı ele alış biçimleri ve edebî-estetik yaklaşımları bakımından birbirleriyle ayrılmaktadır. *Büyük Doğu* dergisi, daha çok Necip Fazıl'ın siyasi ve ideolojik yaklaşımının ifade edildiği muhalif bir basın organıdır. Bu dergide İslamî

¹ Nuri Pakdil, "Kur'an-ı Kerim" yerine "Mutlak Öğreti" ya da "Mutlak Kitap" ifadelerini kullanmıştır.

düşünce, bireysel inançtan çıkarak toplumsal dönüşümün ve siyasi kültürün merkezine yerleşmiştir. Dergideki metinler de bu düşüncenin iletimini sağlayan araç olarak görülmüştür. Derginin dili; öğretici, yönlendirici ve hitabete dayalıdır. *Diriliş* dergisinde, İslamî dünya görüşü ideolojik bir yaklaşımla değil; diriliş metafiziği üzerinden estetik ve felsefî bir çerçevede işlenmiştir. Dergide İslam kültürü ve düşüncesini modern zamanlarda yeniden canlandırmak için fikrî ve estetik bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır. Derginin dili şiirseldir. *Mavera* dergisinde İslamî hassasiyet gözetilse de yayın politikası ortak ve tek sesli bir ideolojik çerçeve oluşturmamıştır. Dergide farklı bakış açılarına, düşünce biçimlerine ve estetik yorumlara yer verilmiştir. İslamî temalar da edebî çeşitlilik içinde ele alınmıştır. Derginin dili sade ve anlaşılırdır. *Edebiyat* dergisinde ise İslamî düşünce, diğer dergilerden farklı olarak şair ve yazarların üsluplarında, tavırlarında ve metinlerindeki dolaylı göndermelerde yer bulmuştur. Böylece inanç, daha açık bir söylemden ziyade içsel bir duruş olarak işlenmiştir. *Edebiyat* dergisinin dili diğer dergilere göre daha kapalı, yoğun ve imgeseldir.

EDEBİYAT'IN DİL, KELİME VE KAVRAM TERCİHİ

Pakdil'in dil konusundaki tasarrufu son derece dikkat çekicidir. *Edebiyat*'ın duruşu gibi dili de her iki kesimde şaşkınlık yaratır. "Sol kesim"ın benimseyip "sağ kesim"ın reddettiği öz Türkçeyi, Pakdil ve dergideki sanatçılar da benimsemişlerdir. Bu seçimin sebebinin, kendisini ve dergisini, sağcılardan ayırmak olduğu düşünülür. *Edebiyat*'ta, devrimci bir dille düşünsel anlamda yerlilik savunulur. Dergide, edebiyatın dili, imkân ve ulaştırıcılığı kullanılarak din, tarih, kültür, siyaset, ekonomi, günlük yaşantı gibi birçok konuda düşüncelerin ifade edildiği yazılar kaleme alınır. Eskimiş, anlamını yitirmiş kelime ve kavramların yerine yeni ve dikkat çekici olanlara yönelirler. Bu anlamda Pakdil'in dergide yayımlanan yazılarında "Kur'an-ı Kerim" yerine "Mutlak Öğreti" ya da "Mutlak Kitap", "peygamber" yerine "Ulu Önder", "namaz" yerine ise "Beş Vakit Eylem" gibi ifadeleri kullanması binçli bir tercihtir. Ayrıca Pakdil'in kazandırdığı, 'peygambere bağlılığını kabul etme' anlamına gelen "biat" kavramının tanımı şöyle açıklanır: "Dergide kullanıldığı anlamda "Biat", modern insanın temel dinî inanışlardan kopukluğuna, uzaklığına karşılık, "mutlak kitaba", "mutlak önder"e, "mutlak düzen"e inanmak, bu inanç doğrultusunda eylemde bulunmaktır" (Harmancı, 2015, 103). Bunun yanında 1970'li yılların Türkiye'sinde, kara siyasa, kirli mülkiyet, hak, emek, uygarlık, ideoloji, sömürü, devrim, başkaldırı, ezilen, işçi gibi toplumsal ve daha çok sol kesimin kullandığı kelime ve kavramlar edebiyatta pek tercih edilmezken; *Edebiyat*'la birlikte bunlara

ilk kez farklı bir bakışla yer verilir. “Bir yerde, dergi, solcu yazarların kelimeleriyle İslamî hassasiyetleri dile getirmektedir” (Harmancı, 2015, 142). Pakdil, bu kavramların Kur’an-ı Kerim’de de önemsendiğine ve yalnızca sol düşünceye aitmiş gibi değerlendirilmemesi gerektiğine dikkat çeker.

EDEBİYAT’IN KADROSU VE ÖRGÜTÇÜ TAVIR

Dergi çevresinde toplanan ve adı geçen kişiler iki kuşak halinde değerlendirilmiştir: 1969-1975 yılları arasında dergide yazanlar birinci kuşak, 1975-1984 yılları arasında yazanlar ise ikinci kuşak yazarlar olarak kabul edilmektedir. Birinci kuşakta otuz beş (35), ikinci kuşakta kırk (40) isim *Edebiyat*’ın yazı kadrosunda yer almaktadır. Dergide yazan önemli isimlerden Erdem Bayazıt’ın Haziran 1972, Mehmet Akif İnan ve Rasim Özdenören’in Haziran 1974, Alaeddin Özdenören’in Şubat 1975, Cahit Zarifoğlu’nun ise Şubat 1976’da *Edebiyat*’ta son ürünlerinin yayımlandığı, daha sonra dergiyle yollarının ayrıldığı görülür.² Bazı araştırmacılar araştırmaları sonucunda bu isimlerin dergiden ayrılışını, Pakdil’in baskın ve otoriter tavırlarının yarattığı gerilimle ilişkilendirmektedir (Harmancı, 2015, 41-44). Pakdil ile Mehmet Akif İnan arasında çıkan anlaşmazlık sonucunda ilk kuşakta yer alan sanatçılar dergiden ayrılarak 1976 yılının sonlarında, Cahit Zarifoğlu önderliğinde *Mavera*’yı oluştururlar. Derginin ikinci kuşağında yer alan şair ve yazarlar ise *Edebiyat* kapanana kadar, Pakdil’e, dergiye ve birbirlerine sadık kalmışlardır. *Edebiyat* dergisinin yalnızca bir yayın organı değil, yeni bir ekol olarak değerlendirilmesi, ikinci kuşakta yer alan kişilerle adeta bir “örgüt” kültürüyle organize edilmesinden kaynaklıdır.³ Pakdil’e göre, bir Müslüman din savunmasını gerçekleştirirken “militan” bir tavır sergilemelidir. “Oldum olası militan bir mizacım vardır” (Pak-

² Erdem Bayazıt’ın dergideki ilk yazısı Şubat 1969 tarihinde yayımlanan “Susmak” adlı şiiri, son yazısı “Sana, Bana, Vatanıma, Ülkemin İnsanlarına Dâir Gecenin Bir Vaktinde Çizilmiş Kırık-Dökük Tablodur” adlı şiiridir.

Mehmet Akif İnan’ın dergideki ilk yazısı Mart 1969 tarihinde yayımlanan “Edebiyat ve Politika” adlı incelemesi, son yazıları “Adsız Gazel”, “El Gazeli”, “Umut Gazeli” adlı şiirleridir.

Rasim Özdenören’in dergideki ilk yazıları Şubat 1969 tarihinde yayımlanan “Ölünün Odaları” adlı öyküsü ve “Yeni Dönemle” adlı denemesi, son yazıları “Evet, Bunalım Edebiyatı” adlı denemesi ve “Kan II” adlı öyküsüdür.

Alaeddin Özdenören’in dergideki ilk yazıları 1969-1970 tarihinde yayımlanan “Kafkasya I”, “Kafkasya II” adlı şiirler, son yazıları “Hicret’in Açıklaması II” adlı değerlendirmesi ile “Narin İrmaklar” adlı şiiridir. Cahit Zarifoğlu’nun dergideki ilk yazısı Şubat 1969 tarihinde yayımlanan “Akşam Sofrasında Yedi Kişilik Bir Aile Oyunu I” adlı şiiri, son yazısı “Güzelnin” adlı şiiridir.

³ Burada kullanılan “örgüt” kavramı, siyasal bir yapılanmayı değil; ortak ilke ve sorumluluk bilinciyle yürütülen dayanışmayı ifade etmektedir. Bu kavram, topluluğun disiplinli bir duruşa sahip olduğunu ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

dil, 2014, 9) diyen Pakdil, *Edebiyat*'ın da bu çizgide olduğunu belirtir: “*Edebiyat* dergisi, militanlıkla kendini doğurmuş, militanlıkla kendi kendini büyütmüş, militanlıkla kendi kendini kanıtlamıştır” (Pakdil, 2014, 182). Pakdil de *Edebiyat*'la birlikte bir din savunması gerçekleştirdiğine inanmaktadır. Pakdil, düşüncelerini dergi aracılığıyla ifade etmiş ve eyleminin bir parçası olarak gördüğü, çoğunluğu üniversite öğrencisi olan bu sanatçılarından da kendisi gibi bir duruş beklemiştir. Disiplinli ve tavizsiz bir yayıncılık anlayışıyla hareket eden Pakdil, bu kişilerin dergiyi bir okul olarak görmelerini sağlamış ve her birini sorumluluk bilinciyle yetiştirmiştir. “*Edebiyat*'ın hiç kuşkusuz en önemli işlevi, şiir/edebiyat dünyasında tipik bir ‘okul’ olma özelliğini sürekli taşımışlığıdır” (Deniz, 2004, 439). Bu yazarlar da Pakdil'i yalnızca bir edebiyatçı olarak tanımamış, aynı zamanda kendisini bir “öğretici” ve “ağabey” olarak anmışlardır. Dergi kapandıktan sonraki dönemde de neredeyse hepsinin yazı üslubunda ve duruşunda Pakdil'in etkisi görülmeye devam etmiştir.

BİR DÜŞÜNCE PLATFORMU OLARAK EDEBİYAT

Pakdil'in, *Edebiyat*'ın çevresinde toplanan sanatçılarla ortak amacı; yurdu-muzda yeni ve yerli bir edebiyatın oluşmasını sağlamaktır. Dergide, yurtda görülen yabancılaşmanın, sanatla düzeltileceği düşüncesi hâkimdir. Bu yüzden sanatla gelen yabancılaşma yine sanatla atılmalıdır. Bu anlamda kendisine sorumluluk yüklenen yerli sanatçı, edebiyat ve sanat gücünün farkına vararak insana uygarlık bilinci oluşturmalıdır. “1969'da, M. Akif İnan, Rasim Özdenören, Erdem Beyazıt'la birlikte *Edebiyat* dergisini çıkarmaya karar verdiğimizde, bizi bu girişime zorlayan etken aslında tekti: Ülkü olarak Batıcılığı seçmediğimizi, yalnızca yerli düşünceyi ve bunun tüm değer yargılarına bağlı olduğumuzu söylemek” (Pakdil, 1973, 105). Ona göre Batılılaşma ve yabancılaşma kültürel bir çarpılmadır. Batılı insan maddeye verdiği önemle maneviyatını eksik bırakmıştır. Batının bu etkisinden tüm dünya nasibini almış, insanlar ruhunu kaybetme noktasına gelmiştir. Bu yüzden Batılılaşma, modernleşme olarak algılanmamalıdır. Batılılaşma, yalnızca çağın bunalımına sebep olmuştur. Pakdil için Doğu mazlumlari, Batı ise zalimleri temsil etmektedir. Kendisi de Batıya yalnızca Doğunun hakkını aramak için bakmıştır. Batılılaşmanın etkisinde kalan aydın kesim de Pakdil tarafından eleştirilmektedir. Aydın kesimi, kendi ulusunun değerlerine sahip çıkmayıp Batının etkisinde kalmış kişiler olarak görmüş-tür. Pakdil'e göre kültürel kimliğe sahip çıkmak, ulusun sorumluluğudur. Bu yüzden insan her zaman kendi uygarlık değerlerini önemsemelidir. Uygarlığından uzaklaşarak farklı olana yönelen ulus, yabancılaşma yaşar.

Yerli bir düşünceyle uygarlığa sahip çıkmak ise özgün bir ulus olabilmenin şartıdır. Halk, yerli düşünceyi benimseyip bilinçlendiği takdirde Batıcılığın ve Marksçılığın etkisi azalacaktır. Söz konusu yerli düşüncesini, Mutlak Öğreti'nin temel alındığı İslam dini oluşturmaktadır. Mutlak Öğreti'den beslenen yerli düşünce ile insan önce Tanrıyı daha sonra tüm dünyayı algılayacaktır.

Pakdil'in yazar kimliğinin ipuçlarının ilk kez ve en net şekilde görülebileceği yazılarının bulunduğu *Edebiyat* dergisi, tüm bu alanlarda ideolojisini savunmak adına oluşturmuş olduğu bir girişimdir. Dergi; Batılılaşma, uygarlıktan uzaklaşma ve Orta Doğu sorununu ele almak amacıyla bir muhalefet aracı olarak kullanılır. Pakdil'in Kudüs'e karşı olan hassasiyeti dergide de yer bulur. Çünkü ona göre kendisinin ve çevresindeki kişilerin dergiyle ortaya koydukları eylemlerinin evrenselliği Kudüs'le başlar. Pakdil'in bu dergi için asıl amacı, insanların sorumlu oldukları durumları halka açıkça ifade edebilmektir. Çünkü Pakdil kendisini halkının uyarıcısı olarak görmektedir. "Devrimci bir Müslüman" olduğunu ifade eden Pakdil'in fikir ve düşünce altyapısını İslam dini oluşturmaktadır. Yaşadığı dönemde, ideolojisine ters düşen her bir meseleyi ayrıca ele alır. Çünkü o, İslam düşüncesinin hâkim olduğu bir Türkiye düşlemektedir. Dini bağlamdaki bu duyarlılığını da dili ve davranışlarıyla bütünleştirir.

Yazarlar temel gördükleri Batılılaşma, uygarlıktan uzaklaşma ve Orta Doğu sorunları ekseninde metinler kaleme almış olsalar da bu sorunlara nasıl ve ne şekilde çözüm üretileceğine dair detaylı açıklamalara pek yer vermemişlerdir. Bu kişiler açıklamalardan ziyade, yayımladıkları metinlerle hassasiyetlerini ortaya koymuş; dergi yayımının devamlılığı sayesinde bilinçlenen bir halkla, başarıya ulaşılabilmesine inanmışlardır. Pakdil için *Edebiyat*, dergiden çok evrensel bir bildiridir. Dergide yayımlanan çeviriler arasında Orta Doğulu, Afrikalı ve Asyalı yazar ve şairlerin eserlerinin bulunması da yalnızca edebi bir seçim değildir. Pakdil'in bu tavrı aynı zamanda siyasi bir mesaj içermektedir. Amacı yalnızca Orta Doğulu, Asyalı ve Afrikalı yazarları ön plana çıkarmak değil, Batılı yazarlar kadar onların da seslerini duyurabilmektir. Böylelikle *Edebiyat* dergisinde yer alan çeviriler aracılığıyla Orta Doğu ülkeleriyle yakınlık kurmak, genelinde özdeş uygarlıkları birleştirmek amaçlanır ve *Edebiyat*, sanki dünyadaki tüm okuyuculara ulaşacakmış gibi bir bilinç ve titizlikle yayımlanır.

MODERN TÜRK DÜŞÜNCESİNDE YERLİLİK

Yerlilik düşüncesi, yaşanan coğrafyanın tarihsel, kültürel, toplumsal ve manevi kökleriyle bağıı koruyarak dış etkilerin benimsemeden kendi özgün varlığını koruma çabasıdır. Türkiye’de yerlilik düşüncesini belirginleştiren isimler arasında Sezai Karakoç, İsmet Özel ve Cemil Meriç öne çıkmaktadır. Bu kişiler, Türkiye’nin fikrî yönelimlerindeki aksaklıkları tespit ederek Batı karşısında özgün ve bağımsız bir düşünsel zemin oluşturma gerekliliğini dile getirmişlerdir. Karakoç yerlilik düşüncesini İslamiyet’le kurulan medeniyet bağlamında temellendirmiş ve yerliliği İslam medeniyetinin modern zamanlarda yeniden diriltilmesi olarak yorumlamıştır. Özel, Batının insanı köklerinden koparak modern yaşam biçimine karşı çıkmıştır. Onun yerlilik anlayışına göre İslam’la şekillenen Türk toplumu, Batı etkisiyle kimliğinden uzaklaşmadan kendi değerlerine yaslanmalıdır. Meriç yerliliği kültürel hafıza, dil ve aydın duyarlılığı üzerinden değerlendirmiştir. Ona göre yerli düşünce, toplumun kendi tarihî ve kültürel birikimini bilinçle kavramasıdır. Türk toplumunun önce kendi köklerini tanıması, daha sonra Batıyı taklit etmeden eleştirel bir gözle anlaması gerektiğini düşünmüştür. Ancak bu yolla toplumun kendi kültürüne karşı oluşan yabancılaşmayı aşabileceğine inanmıştır. Pakdil, Karakoç’un yerlilik düşüncesini eylemci ve devrimci bir dille yeniden yorumlamıştır. Medeniyetin dirilişini yalnızca düşünsel bir öneri değil; toplumsal bir seferberlik olarak görmüştür. Özel’in direniş vurgusunu bireysel bir tutum olmanın ötesinde kolektif bir sorumluluğa dönüştürmüştür. Meriç’in ise dil ve hafıza duyarlılığını ileri taşıyarak ahlakî bir sorumluluk olarak kabul etmiştir. Yerlilik, Pakdil için yalnızca bir kültürel duyarlılık değil; toplumun sürekli bir mücadele bilinciyle hareket ettiği ideolojik bir duruş hâline gelmiştir.

YENİ VE YERLİ BİR EDEBİYAT OLUŞTURMADA SORUMLULUK BİLİNCİ

Pakdil için “yürümek”, yalnızca bilinen anlamıyla bir eylem olmamıştır. İnsanî bir sorumluluk olarak gördüğü yürüyüşler, içinde birçok eylemi barındırır. Onun yürüyüşleri tüm hayatını kapsamaktadır. “*Edebiyat* dergisi, büyük eylemimize yol açmak için başvurduğumuz bir usuldür” (Pakdil, 2015, 93). sözleriyle dergiyi, ulaşmak istediği yolda bir araç olarak gördüğünü ifade etmektedir. *Edebiyat*’ta yazan her bir isim onun bu yoldaki eşlikçileridir. Bu sebeple yolu beraber yürümeyi amaçladığı kişilerin, inanmış olduğu değerlere kendilerini adamaları, aynı kararlılığa sahip olmaları gerektiğini düşünerek başta kendisini daha sonra da yakın çevresini bu oluşumdan sorumlu tutmaktadır. Ona göre yazar, yaşadığı çağdan tümüyle

sorumludur. Bu sebeple dergi etrafında toplanan kişilere yazmaları hususunda ısrarcı olmuştur. Onun için aslanan edebiyatın yalnızca sanat yönünü kullanarak yazmak değil, toplumsal yönüyle *Edebiyat* dergisi aracılığıyla tüm insanlığın sorumlu tutulduğu hususları duyurabilmektir. Yazar bunu başarabilirse bilinçli bir halkın oluşmasını sağlayacaktır. Dergide yazan sanatçılar da uygarlığın canlanması gerektiği düşüncesiyle *Edebiyat*'ı hayatlarının merkezine alarak farklı türlerdeki edebi ürünlerle ideolojilerini ifade etmeye çalışırlar. Kişi, değerlerine ters düşen durumlar karşısında duyacağı kinini sürekli büyütürken etrafına yaymalı ve bu kin kişiye ideolojik bir duruş sağlamalıdır. Bugünü ve yarını aynı olan insanlar, sıradan ve rutinleşmiş hayatlarının dışına kin duyarak çıkmalıdır. Bu bilinçle kalem tutan, tavır alan ve bu tavrı arkasında duran yazar ancak büyük bir yazar olabilir. Pakdil'e göre, "Yazarın, şairin ödevi, tartışmasız yazmaktır. Ama insanı sarsmak, ayağa kaldırmak da ödevidir" (Pakdil, 2015, 205). Kendisi de bu düşünceleri doğrultusunda yazar ve şairlere büyük sorumluluklar yükleyerek onları canlandırmıştır. Eylemin içinde olan herkes beraberinde gelen sorumluluk ve dayanışmayı da üstlenmelidir. Yazmada sürekliliğin güç olduğunu bilse de yazarın kendisini zorlayarak durumun üstesinden geleceğine inanmaktadır. Pakdil'in, Hüseyin Su'ya yazmış olduğu bir mektuptaki "Tarih tanıklık eder: yeryüzünde, düşünsel, öğretisel, sanatsal atılımlar, ancak, sorumluluğu bölüşücü çok ciddi dayanışmalarla utkuya ulaşabilmiştir" (Pakdil, 2015, 132) sözüyle dergide yazan her kişinin topluma karşı bir sorumluluklarının olduğunu ve dayanışmayla başarıya ulaşabileceklerini belirtmektedir. Necip Evlice'ye yazdığı bir mektupta da *Edebiyat*'ın yoğun bir çalışma gerektirdiğini, yazarın tüm gücünü *Edebiyat*'a vererek *Edebiyat*'la bütünleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. "Tüm gücünüzle, tüm özverinizle yalnızca *Edebiyat* için yaşadığınızın bilincinde olmalısınız, bu yetkinliğe çıkmalısınız. Bizim eylemimiz, çok yoğun, gerçekten çok yoğun bir çalışmayı zorunlu kılar. Buna da, hazırlamalısınız kendinizi" (Pakdil, 2015, 275). Pakdil, bunun başarılabilirdiği takdirde zafere ulaşacaklarına inanmaktadır. Dergide yazan yazar ve şairlerin başarılarını kendi başarısı kabul ederken mutluluklarına da ortak olur. Bu kişilerin, başta kendisi de dâhil olmak üzere birbirlerini sık sık eleştirmelerini ve karşılaşmaları herhangi bir yanlışa müdahale etmelerini gerekli görmüştür. Yanlışlar düzeltildiğinde istenilen sonuca ulaşılacağına inanmıştır. Pakdil, bu kişilerin kendilerine yüklenen sorumlulukları yerine getirememeleri durumunda, eylemini tek başına da olsa yürüteceğini, hiçbir umutsuz durumun kendisini yıldırmasına izin vermeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü ona göre şartlar ne olursa olsun, insan karamsarlığa kapılmayıp doğru bildiği yolda yürümelidir.

Pakdil'in düşüncesiyle, insan dünyaya gelerek Tanrı ile bir sözleşme yapmıştır. İnsanın yaratılması, dünyaya gelmesi kendisine yüklenen sorumlulukları yerine getirmek içindir. Pakdil, birçok farklı nedenin bir sonucu olarak insanlarda artık sorumluluk duygusunun kalmadığını ifade eder. Pakdil'in düşüncesine göre, yaşanan acıların sebebi, insanın Tanrı ile yapmış olduğu sözleşmeye sadık kalmamasından kaynaklanır. Bu noktada sanatçıya yüklenen sorumluluk ise yalnızlık ve bunalım yaşayan insanları, doğru gördüğü yola, yani imana çağırmaktır. Çünkü "Tanrı'ya ulaşan yolları tıkanan tüm engelleri" kaldırmak, edebiyat ve sanatın işleviyle gerçekleşmelidir. Önce Tanrı ile bağ kurmak, daha sonra Tanrı ile bağ kuran, sorumluluk üstlenen kişilerle yakınlaşmak gerektiği düşüncesindedir. Tanrı, insanlara öncülük etmeleri adına rehberler gönderir. Rızasının kazanılması için ise bu rehberlere uymayı temel koşul kabul eder. Tanrıya sevgi duyan kişi rehber olarak gönderilen kişilere de sevgi duymalı ve onun yol göstericiliğini kabul etmelidir. Bu düşünceyle Pakdil, peygamberlere ve İslamiyet'i benimseyerek insana yüklenen sorumlulukları bilinçli bir şekilde yaymak için çabalayan kişilere "bağlanmak" gerektiğini ifade eder. Çünkü insanların, Tanrıya ulaşmak adına birbirlerine tutunmaktan başka çaresi kalmamıştır. Pakdil için mümin, peygamberin tüm insanlara gönderdiği mesajı aktarmalıdır. Kendisi de insanlardan birbirlerine sürekli olarak bir akım geçmesi gerektiği bilinciyle sonraki nesillere peygamberin mesajını taşımıştır. Ona göre, Kur'an-ı Kerim'i doğru bir şekilde anlayamayan, Tanrıyı ve çağı algılayamayan insan bunalım içerisindedir. 19. yüzyılda başlayan, 20. yüzyılda belirginleşen değişim ve dönüşümler insanın bilincini tamamen yıkarak insanların birbirlerinden kopmasına neden olmuştur. Kötülük, çirkinlik ve zulüm bu çağda baskın hâle gelmiştir. Bu durumun değişebilmesi için tüm ilişkilerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini düşünen yazar; insanı tekrar kazanmanın yolunun önce insanın iç dünyasında çözüm aramaktan geçtiğine inanmıştır. İnsanın ruhu anlaşıldığı takdirde Tanrı doğru bir şekilde algılanacak, yaşanan sorunlar ortadan kalkacak ve çağa karşı olan sorumluluk yerine getirilmiş olacaktır. Yazarın ifadesiyle, tek bir kişinin sağlam duruşu bile bu çağı tümüyle düzeltmeye yetebilir. Bu sağlam duruşlu kişinin de kendi kuşağından çıkacağına inanmaktadır. "İşlerimiz tam dikkatli olmamız gereken bir kapıyı zorluyor. Bu kapı mutlaka açılacaktır. Bu kapıyı benim kuşağım açacaktır" (Pakdil, 2015, 52).

Maneviyatla oluşturulan bu bağ sağlıklı bir biçimde yeniden kurulduğunda, insan yaşadığı bunalımdan kurtulabilecektir. Bu noktada iş sanatçıya düşmektedir. Pakdil'e göre sanatçının sorumluluğu, kaleme almış ol-

duklarıyla insanları bilinçlendirmektir. “Bir yazar, ancak yazarak girebilecektir insanlığa: İnsan için savaşa + ışığa” (Pakdil, 2014-b, 57). İnsan, bunalımdan kurtulabilmek için Mutlak Kitaba ve Mutlak Öndere biat etmelidir. Bu noktada biat bilincine sahip olan sanatçı, İslamiyet’le gelen her oluşumu ve her durumu insanlara anlatarak onları uyarmalıdır. Bunu başaramayan sanatçı ise insandaki bunalımın artmasına sebep olabilir. Sanatçı, başarılı olmak istiyorsa başta insan sevgisine sahip olmalıdır. Çünkü insan sevgisiyle kişi, kutsal sevgiye ulaşır. Edebiyat ve sanat aracılığıyla Tanrıya giden yoldaki engeller kaldırılmalı; insanlar, sanatçı ile yürüyerek Tanrıya ulaşmalıdır. Sanatçının aynı şekilde Batılılaşan, yabancılaşan halka karşı da bir sorumluluğu bulunmaktadır. Doğuştan sahip olduğu yazma yeteneği ile sonradan edindiği fikir ve düşüncelerini, yerli düşünceyi savunmak için kullanmalıdır. Çünkü sorumluluk sahibi insan yabancılaşmamalıdır. Sanatçı kendi tarihi ve kültüründen haberdar olup uzaklaşmadığı takdirde evrensel eser verebilir. Böylelikle İslamî öğretilerden ve yerli uygarlık birikiminden beslenen yeni ve yerli bir edebiyat anlayışı ortaya çıkacaktır. Tüm bu amaçların gerçekleşmesi durumunda, halkın edebiyata olan ilgisi yeniden canlanacaktır. “Çok sağlamız, hiç kuşkulanmıyoruz Türk halkı için, mutlak kaynakla edebiyatımızı besledikçe halkımızın ilgisi yeniden çalışacaktır romanla, şiirle, hikâye ile, oyunla, daha çok” (Pakdil, 1969, 4).

KALEMLE KURULAN BAĞ: HAREKETE GEÇİREN MEKTUPLAR

Pakdil, *Edebiyat* dergisine dair düşüncelerini en açık şekilde mektuplarında ifade etmektedir. Mektuplar; Pakdil’in ideolojisini kavrayabilme, derginin tarihini öğrenebilme ve manifestosu hakkında fikir yürütebilme açısından önemli bir yere sahiptir. Ona göre edebiyat bir eylemdir. Bu eylem bilincinde olmasını istediği kişilere mektuplarında dilinin coşkusuyla çağrı ve uyarılarda bulunmaktadır. Mektuplaşmaya önem veren Pakdil, dostluklar arasındaki en sağlam bağın mektup aracılığıyla kurulduğuna inanmaktadır. Ona göre mektuplar bir ateş götürürken bir diğerini getirir. Böylelikle bir devinim sağlanır. Bu bağlamda bakıldığında, kaleme almış olduğu mektuplarında, iletişimde bulunduğu kişilerle birçok meseleyi konuşup paylaşmaktadır. Kendisiyle yürümeyi kabul edenleri, benimsediği düşüncelere olan bağlılıkları üzerinden tanımaya çalışarak takip etmektedir. Mektuplaştığı kişilere sık sık sorumluluklar yükleyerek yazmaları ve yazmış oldukları yazıları göndermeleri hususunda istekte bulunmaktadır. Başta gençler olmak üzere yeryüzündeki tüm insanların bir disiplin bilinciyle bu eyleme katılmasını istemektedir. Çünkü onun için gençlerle birlikte yapılmayan hiçbir eylemin anlamı yoktur. *Edebiyat*’ta yazarların genç

kişilerden oluşması, bu düşüncesinden dolayıdır. Kişileri geliştirmek için gösterdiği çabasını, Nazif Gürdoğan'a yazmış olduğu bir mektubunda "Ben sizlere adandım." cümlesiyle ifade etmektedir. Tüm hayatını inandığı değerler uğruna insan yetiştirmeye adanmış Pakdil'in çabası, yazmış olduğu mektuplar aracılığıyla bu kişileri canlı tutmaktır.

EDEBİYAT'IN MANİFESTOSU

Yayıncı tarafından hazırlanan, bir kitleye yayın hakkında bilgi vermek, görüş ve düşüncelerini açıklamak amacıyla oluşturulan yazılara "manifesto" denir. Manifestolarda, yayıncı veya yayıncılar tarafından ortaya koyulan oluşumla gerçekleştirmeyi hedefledikleri ve değişimi nasıl gerçekleştirecekleri belirtilir. Ortaya çıkan her bir yeni hareket ya da oluşum kendi manifestosunu hazırlamıştır. Pakdil'in oluşturmuş olduğu *Edebiyat* dergisi için hazırlanmış olan bir manifesto metnine rastlanmasa da kurucularının düşüncelerinden ve metinlerinden hareketle derginin manifestosu hakkında tahmin yürütülebileceğini ifade eden Hüseyin Su, şu sözleriyle derginin manifestosu sayılabilecek metni paylaşır:

"Eğer Edebiyat dergisinin manifestosu niteliğinde yazılı bir metinden söz edilebilecekse, hem bir yazılı metin olması hem not düşüldüğü tarihin birkaç açıdan anlamlı ve önemli olması hem de içeriğinin taşıdığı, öne sürdüğü iddiaları, tezleri ve düşünce, sanat, edebiyat, tarih vurguları açısından, derginin yayımlandığı günlerden başta Nuri Pakdil olmak üzere onun çevresindeki diğer kurucu yazarların kaleminden çıkan aşağıdaki cümlelerin esas alınması, manifesto olarak okunup kabul edilmesi ve yorumlanması gerektiğini düşünüyorum. Bu kısa manifesto metni, Nuri Pakdil, Akif İnan, Erdem Bayazıt, Rasim Özdenören ve Alaeddin Özdenören'in aynı yıllarda ve bir tavır olarak çıktardıkları toplu fotoğraflarının arkasına her biri tarafından birer cümle hâlinde yazılarak oluşturulmuştur. Söz konusu kısa metin sadece şu cümlelerden ibarettir:

Ankara, tarih, milâdî bin dokuz yüz yetmiş iki, dört şubat.

Gafleti iptal edenler...

Böylece kelime Hakk'ın mutlak yolunda

Yeniden değer yüklenirken tohum çatlamış, erdemli bir eylemi yeniden yüzeye çıkartmış, gerçek dostluk çağın

Kavga ortamında tüm ilişkileri ölküye çekmiş,
Ve gene insanın kurtarılması için,
Kelime, aşkın buyruğunda başkaldırmıştır! (Su, 2018, 182-184)⁴.

Hüseyin Su'ya göre, derginin açılmasından kapanmasına kadar geçen süre boyunca bağlı kalınan düşüncelerin özü, beş ismin eklemeler yaparak oluşturmuş olduğu bu cümlelerdir. Derginin manifestosunu anlamak için öncelikli olarak Pakdil'in dinî ve siyasi görüşlerine hâkim olmak gerekmektedir. Derginin açık bir manifesto metninin olmaması, okuyucularda dergide yer alan kişilerin düşünce ve eylemlerini -kasıtlı olmasa da- gizli tuttukları izlenimine sebep olmuş ve bu durum eleştirilere yol açmıştır. Dergiyle neyin amaçlandığının başta açıkça ifade edilmemesi, sadece okuyucular tarafından değil, derginin kadrosunda yer alan isimlerce de fark edilerek haklı bir eleştiri olarak kabul edilmektedir. Kadroda bulunan bazı isimler de bu eksikliğin *Edebiyat*'a tam anlamıyla bağlılık göstererek sahip çıkmalarını zorlaştırdığını ifade etmektedir. Pakdil'in *Edebiyat*'la amaçladığı düşüncelerinin daha açık ve net bir şekilde anlaşılabilmesi adına mektuplarından haberdar olunması gerekir. Pakdil'in anlaşılmasındaki zorluk, onun sığ olmaktan ziyade daha derin ve farklı bir yazar olduğundan kaynaklanmaktadır.

DERGİ DIŞINDA OLUŞTURULAN DİĞER YAYIN FAALİYETİ: EDEBİYAT DERGİSİ YAYINLARI

Pakdil'in öncülüğünde *Edebiyat* dergisiyle oluşturmak istenilen yerli ve yeni edebiyat anlayışının kalıcılığını sağlamak adına, 1972 yılında *Edebiyat Dergisi Yayınları* çıkarılmıştır. *Edebiyat* dergisinde yazan kişilerin farklı türlerdeki eserleri kitaplaştırılıp *Edebiyat Dergisi Yayınları*'nda basılmıştır. Aralık 1984 tarihinde hem *Edebiyat* dergisinin yayınına hem de *Edebiyat Dergisi Yayınları*'nın faaliyetlerine ara verilmiştir. *Edebiyat* dergisi bir daha yayınlanmamak üzere kapatılmış ancak *Edebiyat Dergisi Yayınları*, 28 Şubat 1997 tarihinde yeniden eser yayımlamaya başlamıştır. 1972'den 1984'e kadar olan ilk döneminde 5 tanesi çeviri olmak üzere toplam 45 kitap yayımlanmıştır. Bu kitaplar dergide yazan 21 kişiye aittir. Yeni dönemde, 1984 tarihinden önce yayımlanan, baskıları tükenen 18 kitap ve 1997 tarihinden sonra yazılan 23 kitap yayımlanmıştır (*Edebiyat Dergisi*, 2002). *Edebiyat Dergisi Yayınları*'nda çıkan ilk kitap Pakdil'in ka-

⁴ Hüseyin Su, *Entelektüel Öfke: Nuri Pakdil* kitabında yer alan bu cümleleri fotoğrafın arkasında da olduğu gibi büyük harflerle yazmıştır.

leme almış olduğu *Batı Notları*, son kitap ise yine Pakdil'e ait *Edebiyat Kulesi*'dir. Edebiyat Dergisi Yayınları'nda tekrar basıma başladığı Şubat 1997 tarihinden sonra yalnızca Pakdil'e ait olan eserler yayımlanmıştır.

EDEBİYAT'IN BİÇİMSEL DİSİPLİNİ VE YAYIN İLKELERİ

Mükemmeliyetçiliği nedeniyle her işi titizlikle yapmaya çalışan Pakdil, *Edebiyat*'ın ve Edebiyat Dergisi Yayınları'nın yayım sürecinde birçok hususa dikkat etmiştir. Derginin üretim, dağıtım ve kontrol işlerinde dergideki yazar ve şairler bir arada çalışmıştır. Dergide yayımlanacak olan her bir yazı, basımdan önce tek tek incelenmiş, kontrol sıkı tutulmasına özen gösterilmiştir. Dergide ve Edebiyat Dergisi Yayınları'nda yayımlanan kitaplarda herhangi bir yanlışlık, sayfalarında bir kirlilik olmamasına özen gösterilmiştir. Eğer basılmış olan bir kitapta defo varsa okuyucuya ulaştırılmadan imha edilmesi gerekmiştir. Daktilo hatasıyla karşılaşıldığı durumlarda ise derginin basımevinde toplanan şair ve yazarlar ile yapılan yanlışlar düzeltilmiştir. Pakdil ve bu kişiler için hatasız bir dergi çıkarabilmek çok önemlidir. Bir sayı hiçbir hatası olmadan istenilen şekilde çıkmışsa derginin bürosunda yayıncılar tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Tüm bunların yanında dergide estetik görünüme de oldukça önem verilmiştir. Sade ve özgün bir tasarımın benimsenmesi her ne kadar okuyucular tarafından eleştirilse de bu bilinçli bir tercihtir. Dergi sayfalarında saman kağıt tercih edilmiştir. Kapak için ayrı olarak bir sayfa oluşturulmamıştır. Görsellik öncelenmediğinden fotoğraf ve resimlere yer verilmemiştir. Dergide ara ara biçimsel değişikliklere rastlansa da yayımlandığı son sayıya kadar büyük bir değişiklik söz konusu değildir.

Aylık olarak çıkarılmaya çalışılan dergide Pakdil, kendi metni hazır olduğunda, diğer yazar ve şairlerin de hazır metinlerini isteyerek sayıyı yayıma hazır hâle getirmiştir. Eğer elde yayıma hazır yazı ve basım için gerekli miktarda para yoksa ya bazı aylar atlanmış ya birkaç ay birleştirilerek birleşik sayı çıkartılmış ya da derginin yayımına bir süreliğine ara verilmiştir. Uzun süre yayım yapılmadığı zamanlardan sonra derginin numaralandırması 1'den başlatılmıştır. Tüm bu sebeplerden ötürü *Edebiyat*'ta sayıların düzenli bir şekilde yayımlandığını söylemek zordur. Elde bulunan metinlerin yeterliliğine göre sayı yayımlandığı için dergide sabit bir sayfa sayısı bulunmamaktadır.

Pakdil'in dergide belirlediği kurallar vardır. Rasim Özdenören, dergideki bazı kuralları şöyle açıklar: "Reklâm için ayırdığımız yer, her biri için, bir kibrit kutusu büyüklüğünü geçmemeli", "Orta Doğu, Asya, Avrupa, Afrika

ülkeleri için yıllık 100 lira, Amerika için 150 lira.", "İlkelerimize uygun ilânların tek sütun santimi 100 liradır. Klişe konmaz. Banka, holding ve içki ilânları alınmaz." Ayrıca başlangıçta 100 lira olan ilan bedelinin ilerleyen yıllarda 12.000.000.000.000 liraya kadar yükseltildiğini belirtir (Özdenören, 2004, 229). Bu rakam bugün olduğu gibi o gün de astronomik bir rakamdır. Bu şekilde astronomik olarak belirlenen ilan bedeli, kişi ve kurumların dergide reklâm vermelerinin önüne geçebilmek adına yapılmış bir stratejidir. Erişilemez, satın alınamaz ve ilkesel bir kurumsal yapı, hiç şüphesiz *Edebiyat*'ın ütöplast poetikasının bir parçasıdır. Ayrıca Pakdil'in belirlemiş olduğu satış ve ilan bedelleri, dergide herhangi bir ticari kaygı duymadığını göstermektedir.

Dergide yazan kişilere gönderdiği mektuplarda, dergiyi çok sayıda okuyucuya ulaştırmaları gerektiğini ifade etmektedir. *Edebiyat*'ın satılmak üzere gönderildiği kitapçıların listesini mektuplarına ekleyerek mektuplaştığı kişilerin çevrelerinde bulunanlara dergiyi buradan temin edebileceklerini belirtmiştir. Aynı zamanda bu kişilerden dergiye abone bulmalarını istemiştir. Aboneliklerin aylık yerine yıllık olması gerektiğini de ayrıca belirtmektedir. Amacı ticari kazanç sağlamak değil; kişileri coşkuyla *Edebiyat*'a bağlayarak benimsetmek ve bu yolla dergide oluşturulan kültürel birikimi sürdürmektir. Satış ve abonelikler yoluyla sağlanan maddi desteği "dayanışma" olarak adlandırmaktadır.

Derginin yönetimi için başlangıçta Ankara'da, Cebeci caddesinde bir büro tutulmuş, daha sonra uzun yıllar *Edebiyat*'ın yönetileceği ve herkesçe bilinen Akay Yokuşu üzerinde, Demirler Pasajı'nda bulunan büroya geçilmiştir. Pakdil, İstanbul'da yaşadığı dönemlerde neredeyse her ayın son haftası derginin basımı için büroya uğramıştır. Zor şartlar altında çıkarılan bu derginin finansmanı, yazarların maaşlarından ayırdıkları harçlıklarının birleştirilmesiyle sağlanmıştır.

Pakdil, İstanbul'da yaşadığı dönemlerde kullandığı eşyalarıyla birlikte Kahramanmaraş'tan getirilen iki kat yün yatağı da, derginin masraflarını karşılamak için satmıştır. Dergiden elde edilen para yine dergi için kullanılmış, hiçbir maddi yardım kabul edilmemiştir. Ali Haydar Haksal'ın yönetiminde olduğu *Yedi İklim* dergisinde *Edebiyat* Dergisi Yayınları'nın kitap listesinin yayımlanması üzerine bu durumun bağımsızlık/bağlantısızlık ilkesine ters olduğu düşüncesiyle yazmış olduğu mektubunda bu listenin kaldırılmasını rica etmiştir. Derginin hiçbir kişi veya kurumla ilgisinin olmadığını, güvencesinin yalnızca halk olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir: "Edebiyat dergisi, anti-kapitalist, anti-emperyalist, anti-faşist bir

dergidir. Tek dayanağımız, tek güvencemiz, Yüce Tanrı'nın sınırsız, cömert lütfu ve O'nun *Edebiyat*'a muhassar yüce gönüllü, mülkiyete metelik vermeyen, tarih aşkıyla dolu, bilinçli yurtseverleridir" (Ay, 2020, 24). Dergiyi bir gelir kaynağı oluşturma amacıyla çıkartmamıştır. Bu yüzden reklam, sponsor ya da dağıtım kanalları gibi maddi kazanç odaklı sistemleri reddetmiş, Edebiyat'la yalnızca fikirlerini hayata geçirmeyi amaçlamıştır.

DERGİNİN DÖNEMLERİNE GÖRE ÇIKAN SAYILAR

Derginin yayıma birkaç kez ara vermesiyle dönemlere ayrılmıştır. Bu dönemler şu şekildedir:

1. Şubat 1969- Ağustos-Aralık 1970,
2. Mayıs 1970- Kasım 1970,
3. Kasım 1971- Eylül 1972,
4. Nisan 1973- Ekim 1974,
5. Şubat 1975- Aralık 1984.

"Şubat 1969'da ilk sayısı çıkan *Edebiyat* dergisi, ilk döneminde altı (6), ikinci döneminde iki (2), üçüncü döneminde yedi (7) ve dördüncü döneminde on (10) olmak üzere, Şubat 1975'e yani altıncı yılına girerken, toplam yirmi beş (25) sayı yayımlanmıştır. Beşinci dönemde ise birleştirilmiş şekliyle yüz on dokuz (119), "bağımsız sayı" olarak ise 116 sayı yayımlanır. Aralık 1984 tarihinde çıkan son sayı, bağımsız sayı olarak yüz kırk birinci (141.), birleşik sayı olarak ise yüz elli yedinci (157.) sayıdır" (Harmancı, 2015, 53). Dergide Şubat 1969- Aralık 1984 yılları arasında toplam 157 sayı yayımlanmıştır. Pakdil'in kaleme almış olduğu "Kalemin Yüğü", derginin ilk yazısıdır. Bir deneme yazısı olan bu metinde aynı zamanda derginin kuruluş amacı vurgulanmaktadır. 38+112, 113, 118, 119 şeklindeki derginin yayımlanmış son birleşik sayısında ise yayımdaki aksamalara ilişkin Pakdil'in kısa bir açıklaması bulunmaktadır.

DÜŞÜNSEL BİR YOL AYRIMI: EDEBİYAT'IN KAPANIŞI

Pakdil, derginin yayınlandığı zamanlardaki heyecanını "yaşamının bir tür kanıtı" şeklinde dile getirmiştir. Çünkü o "pısrıklıktan" *Edebiyat*'la çıkmıştır. İdeolojisini *Edebiyat*'la somutlaştıran Pakdil, her ne kadar bu girişimden memnun olsa da hissettiklerini şu sözlerle ifade etmiştir: "Edebiyat, bir yanıyla, bana kimliğimi verdi; ama bir başka yanıyla da, beni mütema-diyen korkuttu" (Pakdil, 2014-c, 74).

Derginin son zamanlarında, yayın faaliyetinin sonlanacağına dair herhangi

bir müstakil yazı yayımlanmamıştır. Yalnızca son sayısında yer alan, Pakdil tarafından yazılan açıklama yazısında, fiillerin sonunda kullandığı birinci tekil şahıs eki dikkat çekmiş, bu cümleler Pakdil'in dergiyi yürütürken yalnız kaldığı şeklinde yorumlanmıştır. 1983 yılında sayıların çıkışında yaşanan aksamalar ve derginin neredeyse hiç okuyucusu kalmaması da derginin sonunun yavaş yavaş geldiğini göstermiştir. Pakdil'in derginin kapanmasına yakın dönemde yazmış olduğu mektup ve günlüklerinde ise *Edebiyat*'ın istediği gibi ilerlemediğine dair yazıları bulunmaktadır. Klas Duruş adlı günlüklerinden oluşan kitabında yer alan 31 Aralık 1984 tarihli "Yarın 1 Ocak. / Edebiyat olmayacak" (Pakdil, 2014-d, 91) yazısıyla derginin fiilen kapandığı anlaşılmaktadır. İlerleyen zamanlarda *Edebiyat*'ın kesin olarak kapanmadığını, yalnızca yayıma ara verildiğini ve daha büyük bir ateşle yeniden çıkması gerektiğini düşünse de bu tarihten sonra dergi bir daha yayımlanmaz. Dergi kapandıktan sonra, 31 Aralık 1984 tarihinde Pakdil'in çağrısıyla, büronun bulunduğu yokuşa toplanan halka, büroda bulunan tüm dergi ve kitaplar dağıtılmıştır. 28 Ocak 1988 tarihinde ise *Edebiyat*'ın bürosu tamamen boşaltılmıştır.

DERGİNİN KAPANIŞINA VE SONRAKİ SÜRECE DAİR YAPILAN KİŞİSEL VE ORTAK YORUMLAR

Edebiyat'ın kapanmasından sonra dergide yazan kişilere ve Pakdil'e bir buhran çökmüştür. Dergi boyunca istenileni elde etme umudu yerini umutsuzluğa bırakmıştır. Her zaman dayanışma içinde hareket eden isimler, derginin kapanmasının sebebi olarak bir diğer yazarı görmüştür. Hatayı kendilerinde aramak yerine birbirlerine karşı sık sık yargılama ve suçlamalarda bulunmuşlardır. Dergi zamanında sık sık iletişim sağladıkları mektuplaşmalar artık kesilerek aralarında bir mesafe girmiştir. Seyrek ve kısa görüşmelerle bir araya gelen yazarlar artık *Edebiyat* hakkında sessiz kalmışlardır. Hüseyin Su bu durum hakkında şu sözleri söyler: "Kimse, ben ne yapmadım veya ne yaptım da böyle oldu, demiyor. Şimdilik bütün arkadaşlar, selden sonraki şaşkınlığı yaşıyor" (Su, 2017, Cilt 1, 214).

Dergi zamanında ilke olarak benimsenen değer ve ortak kabul edilen birçok düşünce, dağılmadan sonra bazı yazarlar tarafından göz ardı edilmiştir. Fikir ve düşünce bağlamında farklılaşan ve ilgileri dağılan kişiler de göze çarpmaktadır. Pakdil, derginin yayımlandığı dönem, bu kişilerden *Edebiyat*'a karşı bir bağlılık duymalarını ve tek önceliklerinin dergi olmasını istemiş olsa da çoğu yazar Pakdil'e ve dergiye karşı olan bağlılıklarını dergi kapandıktan sonra devam ettirmemiştir. Fakat Pakdil, düşüncelerini dergi olmadan da sürdüreceğini, yanında kimse kalmasa dahi direnişinden

vazgeçmeden tek başına devam edeceğini belirtmektedir. Ona göre: “Bal-dırı çıplak öğrencilerle devrimci dönüşüm sağlanamaz” (Su, 2017, Cilt 3, 243). Geride kalanları ya da kendisiyle yürüyen birinin olup olmasını umursamamaktadır. Ayrıca Pakdil’in çok önemseydiği “*Edebiyat* dışında bir dergide yayın yapılmamalı” ilkesine rağmen dağılmanın ardından bazı kişilerin farklı dergilerde yazmaya başladıkları görülmektedir. Hatta bu kişiler, *Edebiyat*’ın aksine, ideolojik ve düşünsel anlamda bir keskinlik içermeyen, yalnızca yazmış oldukları yazıların yayımlanacağı bir dergi çıkarma fikri üzerine bile konuşmuşlardır. Bazı yazarlar, Pakdil’in yüklediği sorumluluklar ve yaptığı işlemler nedeniyle hesaba çekileceklerini düşünerek onunla görüşmekten kaçınmıştır. Bazıları ise *Edebiyat*’ta belirlenen ilkelere göre hareket etmeye devam etmiştir. Derginin yeniden çıkarılıp çıkarılmaması hakkında tartışmalar sürse de birçok şair ve yazar, *Edebiyat*’ın yüklediği sorumlulukların fazla olduğunu ve “yorucu” görülen bu eylemin sürdürülebileceğine dair bir heveslerinin kalmadığını belirtmiştir. Derginin kapanmasıyla kişilerin genel yönelimleri, artık kimseyi ortak bir paydada buluşturamayacak kadar farklılaşmıştır.

Bu kişiler, 12 Eylül darbesi, darbe sonrası üniversite eğitimlerini tamamlayarak memleketlerine dönerek kendi hayatlarına yönelmeleri, Pakdil’in otoriter tavrı gibi sebeplerle *Edebiyat* dergisinin kapandığını düşünmüşlerdir. Bunların yanında *Edebiyat*’ın artık okuyucuya hitap etmediğini işaret eden satış ve abone düşüşü de derginin kapanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Pakdil’e göre ise *Edebiyat*, dergi etrafındaki kişilerin kendilerine yüklenen sorumlulukları yerine getirememelerinden dolayı kapanmıştır. Onun için *Edebiyat* eylemindeki en büyük sorun, halka ulaşmak için gerekli olan kişinin olmamasıdır. Dergide yazarlar arasında bağlılığını ve fedakârlığını ortaya koyan kişiler olduğunu bilse de *Edebiyat*’ta yalnızca çıkarı için bulunan, eylem için ortaya hiçbir şey koymayan kişilerin de olduğunu ifade etmektedir. Onun için insana güvenebilmek ve güven vermek çok önemlidir. Bir kişiden tamamen emin olarak ve bu kişiyle planladığı şekilde ilerlemek, kendi tabiriyle “sistemi yerinden oynatacak kaldırıcı kurmak” istese de öyle bir kişiye rastlayamadığını, eyleme bağlı hiç kimsenin olmadığını belirtmektedir. Yazarın ifadesiyle: “Kimse hayatından bir lüksü feda edemiyor insanlığın geleceği için” (Su, 2017, Cilt 3, 156). Pakdil’in yüklediği sorumluluklar, kişilerin hayatlarından fedakârlıklar yapmalarını gerektirdiği için kimse kendinden ödün vermek istememektedir. Necip Evlice, kendisinin de dahil olduğu dergideki kişilere ilişkin şu özeleştiriye bulunmaktadır: “Nuri Pakdil dışında hiçbirimiz, Edebiyat Dergisi Eylemini bir

yaşam biçimi olarak, bir var olma nedeni olarak ve özdeşleşerek sürdürmedik" (Harmancı, 2015, 64).

Edebiyat dergisinin kapanmasının ardından 13 yıl boyunca herhangi bir yazı yayımlamayıp sessizliğini koruyan Pakdil, 28 Şubat 1997 tarihinde yayımladığı *Sûkût Sûretinde* adlı şiir kitabıyla yeniden edebiyat dünyasında sesini duyurmuştur.

SONUÇ

Pakdil'in düşünsel ve ideolojik bir duruş sergilemesi, hem *Edebiyat* dergisinin genel yapısına hem de dergideki şair ve yazarlara doğrudan yansır. Pakdil'in ilkeli ve tavizsiz tutumu, yalnızca yazılarında değil, çevresindeki kişilerle kurduğu ilişkilerde ve yayın politikasında da belirleyici olur. Onun eserlerine de yansıttığı ideolojik tavrıyla ilişkilendirdiği özgün dili, bazı okuyucular tarafından anlaşılması güç bulunur. Ancak Pakdil'i yakından tanıyan şair ve yazarlar onun düşünsel yönelimini açıklama çabasına girerek metinleriyle ifade etmeye çalışır. Pakdil, ideolojik bağlılığını yalnızca edebi üretimlerinde değil, günlük yaşamında da aynı titizlikle sürdürür. Düşünce ile eylemi bir bütün olarak ele alan bir duruş ortaya koyar. Bu yönüyle hem birey hem de yayıncı olarak Türk edebiyatında özgün ve etkileyici bir iz bırakır.

Pakdil, temelinde İslam kültürü olan, Batı etkisinden arındırılmış, yerli uygarlığın benimsendiği bir toplumsal yapıyı önceler. Ona göre, Müslüman bireylerin her birinin taşıdığı sorumluluklar bulunur. Yöneticiliğini yaptığı *Edebiyat* dergisiyle de insanlığın ortak sorumluluk alanlarını topluma duyurarak halkı bu konuda bilinçlendirmeyi amaçlar. Bu doğrultuda, öncelikle dergide yazan şair ve yazarların bu bilinçle hareket etmeleri için çaba gösterir. Yazara göre bu kişiler, değerlerini merkeze alan metinlerini *Edebiyat* aracılığıyla duyurduklarında, halkın zamanla bilinçlenmesini ve yeniden öz benliğine yönelmesini sağlar.

Edebiyat, her ne kadar bir "örgüt" disiplini içinde yapılandırılmış olsa da bu süreç Pakdil'in hayal ettiği ölçüde uzun soluklu ve yeterli olmaz. Dergide yaşanan maddi sıkıntıların yanı sıra bazı dönemlerde sayının yayımı için yeteri kadar ürün oluşturamama, derginin hedeflediği amaca ulaşmasını zorlaştırır. Bununla birlikte Pakdil'in, dergide yer alan kişilerin eyleme yönelik yeterince fedakarlık göstermediklerine inanması ve sanatçıların da zamanla onun otoriter tavrının işleri zorlaştırdığı şeklindeki düşünce-

leri, derginin kapanışını kaçınılmaz hâle getirir. Pakdil'in ideolojik tutarlılığı, her ne kadar derginin ömrünü kısaltsa da aynı zamanda Türk düşünce tarihinde bir model oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

- Ay, A. (2020). *Şiirin Gölgesinde*, (1. Baskı). Muhit Kitap.
- Deniz, İ. (2004) "Edebiyat Dergiciliği Açısından "Edebiyat", *Hece*, Yıl: 8, (85, s.439-441).
- Hamza, İ. (Haz.). (2015) *Edebiyat: Şubat 1969 / Aralık 1984* (Tıpkıbasım, Nuri Pakdil'in yöneticiliğinde yayımlanan derginin bütün sayıları). Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Harmancı, A. (2015). *Yazının Yüğü*, (1.Baskı). İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2004). "Nuri Pakdil: Eylemin Arka Yüzü", *Hece*, Yıl: 8, (85, s. 227-235).
- Pakdil, N. (1973). *Biat I*, (1. Baskı). Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2014-b.). *Bir Yazarın Notları I*, (4. Baskı). Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2014-c.). *Edebiyat Kulesi*, (3. Baskı). Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (1969). "Kalemin Yüğü", *Edebiyat*, 1. Dönem, (1, s.1-4).
- Pakdil, N. (2014-d.). *Klas Duruş*, (4. Baskı). Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2014). *Mektuplar I*, (1.Baskı). Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2015). *Sınır Tanımayan Devrim Ateşi: Mektuplarım*, (1. Baskı). Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Su, H. (2018). *Entelektüel Öfke: Nuri Pakdil*, (1. Baskı). Şule Yayınları.
- Su, H. (2017). *Takvim Yırtıkları 1*, (1.Baskı). Şule Yayınları.
- Su, H. (2017). *Takvim Yırtıkları 3*, (1. Baskı). Şule Yayınları.
- Edebiyat Dergisi. (2002, 3 Kasım). Edebiyat Dergisi Yayınları. Edebiyatdergisi.com. <https://www.edebiyatdergisi.com/edy/> Erişim Tarihi: 31.10.2025

Yazar Katkıları

Makale tek yazar tarafından kaleme alınmıştır. Başka bir yazarın katkısı bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması

Yazar tarafından çıkar çatışmasının olmadığı rapor edilmiştir.

Fonlama

Herhangi bir fon desteği alınmamıştır.

Not

Bu çalışma, yayımlanacak olan "Edebiyatta Mahlas Geleneği ve İsim Babalığı Üzerine Bir İnceleme: Nuri Pakdil ve *Edebiyat* Dergisi Örneği" adlı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemiştir.

Yapay Zeka Beyanı:

Yapay zekâ araçları kullanılmadı. Bununla birlikte, çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study is to examine *Edebiyat*, the magazine established under the leadership of Nuri Pakdil; to reveal how Pakdil's ideological stance was reflected in the publication and how it influenced the artists who contributed to it; and to provide information regarding the magazine's editorial policy, content, and the process leading to its closure. This study is significant in understanding both the background of *Edebiyat*, which was one of the most influential magazines of its time, and the ideological approaches of those who contributed to it between 1969 and 1984. Erdem Bayazıt, Mehmet Akif İnan, Rasim Özdenören, and Nuri Pakdil, who were all residing in Ankara at the time, developed the idea of publishing a joint magazine through their intellectual meetings, which eventually led to the establishment of *Edebiyat*. Although the magazine began its publication in 1969 as a collaboration among four writers, Erdem Bayazıt's last contribution appeared in June 1972, and those of Mehmet Akif İnan and Rasim Özdenören in June 1974. Following their departure, the management of the magazine was undertaken solely by Nuri Pakdil. Throughout its publication period, *Edebiyat* featured the works of numerous literary figures. In this context, those who contributed to the magazine between 1969 and 1975 are regarded as the first generation, while those who wrote between 1975 and 1984 constitute the second generation. The first generation included thirty-five (35) writers, while the second generation comprised forty (40) contributors. The poets and writers of the second generation continued to publish their works until the magazine ceased publication. *Edebiyat* was not merely considered a publishing outlet but was also recognized as a new literary school. This is because Pakdil organized the magazine, together with the poets and writers of the second generation, with what can be described as an "organizational" or "collective" spirit. He adopted a disciplined and uncompromising publishing philosophy, encouraging these writers to view the magazine as a platform for intellectual and artistic development, and fostering in each of them a strong sense of responsibility.

The primary objective of the magazine was to promote the emergence of a new and authentically national literature in the country. Those involved in this endeavor regarded themselves as the voice and conscience of the people, and therefore chose the magazine as a medium of mass communication to convey social awareness and responsibility to the public. According to them, Westernization and alienation had infiltrated Turkish literature through art and consequently enslaved the Turkish people. The only way

to break free from this influence was to raise the consciousness of literary artists first, so that an increasingly Westernized and estranged nation could return to its own civilization and values. According to these individuals, preserving cultural identity is a national responsibility. Therefore, the people who constitute the nation must value and uphold their own civilizational principles. They believed that once an indigenous intellectual perspective was embraced, the public would also become more conscious and self-aware. For Pakdil and the other contributors to *Edebiyat*, the foundation of this indigenous thought was rooted in Islam. Nourished by the Qur'an, this worldview envisions a human being who first comprehends God and, through that understanding, perceives the entire world. Pakdil imagined a Turkey in which Islamic thought would prevail.

According to Pakdil, poets and writers bear great responsibilities, as the nature of their work enables them to play a leading role in raising public consciousness. What he expected from the poets and writers contributing to the magazine was that they assume their share of responsibility and act in solidarity. Pakdil believed that the strongest bonds of friendship could be established through letters. For this reason, he frequently wrote passionate letters to the members of the magazine's staff, calling on and reminding them of their duties. In these letters, he persistently urged them to take action, to produce their literary works, and to share them within the pages of the magazine. He wished for all individuals—beginning with the young contributors of the magazine and extending to its readers, and ultimately to all humanity—to participate in this endeavor with a strong sense of discipline and commitment.

In 1972, *Edebiyat Dergisi Yayınları* (Edebiyat Magazine Publications) was established by the members of the magazine's editorial team with the aim of ensuring the continuity of the indigenous and innovative literary vision they sought to promote through *Edebiyat*. The works of the magazine's contributors, written in various genres, were compiled into books and published under *Edebiyat Dergisi Yayınları*. Publication activities were suspended in December 1984 but resumed on February 28, 1997. As the director of both *Edebiyat* and *Edebiyat Dergisi Yayınları*, Pakdil paid meticulous attention to every aspect of the publishing process. For Pakdil and his colleagues, it was of utmost importance that each issue and publication be produced flawlessly. Every stage of the magazine and book production was carefully reviewed; whenever errors or inaccuracies were detected, corrections were made, and in cases where revision was not possible, the de-

fective materials were destroyed. Distinct editorial principles were established for *Edebiyat*, and each issue was published in accordance with these standards. The magazine's objective was never to pursue commercial profit; rather, it aimed to foster a deep appreciation for the magazine among its readers and to sustain the cultural and intellectual accumulation it represented. All revenue generated from the publication was reinvested into the magazine itself.

In 1983, the disruptions in the publication schedule of *Edebiyat* and the near absence of its readership signaled that the magazine was gradually approaching its end. On December 31, 1984, *Edebiyat* was officially discontinued. Although the magazine was regarded as a significant literary endeavor both during its publication period and in the years that followed, it did not prove to be as enduring or as fulfilling as Pakdil had intended. After the magazine's closure, Pakdil continued to uphold the same ideological stance reflected in *Edebiyat*, maintaining it with unwavering determination both in his personal life and in his subsequent writings. He pursued his mission independently, without succumbing to despair.

İbnü'l Esîr'in Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs Fethi Anlatısına Metodolojik Bir Yaklaşım

A Methodological Approach to Ibn al- Athîr's Narrative of Saladin's Conquest of Jerusalem

Ziya POLAT¹

¹ Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mardin, Türkiye

ORCID: 0000-0001-7297-6828 | ziyapolat@artuklu.edu.tr

Geliş Tarihi 15/11/2025 – **Kabul Tarihi** 22/12/2025

DOI: 10.55205/jocsosa.4220251824284

Atıf: Polat, Z.(2025). İbnü'l Esîr'in Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs Fethi Anlatısına Metodolojik Bir Yaklaşım. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 4(2), 123-146.

ÖZ

Kudüs ve bulunduğu coğrafya, tarihi oluşturan önemli özneler arasında yer almıştır. Bölgede meydana gelen her olay dönem ve zaman fark etmeksizin etkili olmuş, bazen büyük değişimlere yol açmıştır. Bu durum doğal olarak tarihçilerin dikkatini çekmiş, yaşananlar tarihçinin düşünce dünyasına göre aktarılmıştır. İbnü'l-Esîr'in yaşadığı çağ bölgede Haçlı Seferlerinin zirve olaylarının yaşandığı döneme denk gelmiştir. Bu bağlamda müellifin en önemli eseri olan *el-Kâmil*, Haçlı Seferlerinin kayda alındığı önemli bir kaynak görevi görmüştür. Özellikle yaşadığı dönemde kayda alınan bilgiler büyük oranda birinci elden aktarılmıştır. Kudüs'ün Selâhaddîn Eyyûbî tarafından fethi bunun örneklerinden biridir. Müellif kendisi fetih esnasında orduda olmasa da aktardığı bilgiler görgü şahitlerinin anlatımı ve arşiv belgelerinin kayıtları üzerinden şekillenmiştir. Kudüs'ün fethi *el-Kâmil*'de yaklaşık altı sayfalık bir metinle kayda geçirilmiştir. Makalede İbnü'l-Esîr'in Kudüs'ün fethini yazarken nasıl bir yazım yöntemi uyguladığı konusu tartışılmıştır. Bu bağlamda eserin mukaddimesinde belirlediği ilkeler temel alınmıştır. Söz konusu ilkeler üzerinden aktardığı bilgilerin orijinalliği, bunların realiteye uygunluğu, metnin kurgusal açıdan durumu,

olaylara yaklaşım biçimi ve eleştirileri üzerinden İbnü'l-Esîr'in konuya yaklaşımı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken dönemin diğer birinci elden kaynakları üzerinden karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemiyle müellifin metni yapı söküme tabi tutulmuştur. Böylece İbnü'l-Esîr'in, metinlerini inşa ederken, nasıl bir usul/yol/metodoloji izlediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuç müellifin eserin mukaddimesinde belirlediği ilkeler çerçevesinde metnini yazmış olduğudur. Bu ve bunun gibi çalışmalarda elde edilen veriler İslam Dünyasında tarih metodolojisinin gelişim seyrini daha iyi anlamaya katkı/imkân sağlayacaktır. Çünkü İbnü'l-Esîr öncesi metinler onun metinleri kadar kurgusal ve tarihe özgü metodoloji temelli inşa edilmemiştir. Onun metodolojisi İbn Haldûn'a giden süreci açmış, bunun üzerinden bir tarih felsefesi ve metodolojisi inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Kudûs'ün Fethi, Selâhaddîn Eyyûbî, Metodoloji.

A METHODOLOGICAL APPROACH TO IBN AL-ATHÎR'S NARRATIVE OF SALADIN'S CONQUEST OF JERUSALEM

ABSTRACT

Jerusalem and its surrounding geography have been among the key subjects shaping history. Every event that occurred in the region had an impact regardless of the period or time, sometimes leading to major changes. This situation naturally attracted the attention of historians, and the events were conveyed according to the historian's worldview. Ibn al-Athîr's era coincided with the peak of the Crusades in the region. In this context, his most important work, *al-Kâmil*, served as a significant source documenting the Crusades. Especially during his lifetime, the information recorded was largely transmitted firsthand. The conquest of Jerusalem by Saladin is one such example. Although the author himself was not present in the army during the conquest, the information he conveyed was shaped through the accounts of eyewitnesses and archival records. The conquest of Jerusalem was recorded in *al-Kâmil* in a text of approximately six pages. The article discusses the method Ibn al-Athîr employed in writing about the conquest of Jerusalem. In this context, the principles outlined in the introduction to the work have been taken as a basis. Through these principles, the originality of the information he transmitted, its conformity to reality, the narrative construction, his approach to events, and his critiques were examined to reveal his perspective on the subject. In doing so, his text

was deconstructed through comparative historical analysis with other contemporary firsthand sources. Thus, an attempt was made to understand the method/approach/methodology the author followed in constructing his texts. The conclusion reached is that the author wrote his text within the framework of the principles he established in the introduction of his work. Data obtained from studies of this kind provide opportunities to better understand the course of development of historical methodology in the Islamic world. For texts prior to Ibn al-Athîr were not constructed with the same narrative and methodology specific to history as his. His methodology opened the process that led to Ibn Khaldûn, upon which a philosophy and methodology of history was built.

Keywords: Ibn al- Athîr, *al-Kâmil*, The Conquest of Jerusalem, Saladin, Methodology.

GİRİŞ

İslam tarih yazıcılığı hadis usulünün/ilminin şemsiyesi altında neşvünemâ bulmuş, süreç içerisinde kendine has bir metodoloji bina ederek bağımsız bir ilim haline gelmiştir. Yaklaşık üç asrı bulan bu süreç tarih alanında yazılan eserlerin mukaddimeleriyle başlayan bir teşebbüs olarak ilim dünyasına mal olmuştur. Başlarda sadece eserlerin nasıl yazıldığı ile ilgili metinler olarak şekillenen mukaddimler süreç içerisinde eserin yazımında nasıl bir yol izlendiği, diğer eserlerden farklarının neler olduğu ve yöntem bağlamında nasıl bir özgünlük içerdiği gibi konular işlenerek tarih ilmi hadisten ayrıştırılmış, böylece gittikçe özgün bir metodolojisi olan ve ayrı bir ilim dalı olarak şekillenmeye başlayan bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Bugüne ulaşan ilk siyer eserlerinden Taberî'ye, oradan da İbnü'l-Esîr'e uzanan çizgide İslam dünyasında tarih yazıcılığı ve tarih usulünün gelişim aşamaları net bir şekilde izlenebilmektedir.

Bu makale İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târih* adlı eserini yazarken takip ettiği yöntemi nasıl uyguladığını konu edinmektedir. Müellif mukaddimesinde eserin yazımı ile ilgili nasıl bir yöntem takip ettiğini yazmış ve bu yöntemin diğerlerinden farklı yönleri olduğunu belirtmiştir (İbnü'l-Esîr, 1991a, ss. 1-7). Makalede bu yöntemin işleyiş biçiminin nasıl olduğu ve metne uygulanıp uygulanmadığı, uygulandıysa nasıl uygulandığı konusu müellifin Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü fetih anlatısı üzerinden irdelenecektir. Dolayısıyla bu makalede İbnü'l-Esîr'in metodoloji bağlamında ileri sürdüğü fikirleri, eserin tamamı için değil bir başlığın yazılışında dikkat ettiği ilke-

ler çerçevesinde ele alınacaktır. Bu çerçevede müellifin mukaddimede belirttiği metin yazma usulü, aktardığı bilgilerin orijinallliği, bunların realiteye uygunluğu, metnin kurgusal açıdan durumu, olaylara yaklaşım biçimi ve eleştirileri üzerinden müellifin konuya yaklaşımı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bununla belirlenen amaç, İslam tarih yazıcılığının İbnü'l-Esîr ile geldiği noktayı tespit etmek ve müellifin eserini yazarken belirlediği yöntemin İslam dünyasında o dönemin şartlarında ulaştığı seviyeyi ortaya koymaktır.

İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*'i yazarken belirlediği yöntemi dönemin koşullarından bağımsız bir şekilde ele almak mümkün değildir. Nitekim tarih yazımı iki yönlü bir süreç izlemektedir. Birincisi İslam tarih yazıcılığının ortaya çıkışından İbnü'l-Esîr'e kadar geçen süreçte tarih usulünün geldiği nokta; diğeri de müellifin kendi iç bütünlüğü bağlamında izlenmesi gereken süreçtir. Dolayısıyla makale bir yandan dönemin diğer birinci elden kaynakları üzerinden karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemiyle müellifin metnini yapı söküme tabi tutarken diğer yandan da sınırlarını çizdiği yazım yöntemi üzerinden metni bir iç denetime tabi tutacaktır. Böylece İbnü'l-Esîr'in metinlerini inşa ederken nasıl bir metodoloji benimsediği anlaşılmaya çalışılacaktır.

Türkiye'de İbnü'l-Esîr'in tarih metodolojisi ile ilgili doğrudan yapılmış çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Ulusal Tez Merkezi'nde İbnü'l-Esîr ve *el-Kâmil* adlı eseriyle ilgili yapılmış tezler olmakla birlikte onun tarih metodolojisini ele alan müstakil bir çalışma mevcut değildir. Şemsettin Günaltay'ın Tarih ve Müverrihler adlı eserindeki İbnü'l-Esîr kısmı, (Günaltay, 1991, ss. 151-163) Millî Eğitim Bakanlığı'nın İslâm Ansiklopedisi'ndeki İbnü'l-Esîr maddesi, Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin "İbnü'l-Esîr, İzzeddin" (Özaydın, 2000, ss. 26-27) ve *el-Kâmil* (Özaydın, 2001, ss. 281-283) maddeleri konuyla ilgili yapılmış ilk çalışmalar kapsamında değerlendirilebilir. Söz konusu maddelerde ve bölümlerde hem müellifin hayatı hem de tarih metodolojisi ile ilgili bilgiler bulmak mümkündür. Doğrudan müellifin tarih metodolojisi bağlamında metin yazan ilk isim Mustafa Özkan olmuştur. Bildiri metinleri olan bu çalışmalarda müellif metodoloji boyutunu doğrudan *el-Kâmil* merkezli genel bir çerçeve üzerinden değerlendirmiştir (Özkan, 2010, ss. 722-728, 2012, ss. 43-46). Bu makalenin yazarı daha önce Cizre'yi merkeze alan bir İbnü'l-Esîr biyografisi kaleme almış, söz konusu çalışmada *el-Kâmil* üzerinden müellifin tarih metodolojisine de değinmiştir (Polat, 2018, ss. 87-107). Makaleyi bahsi geçen çalışmalardan ayıran taraf doğrudan İbnü'l-Esîr'in eserini yazdığı metodolojiye odaklan-

ması değildir. Zira yazılmış metinlerde kısmen de olsa metodolojiye değinildiği gibi Özkan'ın çalışmalarından biri doğrudan bu konuyu ele almaktadır. Bu makalenin özgünlüğü söz konusu metodolojinin pratize edilip edilmediğini merkeze almasıdır. Bunu da bizzat müellifin yaşadığı dönemde meydana gelen en önemli olaylardan biri olan Kudüs'ün fethi anlamı üzerinden yapmasıdır.

el-Kâmil'in Yazım Süreci ve Metodolojisi

Yıllara göre tertip edilen *el-Kâmil fi't-târih* Orta Çağ İslam dünyasının en önemli tarih eserlerinden biridir. Eser sadece kapsamı ve metodolojisi ile değil aynı zamanda müellifin yazım sürecinde gösterdiği hassasiyet açısından da önemli bir metindir. İbnü'l-Esîr eseri bitirdikten sonra, kafasındaki soru işaretlerinin izalesi, metindeki eksiklikler ve fazlalıklarla ilgili düşüncelerinin oturması için metni nadasa bırakmış, böylece eserin kemale ermesi sürecini adım adım işletmiştir. Müellif bu konuda "tarih konusundaki bilgimin tamamlanıp mükemmelleşmesi bakımından kitabımı uzun süre askıya aldım" (İbnü'l-Esîr, 1991a, s. 4) ifadesiyle eserin yazım sürecini titizlikle ilerlettiğini belirtmiştir. Bu durum onun hem alçak gönüllüğünü hem de hassasiyetini ortaya koymuştur. Öte yandan metin ilk olarak müvedde biçiminde yazılmış, süreç içerisinde temize çekilerek eksikliklerin tamamlanması ve fazlalıkların elenmesi sağlanmıştır. Dolayısıyla müellifin kaydından anlaşıldığı kadarıyla eserin ortaya çıkış süreci günümüz akademik metinlerinin yazım süreçlerine benzer bir şekilde ilerlemiştir. Bu da eserin değerini arttıran bir unsur olarak ön plana çıkmıştır.

Tarih Yazımında Denge: Dağınıklık ya da Parçalı Tarih Yazımı

İbnü'l-Esîr İslam tarih yazım geleneğine önemli eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştirilerden ilki tarih eserlerinin kaydettikleri bilgiler bağlamında bir denge tutturamadıkları düşüncesi olmuştur. Bu çerçevede söz konusu eserler faydalı-faydasız, gerekli-gereksiz demeden duydukları ve gördükleri her şeyi kaydetmiş, bu şekilde hacimli eserler meydana gelmiş ve böylece bu eserlerin okunma ihtimali ortadan kalkmıştır. Üstelik herhangi bir sınırlama olmadan duyduğu her şeyi kaydetmek, küçük ve basit hadiseler gereksiz şekilde yer vermek eserlerin bir harabe deposunu andırmasına sebep olmuş, bu da okunmalarını imkânsız hale getirmiştir. Dolayısıyla bu eserler fayda yerine zarar verme mesabesinde temayüz etmiştir. Öte yandan bazı müellifler metinlerini oldukça muhtasar bir şekilde kaleme almış, doğal olarak birçok önemli bilgiyi kaydetme gereği duymamışlardır. Aynı şekilde bazı tarihçiler bilinen ve meşhur olan olayları dahi eserlerine almamışlardır. Tarihe ve tarihi olaylara böylesine genel geçer bir yaklaşım

eksik bilgi kaydına yol açmış ve tarih yazımında dengeli bir yol tutturulamamasına sebep olmuştur. Bu durum yaşanmışlıklardan gerekli derslerin çıkarılmasına engel olduğu gibi yanlış yönlendirmelere de sebebiyet vermiştir (İbnü'l-Esîr, 1991a, ss. 1-2). Bütün bu sebepler tarihten gerekli faydayı elde etmenin önüne geçmiş, tarih metinleri ve tarih ilmi gereksiz olarak görülmüştür. İbnü'l-Esîr'in, *el-Kâmil*'inin yazılış sürecinde ortaya koyduğu metodolojik yaklaşım bu noktalara yaptığı itirazlar üzerinden şekillenmiştir. Dolayısıyla bu yaklaşım her şeyden önce sorunların çözümü bağlamında tarihin doğru bir şekilde konumlanmasının yolunu açmıştır (Öz, 2017, s. 87).

İbnü'l-Esîr'in küçük ve basit olayların kaleme alınmasını hoş görmemesi günümüz tarihçiliği bağlamında bir noksanlığa işaret ettiği söylenebilir. Malum olduğu üzere Orta Çağlarda tarih yazımı daha çok siyasi tarih merkezli tasavvur edilmiştir. Dolayısıyla yazılan metinler hanedan tarihleri (İbnü'l-Esîr, 1963), sultan biyografileri (İbn Şeddâd, 1994, 2021) ve siyasi olayların peş peşe sıralandığı metinler (el-Belâzuri, 2013; el-Vâkıdî, 2016) olarak kaleme alınmıştır. Tarih yazım yöntemi bunlar üzerine bina edilince de bireysel ve toplumsal tarih göz ardı edilmiştir. İbnü'l-Esîr'in deyimıyla o günün dünyasında önemsiz gibi duran ayrıntılar bugün bireyi de kapsayan sosyal tarih bağlamında önem arz etmektedir.

İbnü'l-Esîr'e göre tarih yazımında ikinci sorun bütüncül bir tarih eserinin yazılmadığı düşüncesi olmuştur. İslam tarihine kaynaklık etmesi bağlamında önemli bir eser olan Taberî'nin çalışması buna iyi bir örnektir (Taberî, 2023). Eser, zengin veriler barındırmasına rağmen bir hadisçi mantığıyla rivayetler birbirinden bağımsız bir şekilde ve tekrar ederek inşa edilmiştir. Bu sorunun diğer yönü tarih metinlerinin yazım mantığının zeyil geleneği üzerinden şekillenmiş olmasından kaynaklanmıştır. İbnü'l-Esîr, tarih alanında kalem oynatanların beğendiği eserlerin devamı mahiyetinde kendi zamanına ait olayları ekleyerek metinlerini oluşturduklarını ifade etmiş, böylece birbirinden kopuk, çok çeşitli ve dağınık metinlerin ortaya çıktığını, bunun da bütünlüğü olmayan bir tarih yazımı ve anlayışını ortaya çıkardığını söylemiştir (İbnü'l-Kalânîsî, 2023). O günün şartlarında müellifin zeyillerin dağınıklık oluşturduğu düşüncesinde olması gayet normaldir. Çünkü kendisinin ifade ettiği gibi tarihi süreci veya olayları bütüncül bir şekilde ele alan eser bulmak neredeyse imkânsız gibidir. Bugün gelinen noktada zeyillerin eşsiz bir miras olduğu anlaşılmış, İslam kültür ve medeniyetinin akışını ve sürekliliğini takip etmede önemli imkânlar sağladığı müşahade edilmiştir (Durmuş, 2013, s. 340). Öte yandan tarihe parçalı

yaklaşım ve sadece yaşadıkları bölgeyi dikkate alan yazımlar, dünyanın diğer bölgelerini göz ardı eden yetersiz metinlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Buna Doğu ve Batı'daki tarih yazımlarını örnek veren müellif, her iki bölgenin de diğerinden habersiz olduğunu ifade etmiştir. Böylece "Bu durum karşısında tarihî bilgilere merakı olan birisi, kendi zamanına kadar olan tarihî hadiseleri bir insicam ve bütünlük içerisinde öğrenmek istediği zaman, muhtevalarındaki noksanlık ve bıkırtıcılık bir yana, çeşitli tarih kitaplarını ve birçok ciltleri okumak mecburiyetinde kalmaktadır" ifadesini kullanarak mevcut tarih yazım usullerinin sıkıntılarını ve ortaya çıkan dağınıklığı tasvir etmiştir. Buna çözüm olarak da *el-Kâmil*'i yazmaya başladığını söylemiştir (İbnü'l-Esîr, 1991a, s. 2).

Bütüncül Tarih Anlayışı

İbnü'l-Esîr mevcut tarih eserlerine ve tarih yazıcılığına eleştirilerini sıraladıktan sonra nasıl bir eser kaleme aldığını anlatmaya başlar. Bu çerçevede tarih yazımında dikkate aldığı ilk özellik bütüncül bir eserin ortaya konulması gerektiği düşüncesidir. Bunu da beş özellik üzerinden değerlendirir.

- 1- Kendisinden önceki tarihçileri eleştirdiği Doğu-Batı¹ metaforu: Müellif önceki tarih kitaplarından farklı olarak *el-Kâmil*'de doğu-batı arasında gelmiş geçmiş bütün devletleri ve olayları kaleme almanın gayretinde olduğunu ifade etmiştir. Bunun için her şeyi aldığı iddiasının geçersiz olduğunu fark etmiş, dolayısıyla gücünün yettiği kadarını aldım demiştir. Nitekim eserin mukaddimesinde "Bununla beraber bu kitabımda hiçbir tarihçinin kitabında toplanmayan bilgileri topladığımı söyleyebilirim" (İbnü'l-Esîr, 1991a, s. 2) ifadesini kullanmıştır.
- 2- Yaratılıştan başlayarak kendi zamanına kadar gelen olayların kaydı: İslam tarih yazıcılığı dönemin şartları ve yazılan metinler göz önüne alındığında bir yönüyle "Dünya Tarihçiliği" kavramına tekabül edilen metinlerin yazıldığı bir gelenektir aynı zamanda. İbnü'l-Esîr'in kastettiği bütüncül tarih anlayışının bir yönü buraya karşılık gelmektedir. Nitekim *el-Kâmil*, tarih, zaman kavramı ve yaratılışın başlangıcı konularıyla başlatılmaktadır. Dolayısıyla yaratılış da insanlık tarihinin bir parçası olarak algılanır ve bunun anlatılmaması bir eksiklik olarak addedilmektedir (İbnü'l-Esîr, 1991a, s. 2).

¹ Doğu-Batı ifadesi bugünkü anlamda anlaşılmalıdır. Müellif bu ifadeyi, daha çok o günün İslam dünyasının doğusu ve batısı şeklinde kullanmaktadır.

- 3- Bir konunun bütün yönleriyle kompoze edilerek yazılması: Müellif kendisinden önceki eserleri eleştirirken bir konuyu kompoze etmeden, aynı bilgileri farklı nüanslarla zikrederek, aylara ve yıllara sâri olayları bölerek anlatmalarını anlaşılmayı zorlaştıran sorunlar olarak görmektedir. Bunun için de eserini yazarken tekrarlardan kaçındığını, olayları bölerek anlatmadığını, anlaşılсын diye bir yıla veya farklı yıllara yayılmış olsa bile bir olayı başından sonuna kadar bütüncül bir şekilde kaydettiğini söylemektedir (İbnü'l-Esîr, 1991a, ss. 2-3). Makale, müellifin bu anlayışı üzerinden Kudûs'un fethini analiz çabasıdır. Dolayısıyla *el-Kâmil*'in dönemin diğer tarih kitaplarından farklı bir noktaya evrildiğini bu yönüyle ifade etmek gerekmektedir.
- 4- Birçok kaynaktaki farklı bilgilerden istifade edilmesi: Müellif eserin sadece bir tarih kitabının devamı olmadığını, bir konuyu çalışırken birçok kaynaktan istifade ettiğini, böylece olayları ulaşabildiği bilgiler çerçevesinde bütün yönleriyle ortaya koymaya çalıştığını ifade etmiştir. Fakat bunu yaparken gördüğü her bilgiyi eserine almamış, oldukça seçici davranmıştır (İbnü'l-Esîr, 1991a, s. 3). Bu aynı zamanda esere hem zenginlik katmış hem de ilmi bir yöntem olarak bilgileri değerli hale getirmiştir. Bu özellik *el-Kâmil*'i kendisinden önce yazılmış metinlerden farklı ve daha değerli bir noktaya taşımıştır.
- 5- Karşılıklı anlatım: İbnü'l-Esîr, özellikle yaşadığı dönemin olaylarını kayda geçirirken perspektifini geniş tutmuş, olaya dahil olan tarafların yaşadıklarını gözeterek anlatmıştır. Müellifin bu tutumu oldukça taraflı olan Orta Çağ tarih anlatımını bir nebze de olsa dengelemiş, olayların farklı gözler üzerinden değerlendirilmesi imkânını doğurmuştur. Böylece kayda geçilen olay tarafların gözünden aktarılmış, metin karşıt görüşler üzerinden inşa edilmiş, bu da olaya geniş bir perspektiften bakılmasını ve olayın daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır.

İbnü'l-Esîr'in Kaleminden Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudûs'ü Fethi

İbnü'l-Esîr, Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudûs'ün fethini anlattığı bölümü yapılan hazırlıkları anlatmakla başlamıştır. Bu çerçevede önce Hüsâmeddin Lü'lü' komutasında donanma Kudûs'e yakın sahillerde konuşlandırılmış, böylece deniz tarafı güvenceye alınmıştır. Selâhaddîn bundan sonra Kudûs'e doğru hareket etmeye başlamıştır. Hemen ardından Haçlıların Kudûs'teki durumu ele alınmıştır. Patrik, Balian d'İbelin ve Hittîn'de kurtulan

ve yine Haçlıların kaybettiği diğer şehir ve kalelerdeki şövalyelerin Kudüs'e geldiğini ve savunma hazırlıkları yaptıklarını kaydetmiştir. Öte yandan Selâhaddîn'in Hittîn'den sonra fethettiği şehirlerdeki Haçlılar da Kudüs'e gelmiş, böylece şehirde olağanüstü bir kalabalık ortaya çıkmıştır. Müellif Haçlıların şehri savunmak için her şeyi göze aldıklarını ifade etmiştir. Bu çerçevede hem şehir tahkim edilmiş hem de savunmayı güçlendirmek için surların üstüne mancınıklar kurmuşlardır (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 431). Selâhaddîn hem Askalan'dan çıkarken hem de surların önünde karargâh kurarken şehri teslim etmeleri karşılığında istedikleri yere gitmelerine müsaade edeceği teklifinde bulunmuştur. Haçlı kaynakları müdafilerin teslim teklifini reddetmeleri üzerine Selâhaddîn'in şehri kılıçla alacağına dair yemin ettiğini kaydetmişlerdir (Ernoul, 2019, s. 169; Morgan, 1982, s. 63; The Conquest of Jerusalem, 1998, s. 55; Poole, 2012, s. 205; Runciman, 2008, s. 388).

İslam ordusu 20 Eylül 1187'de Kudüs'ün önlerinde konakladı. Beş gün boyunca şehre saldırmak için uygun yer arayışına girildi. Neticede Amuda Kapısı ve Sihyun Kilisesi'nin olduğu cihetin uygun olduğu kararlaştırıldı. Ardından 26 Eylül günü saldırı başladı (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 431). Birkaç gün karşılıklı çetin savaşlar devam ettiyse de surun bir kısmının yıkılması üzerine Haçlılar bir heyet gönderip eman talebinde bulundular. Selâhaddîn Eyyûbî Haçlıların ilk iki teşebbüsünü reddetse de Balian'ın ısrarları ve şehre zarar vereceği tehdidi üzerine eman vermeyi kabul etti (İbnü'l-Esîr, 1991b, ss. 432-433).

Yapılan eman anlaşmasında 27 Recep 583/2 Ekim 1187 günü şehrin kılıç hükmünde teslim edilmesi kararlaştırıldı. Buna karşılık erkekler onar, kadınlar beşer, çocuklar da ikişer dinar fidye karşılığı serbest kalacaktı. Kırk gün zarfında bu meblağı ödeyen serbest kalacak, ödeyemeyen de köle olarak hayatına devam edecekti. Balian otuz bin dinar karşılığında sekiz bin kişinin serbest kalmasını sağladı. Kırk gün sonra şehirde fidye ödeyemeyen on altı bin kişi esir kaldı. İbnü'l-Esîr bu hadiseyi bizzat müşahade edip zapta geçirdi (İbnü'l-Esîr, 1991b, ss. 433-434).

Müslümanlar şehre girdiğinde ilk iş olarak Kubbetü's-Sahra'nın üzerindeki altın yaldızlı haçı indirdi. Bu durum şehirde büyük bir gürültü ve bağışmaya sebep oldu. Sonraki Cuma 9 Ekim 1187 tarihinde Dimaşk kadısı Muhyiddin İbnü'z-Zekî'nin imamlığında Mescid-i Akşa'da Cuma namazı kılındı. Sonra orada beş vakit namaz kıldırmak üzere imam görevlendirildi. Sultan mescide bir minber yaptırmak istedi. Ona Mescid-i Akşa'ya konulmak

üzere Nureddin'in Halep'te bir minber yaptırdığı bilgisi verildi. Bunun üzerine sultanın emriyle minber Halep'ten getirildi. Sultan Cuma namazından sonra Mescid-i Aksâ'nın hudutları içinde bulunan yapıların tamir işlerinin yapılması emrini verdi. Öncelikle altın karşılığı satıldığı için mermerle kapılan Sahre Taşının üstü açıldı. Bölge gül suyu ile yıkandı. Kayanın üzerine Kur'an-ı Kerim cüzleri kondu (İbnü'l-Esîr, 1991b, ss. 435-436; Oflaz, 2018, s. 32; Çekiç, 2021, s. 81; Can, 2024, s. 874). Böylece fethin tamamlandı ve şehirde gerekli düzen sağlanmış oldu. İbnü'l-Esîr Kudûs'un fethi vesilesiyle Selâhaddîn hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur: "Kudûs'un fethinden doğan bu şeref Hz. Ömer (R.a)'den sonra Selâhaddîn'den başka hiç kimseye nasip olmamıştır. Bu fethin iftihar vesilesi ve şeref olarak ona yeter" (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 436).

Doğu Roma kraliçelerinden biri Kudûs'te inzivaya çekilmişti, Selâhaddîn'den eman talep etmesi üzerine sultan ona ve maiyetine engel olmadı, bütün mallarıyla birlikte çıkıp gitmesine müsaade etti. Aynı şekilde Kudûs kraliçesi Sibylla, esir durumda olan kocası Guy'ın yanına gitmek istedi. Selâhaddîn mallarını alıp maiyetiyle birlikte hapiste bulunan kocasının yanına Nablus'a gitmesine müsaade etti. Hittîn zaferinde bizzat sultan tarafından öldürülen Kerek kontu Renauld'un eşi de karşılıksız bir şekilde serbest bırakıldı. Kudûs patriği Heraclius bütün mabetlerin değerli eşyalarını alıp Kudûs'ten çıktı. Emirleri mallarına el konulması gerektiğini söyleyip bu şekilde gitmesine itiraz ettilerse de Sultan Selâhaddîn "Ben ahdi bozup ona hainlik etmem." diyerek bu isteklerini geri çevirdi (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 434345). Selâhaddîn'in danışmanı ünlü edip ve tarihçi İsfahânî Patrik'in aldığı malların bedelinin iki yüz bin dinar olduğunu ifade etmektedir (İsfahânî, 2004, s. 75). Selâhaddîn'in Kudûs'e girişinin akabinde bazı Müslümanların Hristiyanların ana mabedi Kutsal Kabir Kilisesini yıkmasını tavsiye ettiği görülmektedir. Ancak Selâhaddîn kilisenin yıkılrsa dahi bölgenin Hristiyanlar için önemli bir mevki olarak kalacağını söyleyerek kilisenin yıkılmasına engel oldu (İbn Kesîr, 2000, s. 32; Lyons & Jackson, 2006, s. 335; Azzam, 2015, ss. 249-250; Çekiç, 2023, s. 207). Ayrıca fethin sonrası Hristiyanlardan hac yapmak isteyenlere izin vermesi de onun adalet ve merhamet temelli siyasetini gösterir bir uygulama olarak temayüz etti (Çekiç, 2022, s. 194). Fetihten sonra Doğu Roma İmparatoru İsaakios Angelos (ö. 1204), Sultan Selâhaddîn'i tebrik eden bir elçi heyeti göndererek, ondan kutsal mekanların Rum Ortodoks Patrikliğine verilmesini talep etti. Tereddütlerden sonra yapılan istişarede kutsal yerler Rum Patrikliğine verildi (Ebü'l-Ferec, 1999, s. 446; Runciman, 2008, s. 392).

Kudüs'ün Fethi Anlatısına Metodolojik Yaklaşım

Selektif Yazım Yöntemi

İbnü'l-Esîr *el-Kâmil*'de Kudüs'ün fethini kayda geçerken duyduğu, okuduğu ve ulaştığı her bilgiye itimat etmemiş, rastgele aktarımlarda bulunmamıştır. Müellif her şeyden önce kullandığı kaynaklardaki bilgileri karşılaştırmış, güvenilir müelliflerin doğru olduğuna kanaat getirdiği metinlerinden istifade etmiştir. Kaynakları kullanırken hassasiyetini “Bu nakilleri yaparken de karanlık gecelerdeki körün yürüyüşü, çakıl taşlarıyla inci tanelerini bir araya toplayanın davranışı gibi hareket etmedim” (İbnü'l-Esîr, 1991a, s. 3) cümlesiyle ifade etmiştir. Bu metafor *el-Kâmil* gibi Kudüs'ün fethi anlatısının da büyük bir titizlik ve hassasiyetle yazıldığını ortaya koymaktadır. Öte yandan Kudüs'ün fethi hakkında duyduğu her şeyi yazmamıştır. Bu konuda da seçici davranmış, gereksiz gördüğü ayrıntılardan kaçınmış, önemli gördüğü detayları kaydetmiş, yaşanan olayların psikolojik ve sosyolojik boyutlarını ihmal etmemiştir (İbnü'l-Esîr, 1991b, ss. 432-434). Mesela İbnü'l-Esîr, şehrin teslimi konusunda yapılan eman antlaşması ile ilgili tartışmaları ve Haçlı kroniklerinin verdiği detayları (özellikle ödenecek fidyenin miktarı konusunda) aktarmamıştır (Ernoul, 2019, ss. 171-176; The Conquest of Jerusalem, 1998, ss. 59-61). Bu ayrıntıları gereksiz görmüş olmalı ki sadece heyetlerin ve Balian'ın reddedilmesini aktarmış, hemen ardından da anlaşmanın yapıldığı bilgisini vermiştir (Çekiç, 2023, ss. 204-205; İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 433). Dolayısıyla İbnü'l-Esîr Kudüs'ün fethi ile ilgili metni inşa ederken metodolojik olarak belirlediği çerçeveye riayet etmiş, metni seçtiği ve güvendiği bilgiler üzerinden inşa etmiştir.

Karşılaştırmalı/Mukayeseli Anlatım

İbnü'l-Esîr, metnin yazımında tek yönlü anlatımlardan kaçınmıştır. Özellikle savaşlarda iki tarafın durumunu, şartlarını ve yapılan hazırlıkları dikkatle kaydetmiştir. Mesela Kudüs kuşatmasında Müslümanların yaptığı kahramanlıkları anlatırken, Haçlıların şehri savunmak için gösterdikleri çabayı göz ardı etmemiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Esîr şu ifadeleri kullanır “Franklar da aynı şekilde şehrin surlarına mancınıklar kurup çok çetin bir şekilde savaştilar. Her iki taraf da bunu dini bir emir ve yerine getirilmesi gereken bir vecibe olarak kabul ediyor (...). Frank süvarileri her gün şehrin dışına çıkıp savaşıyor ve düelloya giriyorlardı. Her iki taraftan da öldürülenler oluyordu. Müslümanların büyük emirlerinden Emir İzzeddin İsa b. Malik de şehitler arasındaydı” (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 432). Müellif tarafı

belli olan bir tarihçi olarak Haçlıların çabalarını görmezden gelmemiş, inançlarına bağlılıklarını teyit etmiştir.

Benzer bir anlatımı Kubbetü's-Sahra'nın üstündeki haçın indirilmesinde de görülmektedir. "Kubbetü's-Sahra'nın üzerinde büyük ve altın yaldızlı bir haç vardı. Müslümanlar cuma günü şehre girince onlardan bir grup haçı sökmek için kubbenin üzerine tırmandılar. Haç sökölüp yere düşünce şehir içindeki ve dışındaki Müslümanlarla Franklar hep birden bağıştılar. Müslümanlar sevinçlerinden tekbir getirirken, Franklar başlarına gelen bu musibetten duydukları acı ve üzüntü ile feryat ediyorlardı. Halk öyle bir feryat ve çığlık duydu ki, şiddet ve azametinden yer sallandı" (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 435). Burada müellif Haçlıların tepkilerini de kaydetmektedir. İbnü'l-Esîr'in cümleleri, topluluğun içinde bulunduğu psikolojik duruma acıdığı hissi vermektedir.

Eleştirileri

İbnü'l-Esîr kayda geçtiği olaylarda gerekli gördüğü yerlerde eleştiri yapmaktan çekinmemiştir. Mesela Kudûs'ün fethi öncesi İslam ordusu şehre doğru yürüyüş halindeyken emirlerden birinin adamlarıyla birlikte tedbirsizce ilerlediğini ve o esnada Kudûs'ün dışına çıkmış olan bir Haçlı birliğine rastladığını, çarpışma sonucu emirin ve yanındaki askerlerin bir kısmının şehid olduğunu, emirin kaybindan dolayı Müslümanların büyük acı duyduğunu ifade etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 431). İbnü'l-Esîr burada tedbirsizliğin doğurduğu sonucun acı olduğunu ve bu durumun bütün Müslümanları rahatsız ettiğini ifade etmiştir.

Müellif, Kudûs fethedildikten sonra eman anlaşmasının uygulanması sürecinde yaşanan sıkıntıları dile getirip ciddi eleştirilerde bulunur. Bu bağlamda ilk eleştirileri Haçlılara yöneliktir. Onların verdikleri sözde durmadıklarını, kararlaştırılan fidyeyi ödemediklerini ve bunun karşılığında kapılarda görevlendirilen yedieminlerin Haçlıların mallarını taksim ettiklerini ifade eder. Haçlıların ödemedikleri fidyenin miktarının çok fazla olduğunu söyleyerek "eğer verilen söz yerine getirilmiş olsaydı, hiç şüphesiz hazineler dolar halk zengin olurdu" (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 433) ifadesini kullanır. Bu durumun Haçlı zihniyetinin basit bir yansıması olduğu ifade edilmelidir. Çünkü Haçlılar için bu bir gelenek haline gelmiştir. Söz vermiş olmalarına rağmen ilk fırsatta çıkarları gereği aksi yönde davranır, böylece verdikleri sözlerin bir anlamı olmazdı (Bündârî, 2004, s. 236; Makrîzî, 1997, s. 185; Runciman, 2008, s. 352).

Müellifin ikinci eleştirisi emirleredir. Bu çerçevede bazı emirler, esirlerin bazılarının iktaları olan bölgelerden geldiklerini iddia ederek sultandan

onların kendilerine verilmelerini istemiş, sultan da emirleri kırmayarak talep ettikleri sayıda Haçlı esirleri onlara vermişti. Emirler bu esirlerden fidyeleri aldıktan sonra onları serbest bırakmışlardı. Bazı emirler Frank esirlere Müslüman elbisesi giydirerek onları dışarı çıkarıp fidyelerini alıp gitmelerine müsaade etmişlerdi. Emirlerden bir kısmı da belirledikleri sayıda esirlerin kendilerine verilmesini talep etmiş, Selâhaddîn onları kırmamıştı. Yani hazineye girmesi gereken fidye bazı emirlerin cebine girmişti. Böylece beklenin çok altında dinar devletin hazinesinde toplanmıştı (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 434). İsfahânî de İbnü'l-Esîr'in bu değerlendirmelerine katılmıştır (İsfahânî, 2004, ss. 72-73). Ernoul Selâhaddîn'in bu cömertliğinden patrik ve Balian'ın da istifade ettiğini, her ikisinin sultandan 500'er kişiyi kendilerine bağışlamalarını istediğini, sultanın da bunu kabul ettiğini ifade etmiştir (Ernoul, 2019, s. 179).

İbnü'l-Esîr'in üçüncü eleştirisi Selâhaddîn Eyyûbî'ye yönelik olmuştur. Müellife göre sultan, Haçlılar dahil kim ne talepte bulunduyorsa reddetmemiştir. Mesela Doğu Roma'nın kraliçelerinden biri Kudüs'te inzivaya çekilmişti. Şehir teslim alındıktan sonra kraliçe Sultana gelerek eman dilemiş, sultan ona eman vermiştir. O da maiyetini, mallarını ve mücevherlerini alarak Kudüs'ü terk etmişti. Kudüs kraliçesi de benzer bir talepte bulunmuş, Selâhaddîn ona da eman vererek mallarını iade etmiştir. İbnü'l-Esîr patrik için daha ileri düzey ifadeler kullanır. Kayıtlara göre patrik şehirdeki mabedlere ait değerli eşyaları ve kendi mallarını toplayıp dışarı çıkmıştı. Bu esnada sadece kendisi için 10 dinar fidye ödemişti. Bu durumu gören emirler patriğin mallarına el koyulması gerektiğini söyledilerse de sultan "(...) ahdi bozup hainlik etmem" diyerek patriği yanındaki mallarla muhafızlara teslim edip Sur şehrine göndermişti (Çekiç, 2020, s. 131; İbnü'l-Esîr, 1991b, ss. 434-435). İbnü'l-Esîr'in eleştirdiği Selâhaddîn Eyyûbî'nin bu yönü dönemin Haçlı kroniklerinde ve modern çalışmalarda mertlik, cömertlik ve karizmatik kişilik olarak kaydedilmiştir (Ernoul, 2019, ss. 175-180; Hillenbrand, 2015, s. 212; Barber, 2021, ss. 439-440). İbn Şeddâd eman anlaşması sonrası meydana gelen olaylara değinmemiştir. O, 220 bin dinar fidye toplandığını sultanın bunu emirlere dağıtarak Kudüs'ten ayrıldığı bilgisini vermiştir (İbn Şeddâd, 2021, s. 106). Dolayısıyla eleştiriden ziyade sultanı korumaya ve övmeye yönelik cümleler kurmuştur.

Başka Kaynaklarda Geçmeyen Bilgiler

İbnü'l-Esîr metin yazımında metodolojik olarak gereksiz ayrıntılardan kaçınmış, fakat metni tahkim eden ve faydalı olduğunu düşündüğü bütün bilgileri kullanmıştır. Metnin bu mahiyeti bazen hiçbir kaynakta geçmeyen

bilgilerin derlenmesine vesile olmuştur. Kudûs'ün fethindeki ayrıntılar bu konuda birden çok örnek ortaya koyma imkanı sağlamıştır. Mesela İslam ordusu şehre yaklaşırken meydana gelen olaylar, şehirde bulunan Haçlılar hakkında verdiği bilgiler ve Kubbetü's-Sahra'nın üstünde bulunan haçın indirilmesi esnasında yaşananlar bu çerçevede değerlendirilebilir. Müellifin titizlikle aktardığı ve Kudûs'ün fethi sürecinde yapılan pazarlıklar esnasında Balian'ın tehdidini içeren anlatı hiçbir kaynaktan geçmemektedir. İbnü'l-Esîr Selâhaddîn'in Balian'ın ısrarlı eman talebini reddetmesi üzerine Haçlı liderinin:

"Ey Sultan! iyi bil ki, biz bu şehirde Allah'tan başkasının bilmeyeceği kadar büyük bir kalabalığa sahibiz. Bu topluluk, eman almak umuduyla savaşa ara verdi. Sen diğer şehirlerin halkına eman verdiğin gibi onlara da eman verirsin zannettiler. Onlar yaşamak istiyor, ölmek istemiyorlar, fakat eğer ölümden başka çare olmadığını görürsek, Allah'a yemin ederiz ki, çocuklarımızı ve karılarımızı öldürür, mallarımızı, eşyalarımızı ateşe veririz. Size bu mallardan bir dinar veya bir dirhem olsun istifade ettirmeyiz. Ne bir erkek ve ne de bir kadın esir alabilirsiniz. Bu işi bitirdikten sonra da Kubbetü's-Sahra'yı, Mescid-i Aksa'yı ve diğer yerleri tahrip eder, sonra da elimizdeki esir Müslümanları öldürürüz. Bunların sayısı beş bindir. Kendimize bir tek hayvan dahi ayırmadan hepsini öldürür, sonra da hepimiz size karşı saldırıya geçer, canını ve kanını müdafaa etmek isteyen insanlar gibi savaşırız. O zaman da öldürülenlerin sayısınca adam öldürmedikçe ölmez. Ya şerefimizle ölür, ya da şerefli bir şekilde muzaffer oluruz" (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 433) ifadeleriyle sultanı tehdit ettiğini kaydetmiştir.

Selâhaddîn Eyyübî'yi doğrudan tehdit eden bu ifadeler başka hiçbir kaynaktan geçmemektedir. Diğer Müslüman kaynakların bu olayı aktarmaması anlaşılabilir bir durumdur. Fakat Haçlı kaynakları bırakın anlatmayı böyle bir olaya ima yoluyla dahi atıfta bulunmamaktadırlar. Oysa bu onlar için onurlu ve şerefli bir duruma işaret etmektedir. Çünkü Balian d'İbelin, Selâhaddîn gibi bir lideri tehdit etme cüretini gösterdiği ifade edilmelidir. Dolayısıyla bu ifadelerin Haçlı kaynaklarında zikredilmemiş olması soru işaretlerine sebep olmaktadır. Çünkü Balian bu ifadeleri kullanmış olsaydı bunun üzerinden birçok anlatı inşa ederlerdi. Nitekim Haçlı kroniklerinde itibar kurtarma amaçlı yaşanmamış olayların dahi anlatıldığı bilinmektedir (Anonim Haçlı Tarihi, 2013, ss. 75, 108, 109, 162; Fulcherius, 2009, ss. 88-89; Tudebodus, 2019, s. 84). Öyleyse İbnü'l-Esîr bu anlatısında neden yalnız kaldı? Öncelikle böyle bir olay gerçekten yaşandı fakat orada bulunanlar bunun olumsuz bir durum olduğunu ve olumsuz bir algıya yol aç-

çağını düşünerek anlatmadılar. Belki de anlattılar ama Müslüman tarihçiler aynı düşünceyle aktarmayı uygun görmediler. Bu durumda İbnü'l-Esîr'in Zengi ailesine olan sadakatinden dolayı Selâhaddîn'e muhalif olması göz önünde bulundurulabilir. Efendilerini devre dışı bırakan bir liderin Kudüs'ü fethetmiş olsa da olumsuz örnekler üzerinden tasavvur edilmesi bir bedel ödetme olarak kaydedilmiş olabilir. Başka bir sebep de İbnü'l-Esîr'in tarihçi kimliği bağlamında ifade edilebilir. Eseri nasıl yazdığı ile ilgili mukaddimesi dikkate alındığında bir tarihçi zihniyetiyle olayı bütün yönleriyle aydınlatma çabası olarak değerlendirilebilir.

Anlatıdaki Psikolojik ve Sosyolojik Ayrıntılar

İbnü'l-Esîr metnini inşa ederken bireylerin veya şahısların psikolojik durumlarını tasvir etmeyi ihmal etmemiştir. *El-Kâmil*'in bu özelliği eseri aynı dönemde yazılmış metinlerden farklı bir noktaya taşımaktadır. Bu şekilde o metnini bir bütün olarak inşa ederken olayın farklı boyutlarını, bireylerin ve topluluğun içinde bulunduğu psikolojik durumu tahlil etmiş, böylece tarihi olaylara farklı perspektiflerden bakmanın önünü açmıştır. İbnü'l-Esîr'in tarihe bu bakış açısı metni zenginleştirmiş ve eserlerinin önemini arttırmıştır. Müellifin bu bağlamda verdiği ilk örnek İslam ordusunun şehrin önünde konaklaması esnasında Müslüman askerlerin psikolojik olarak hissettikleridir. "Müslümanlar Kudüs önlerinde konaklayınca surların üzerindeki adamları görüp korkuya kapıldılar, şehrin içinden gelen bağırıp çağırımlar ve feryadlar halkın sayıca çok kalabalık olduğuna delalet ediyordu" (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 432). Şehrin surları o kadar çok insanla dolmuştu ki mazgallardan bile insan taşmaktaydı (Poole, 2012, s. 206). Dolayısıyla bu durumun Müslüman askerlerin psikolojisini etkilemesi gayet doğaldı. Çünkü daha önce böyle bir durumla karşılaşmamışlardı.

İslam ordusu şehre saldırı başlattıktan sonra İbnü'l-Esîr psikolojik tahlillere devam eder. "Her iki taraf da bunu dini bir emir ve yerine getirilmesi gereken bir vecibe olarak kabul ediyor ve bu sebeple Sultanın hiçbir emir vermesine gerek kalmıyordu. Hatta bu şekilde hareketlerine mani olunduğu ve yasaklandığı halde dinlemiyorlardı" (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 432). Müslüman askerler Kudüs gibi mübarek bir beldenin fethinde katkıları olsun istiyor, böylece herhangi bir motivasyona gerek kalmadan bütün heyecanlarıyla saldırılarına devam ediyorlardı. Hatta öyle ki savaşın düzenini bozacak şekilde heyecanla ileri atılıyorlardı.

Siretü Selâhaddîn'in müellifi İbn Şeddâd da metninde psikolojik tahliller yapmıştır. Fakat bu tahliller karşı tarafı anlama veya onların psikolojilerini

açıklama biçiminde değil, içine düştükleri kötü durumu tasvir etme bağlamında yapılan değerlendirmelerdir. Cehennem vadisi civarında Kudûs'un surlarının bir kısmı yıkılınca Haçlıları korku sarmıştır. İbn Şeddâd bu durumu şu şekilde tasvir etmiştir: "Allah'ın düşmanları savunulması zor bir duruma düşmüş olduklarını ve Müslümanların zafere ulaşacaklarının emarelerini fark ettiler; kalplerini korku sardı. Daha önceki askerlerinin ve kahramanlarının başına gelen öldürülme, esir edilme, kalelerinin zabtı ve istilasının onların başına da gelebileceği kanaati doğdu; kardeşlerini öldürmüş olan kılıcın ucunda ölümün kaçınılmaz olduğunu anladılar. Bunun için tevazu göstererek Müslümanlardan eman istediler" (İbn Şeddâd, 2021, ss. 105-106). Burada İbnü'l-Esîr gibi iki tarafı dikkate alan bir değerlendirme mevcut değildir. Haçlıların içine düştüğü mağlubiyetin doğurduğu psikolojik durum tahlil edilmiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr'in iki tarafı dikkate alan hassasiyeti bu tahlilde mevcut değildir.

İbnü'l-Esîr şehirdeki toplumsal yapı hakkında da bilgi vermektedir. O günün şartlarına göre şehrin büyük olduğunu ifade eden müellif, şehir halkı haricinde Askalan, Dârum, Gazze, Remle ve diğer bölgeleri kaybeden Haçlıların buraya gelip yerleştiklerini, amaçlarının şehri savunmak olduğunu söyleyen bu insanların şehirde oluşturdukları toplam sayının, kadın ve çocuklar hariç, altmış bin süvari ve piyadeden oluştuğunu ifade etmektedir. Oluşan kalabalığı "(...) yollar ve kiliseler dolup taşıyor, insanlar yollarda izdihamdan yürüyemiyorlardı" (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 434) cümlesiyle ifade etmektedir.

İbnü'l-Esîr'in Anlatımındaki Eksiklikler

İbnü'l-Esîr, Kudûs'un fethini geniş bir şekilde anlatmasına rağmen İslam ordusu şehir surlarının önüne geldiğinde, Selâhaddîn'in Haçlılara Kudûs'ü teslim etmeleri yönünde yaptığı teklifi kayda geçmemiştir. Müellif bunu önemsiz bir ayrıntı olarak değerlendirmiş olmalıdır. Oysa teklifin reddinden sonra sultan şehri kılıçla alacağını ve 15 Temmuz 1099'da onların yaptığının aynısını şehirdekilere yapacağına yemin etmiştir (Ernoul, 2019, s. 155; Poole, 2012, s. 205; Runciman, 2008, s. 388; The Conquest of Jerusalem, 1998, s. 55). Fakat şehrin fethedilmesinden sonra sultan bu yeminini yerine getirmemiştir. Çünkü Haçlılar şehri kılıç hükmünde teslim etmeyi kabul etmişlerdir.

SONUÇ

Orta çağın büyük müelliflerinden biri olan İbnü'l-Esîr, yaşadığı döneme kadar gelen İslam tarih yazıcılığına önemli eleştirilerde bulunmuştur. Bu

eleştirilerden ilki tarih eserlerinde gereksiz bilgilerin kaydedilmesi ve önemli olayların gözden kaçırılması, bu sebeple de dengeli bir tarihçiliğin oluşmadığı kanaatidir. Böylece tarih metinleri gereksiz ve faydasız bilgilerin kaydedildiği metinler haline gelmiştir. Müellifin ikinci büyük eleştirisi, tarih eserlerinin olayları birbirinden kopuk, aylara ve yıllara sâri şekilde anlatmaları sonucu meselelerin anlaşılmasının zorlaştığını ifade etmesidir. Ayrıca eserler genel olarak zeyl şeklinde yazıldıkları için olayları kompoze etmekten yoksun olmuş böylece olaylara bütüncül bakış açısıyla yaklaşılamamıştır. Çünkü her eser bir öncekinin devamı olduğu için farklı metinlerden yararlanma söz konusu olmamıştır. Müellif bu durumda aktarılan bilginin faydadan ziyade zarar vereceği kanaatinde olmuştur. Dolayısıyla bu noksanlıkları gidermek amacıyla kendisi çok yönlü bir eser yazmaya karar vermiştir.

Bu makale İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil* için yazdığı mukaddimede tarih yazımında dikkat edilecek ilkeler bağlamında belirlediği çerçevenin, Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethettiği metin üzerinden uygulanıp uygulanmadığını tartışmıştır. Titiz bir çalışmanın ürünü olan *el-Kâmil fi't-tarih* birçok yönüyle kendisinden önceki eserlerden ayrılmıştır. Eseri dönemin diğer metinlerinden ayıran en büyük özellik olayların bütüncül bir şekilde kompoze edilerek yazılması olmuştur. Tartışmada görüldüğü üzere İbnü'l-Esîr, Kudüs'ün fethi anlatısını mukaddimede belirlediği çerçevede yazmaya gayret göstermiştir. Müellif hem metodolojik olarak belirlediği ilkeleri dikkate alarak metnini inşa etmiş, hem de bizzat ifade ettiği gibi çok yönlü bir metin inşa etme çabasında olmuştur. Bu çerçevede, önemseydiği olayları kaydetmiş, gereksiz gördüğü ayrıntılardan da kaçınmıştır. Bunu yaparken özgün bir anlatı inşa etmeyi başarmıştır. Mesela olaylar karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Yaptığı psikolojik tahlillerle hem Haçlıların hem de Müslümanların haleti ruhiyelerini metinde yansıtmıştır. Gerektiği gördüğü yerlerde toplumsal tahliller yapmaktan kaçınmamıştır. Müellifin metin yazımında gösterdiği hassasiyet başka kaynaklarda geçmeyen bilgilerin kaydedilmesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr mukaddimede belirlediği ilkeleri olabildiğince profesyonel bir tarihçi olarak uygulamıştır.

Tarih yazıcılığı İbnü'l-Esîr'den günümüze gelişerek çok farklı boyutlar kazanmıştır. Bir eser bin yıl önce yazılmış olsa bile önemli ayrıntılar barındırmaktadır. Dolayısıyla günümüz tarih yazıcılığı üzerinden bu eserlerin tekrar okunmasına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda bir örnek oluşturacak olan bu makale, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-tarih* adlı eserindeki Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ün Fethini hem müellifin ilkeleri hem de günümüz tarih

yazıcılığı bağlamında değerlendirmeye teşebbüs etmiştir. İslam tarih yazıcılığı bağlamında önemli veriler elde etmiştir. Bu meyanda yapılacak çalışmalar günümüz tarih yazıcılığından en iyi şekilde istifade etmeyi sağlayacağı gibi İslam tarih yazıcılığının hem daha iyi anlaşılmasına vesile olacak hem de yeni imkanlar sunacaktır. Bu çerçevede hem İbnü'l-Esîr'in eserleri hem de diğer tarih eserleri üzerinde bu bağlamda yapılacak çalışmalar dünyanın daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı gibi geleceği inşa etmede de önemli veriler ortaya koyacaktır.

KAYNAKLAR

- Anonim, *Haçlı Tarihi* (E. Ayan, Çev.). (2013). Selenge Yayınları.
- Azzam, A. R. (2015). *Selahaddin Eyyûbi* (P. Arpaçay, Çev.). Alfa Yayınları.
- Barber, M. (2021). *Haçlı Devletleri Tarihi* (D. M. Demir, Çev.). Kronik Kitap.
- Bündârî. (2004). *Sene'l-Berkî's-Şâmî* (R. Şeşen, Ed.). IRCICA.
- Can, H. (2024). Haçlılar Karşısında Bir Eyyûbî Prensi: El-Melikü'l-Muzaffer Takıyyüddîn Ömer el-Eyyûbî. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 10(2), 858-882.
- Çekiç, A. (2020). *Kudûs'un Gölgesinde Eyyûbî-Haçlı İlişkileri 1171-1250* (Savaş, Diploması ve Barış). Gece Kitaplığı Yayınları.
- Çekiç, A. (2021). III. Haçlı Seferinin "Kudûs'ü Kurtarma" Söylemi ve Etrafında Şekillenen Algı. *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 21(1), Article 1.
- Çekiç, A. (2022). Toplumsal Dönüşüm ve İstikrarlı Yönetimde Erdemli İdarecinin Rolü: Selahaddin Eyyûbî Üzerinde Bir Durum Tespiti. *Kadim Akademi SBD*, 6(2), 183-199.
- Çekiç, A. (2023). Selâhaddîn Eyyûbî: Haçlılarla Mücadelede Bir Sultanın Anatomisi. İçinde Ziya Polat-Ayşe Çekiç (Ed.), *Haçlılarla Mücadelenin Önderleri: Sultanlar* (ss. 173-226). Divan.
- Durmuş, İ. (2013). Zeyil. İçinde *DİA* (C. 44, ss. 339-342). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ebü'l-Ferec. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi* (Ö. R. Doğrul, Çev.; C. 2). TTK.
- el-Belâzuri, A. B. Y. (2013). *Fütuhu'l Büldan Ülkelerin Fetihleri* (M. Fayda, Çev.; 1. bs). Siyer Yayınları.
- el-Vâkıdî, M. (2016). *Fütûhü's-Şâm* (H. Gülşen, Çev.). Nüve Kültür Merkezi.
- Ernoul. (2019). *Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudûs'un Fethi* (A. D. Altunbaş, Çev.). Kronik Kitap.
- Fulcherius, C. (2009). *Kudûs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak* (İ. B. Barlas,

- Çev.). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Günaltay, Ş. (1991). *İslam Tarihinin Kynakları-Tarih ve Müverrihler*. Endülüs Yayınları.
- Hillenbrand, C. (2015). *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri* (N. Elhüseyni, Çev.). Alfa Tarih.
- İbn Kesîr. (2000). *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi* (M. Keskin, Çev.; C. 13). Çağrı Yayınları.
- İbn Şeddâd, B. (1994). *En-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye: Sîretü Salâhuddin* (Cemaleddin Şeyyâl, Ed.). Mektebetü'l-hanci.
- İbn Şeddâd, B. (2021). *Selahaddin-i Eyyûbî'nin Hayatı* (H. Beyca, Çev.). Büyüyen Ay.
- İbnü'l-Esîr. (1963). *Et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l Atâbekiyye* (A. A. Tuleymat, Ed.). Dâru'l-kutubi'l-hadise.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1991a). *İslâm Tarihi: El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi* (M. B. Eryarsoy, Çev.; C. 1). Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1991b). *İslâm Tarihi: El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi* (A. Özaydın, Çev.; C. 11). Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Kalânîsî. (2023). *Zeylû Tarihi Dımaşk Tercümesi* (H. Aydın, Çev.). Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık (kdy).
- İsfahânî, İ. K. (2004). *El-Fethu'l kussî fi'l-fethi'l-kudsî. Dârü'l-menâr*.
- Lyons, M. C., & Jackson, D. E. P. (2006). *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları* (Z. Savan, Çev.). Pınar Yayınları.
- Makrîzî, M. T. A. İ. A. İ. A. İ. M. (1997). *Es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (M. A. Ata, Ed.; C. 1). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye.
- Morgan, M. R. (Ed.). (1982). *La Continuation de Guillaume de Tyr, 1184-1197*. Librairie orientaliste P. Geuthner.
- Oflaz, A. (2018). Nûreddîn Zengî'nin, Salâhaddîn Eyyûbî Eliyle Gerçekleşen Hayalleri. *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 18(3), 19-34. <https://doi.org/10.31456/beytulmakdis.502624>
- Öz, Ş. (2017). *İslam Tarihi Metodolojisi*. Endülüs Yayınları.
- Özaydın, A. (2000). İbnü'l-Esîr, İzzeddin. İçinde *DİA* (C. 21, ss. 26-27). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (2001). El-Kâmil. İçinde *DİA* (C. 24, ss. 281-283). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özkan, M. (2010). İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin Hayatı ve Târihçiliği. İçinde M. N. Doru

(Ed.), *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri* (ss. 723-728). Şırnak Üniversitesi Yayınları.

Özkan, M. (2012). İbnü'l-Esîr el-Cezerî'de Târih Metodolojisi. İçinde M. N. Doru (Ed.), *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre* (ss. 43-46). Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.

Polat, Z. (2018). Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr. *Tarih Okulu Dergisi*, 11(34), 87-107.

Poole, S. L. (2012). *Selahaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi* (N. Damar, Çev.). Avesta Basın Yayın.

Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi* (C. 2). Türk Tarih Kurumu.

Taberî, M. b. C. (2023). *Tarih-i Taberî* (M. F. Gürtunca, Çev.; C. 1). Sağlam Yayınevi.

The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade (P. W. Edbury, Çev.). (1998). Ashgate Pub.

Tudebodus, P. (2019). *Birinci Haçlı Seferi: Bir Tanığın Kaleminden Kudûs'e Yolculuk* (S. Genç, Çev.). Kronik Kitap.

Yazar Katkıları

Araştırmanın Tasarımı: Yazar-1 (%100)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%100)

Araştırma - Veri Analizi – Doğrulama: Yazar-1 (%100)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%100)

Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi: Yazar-1 (%100)

Çıkar Çatışması

Yazar tarafından çıkar çatışmasının olmadığı rapor edilmiştir.

Fonlama

Herhangi bir fon desteği alınmamıştır.

Not

Bu makale 9-11 Ekim 2025 tarihlerinde Şırnak Üniversitesi tarafından düzenlenen *Uluslararası İbnü'l-Esîr el-Cezerî Kardeşler Sempozyumu*'nda sunulmuş, özet bildiri olarak yayınlanmıştır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Etik Kurul İzni

Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Yapay Zeka Beyanı:

İngilizce çevirilerde yapay zeka araçlarından istifade edilmiştir. Bununla birlikte, çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

This article, which examines the historical methodology of Ibn al-Athîr - one of the greatest historians of the medieval Islamic world- and the way it is practiced in his work *al-Kâmil*, consists of five sections: abstract, introduction, main body (in which the subject is described and discussed), conclusion, and bibliography. In the abstract, brief information is provided about the subject of the article, its central problem, the method(s) of discussion, and the conclusions reached, thereby enabling scholars in the field to gain a general understanding of the study.

In the introduction, the theoretical framework of the study is outlined. The subject of the article is, in general terms, the writing methodology Ibn al-Athîr followed in *al-Kâmil*. For this purpose, the prologue of the book has been taken as the basis, where the author explains the fundamental principles upon which he constructed his work. The article specifically aims to investigate to what extent Ibn al-Athîr applied the methodology he himself defined. Within this framework, the discussion focuses on whether the author applied his writing method to the account of Saladin's conquest of Jerusalem. The study begins by delineating Ibn al-Athîr's methodological framework. The author states that the historical works written before him were scattered and fragmented, which made it difficult to understand events and even harmed the reader. To overcome this disorder, he decided to compose *al-Kâmil fî al-târikh*.

The main body of the article is structured around three themes: the nature of Ibn al-Athîr's methodology; the depiction of Saladin's conquest of Jerusalem; and the application of this methodology to that narrative. In the prologue of *al-Kâmil*, Ibn al-Athîr declares that he wrote his work with an integrative understanding of history. Accordingly, he first composed events in a coherent manner so that the reader could grasp them holistically. For him, the second dimension of historical comprehensiveness was his treatment of the history of humanity in a single work. Thus, he began his narrative with creation and concluded it with events that occurred one year before his death. The third dimension of comprehensiveness, as he expressed, was the inclusion of both the eastern and western worlds of his time—primarily the Islamic world. In this respect, the work transcends local historiography and was written with a broader perspective. The fourth dimension of comprehensiveness was his utilization of all the historical works written before him that he could access. Finally, he emphasized that

he constructed his work through reciprocal narration, thereby achieving comprehensiveness in this regard as well.

After outlining Ibn al-Athīr's methodology, the article depicts Saladin's conquest of Jerusalem as narrated by the author. Here, a general framework is drawn from the Muslim army's encampment before the city walls, the beginning of the assault, the fierce battles, the breaching of the walls, the Crusaders' request for safe conduct, the surrender of the city under the rule of the sword, and the terms of the agreement. Subsequently, developments after the conquest are addressed, including criticisms regarding the implementation of the agreement and the attitudes of Muslim commanders and Crusaders. The author does not remain indifferent to Saladin's conduct after the conquest, providing detailed information. In particular, his mercy-based attitudes are recorded, with careful attention to his benevolent treatment of the Crusaders, especially Crusader women. The requests of queens were not rejected, and they were permitted to leave with their retinues and possessions. Likewise, he considered the requests of both commanders and Crusader leaders for the release of captives. Ultimately, it is stated that Saladin focused more on spiritual gain than material profit.

The final part of the main body discusses the application of Ibn al-Athīr's writing method to the narrative of Jerusalem's conquest. It is observed that he did not record everything he saw or heard, but only included information whose accuracy he was certain of, thereby avoiding unnecessary or unrealistic details. In this respect, he provided important information not found in other sources. Notably, he recorded the social structure of the city, the psychological state of the people, and the soldiers' morale during battle, which enriched the narrative. He narrated events in a reciprocal and comparative manner, thus rescuing the text from monotony and one-sidedness. Likewise, Ibn al-Athīr did not merely praise the Muslims, to whom he belonged, but also pointed out their shortcomings and mistakes, extending his criticisms from the Crusaders to the commanders and even to the Sultan. The main body of the article was constructed as much as possible through comparison with contemporary sources. Within this framework, attention is drawn to the omission of the proposal to surrender the city before the battle, which the author did not record.

In conclusion, it has been determined that Ibn al-Athīr largely applied the writing method he set forth in the prologue of *al-Kāmil* to his account of the conquest of Jerusalem. In this respect, he did not fall into the shortcom-

ings he criticized in earlier historians. He composed his work with a comprehensive understanding of history, striving to narrate events in all their dimensions, thereby enabling historical events to be better understood through composition. Although written in the twelfth century, *al-Kâmil fî al-târîkh* was composed with a sensitivity close to modern historical methodology. In light of this work, Islamic historiography should be re-evaluated within the context of contemporary historical methodology. This will provide significant insights both for the Islamic world and for humanity in its search for ways out of crises.